Entered
25. 6. 18
CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

BIBLIOTHECA INDICA:
A
COLLECTION OF ORIENTAL WORKS
PUBLISHED BY THE
ASIATIC SOCIETY OF BENGAL.
NEW SERIES, No 1266.

PROVINCIAL MUSEUM LIBRARY REFERENCE LIBRARY

धन हेतु

तत्त्वचिन्तामणि-दीधिति-प्रकाशः

सम्बन
धू

5141

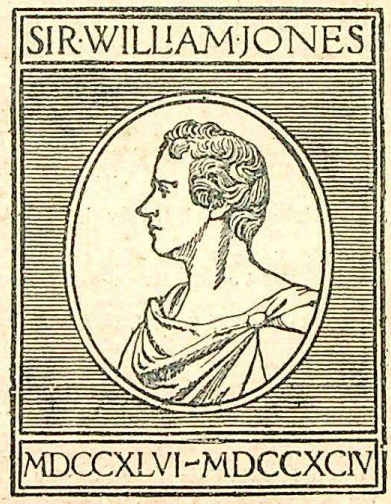

TATTVACINTAMANI DIDHITI PRAKASA

BY

BHAVANANDA SIDDHANTAVAGISA

WITH TATTVACINTAMANI AND DIDHITI

EDITED BY

MAHĀMAHOPĀDHYĀYA GURUCHARANA TARKADARSHANATIRTHA
Professor, Sanskrit College, Calcutta, and Lecturer, Calcutta University.

VOL. I. FASC: III.

Calcutta,
PRINTED BY UPENDRA NATHA CHAKRAVARTI, AT THE SANSKRIT PRESS.
5, Nandakumar Choudhury's 2nd Lane.
AND PUBLISHED BY THE
ASIATIC SOCIETY OF BENGAL, 1, PARK STREET.
1911.

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh

LIST OF BOOKS FOR SALE

AT THE LIBRARY OF THE

ASIATIC SOCIETY OF BENGAL.

No. 1, PARK STREET, CACUTTA,

AND OBTAINABLE FROM

THE SOCIETY'S AGENTS, MR. BERNARD QUARITCH, 11, GRAFTON STREET, NEW BOND STREET, LONDON, W., AND MR. OTTO HARRASSOWITZ, BOOKSELLER, LEIPZIG, GERMANY.

*Complete copies of those works marked with an asterisk * cannot be supplied.—some of the Fasciculi being out of stock.*

BIBLIOTHECA INDICA.

Sanskrit Series

*Advaita Brahma Siddhi, Fasc. 2, 4 @ /10/ each ...	1	4
Advaitachintā Kaustubha, Fasc. 1-3 @ /10/ each ...	1	14
*Agni Purāṇa, Fasc. 6-14 @ /10/ each ..	5	10
Aitarēya Brāhmaṇa, Vol. I, Fasc. 1-5; Vol. II, Fasc. 1-5 Fasc. 1-5, Vol. IV, Fasc. 1-8 @ /10/ each ...	14	6
Aitereya Lochana.	2	0
*Aṇu Bhāṣhya, Fasc. 2-5 @ /10/ each	2	8
Aphorisms of Sāṇḍilya, (English) Fasc. 1 @ 1/-	1	0
Aṣṭasāhasrikā Prajñāpāramitā. Fasc. 1-6 @ /10/ each	3	12
*Atharvana Upanishad, Fasc 4-5 @ /10/ each	1	4
Atmatattavivēka, Fasc. I. @ /10/ each	0	10
Açvavaidyaka, Fasc. 1-5 @ /10/ each	3	2
Avadāna Kalpalatā, (Sans. and Tibetan) Vol. I, Fasc. 1-7; Vol. II. Fasc. 1-7 @ 1/ each	15	0
Bālam Bhaṭṭī, Vol. I, Fasc. 1-2, Vol 2, Fasc. 1 @ /10/ each	1	14
Baudhāyana S'rauta Sūtra, Fasc. 1-3 Vol. II, Fase 1-3 @ /10/ each	3	12
*Bhāmatī, Fasc. 4-8 @ /10/ each	3	2
Bhāṭṭa Dīpikā Vol. I, Fasc. 1-6; Vol. 2, Fasc. 1, @ /10 each	4	6
Baudhyostatrasangraha	2	0
Bṛhaddēvatā Fasc. 1-4 @ /10/ each	2	8
Bṛhaddharma Purāṇa Fasc 1-6 @ /10/ each	3	12
Bodhicaryāvatāra of Çāntideva, Fasc. 1-5 @ /10/ each	3	2
Cri Cantinatha Charita, Fasc. 1-3	1	14
Çatadūṣaṇī, Fasc. 1-2 @ /10/ each	1	4
Catalogue of Sanskrit Books and MSS., Fasc 1-4 @ 2/ each	8	0
Çatapatha Brāhmaṇa, Vol I, Fasc. 1-7, Vol II, Fasc. 1-5, Vol. III, Fasc. 1-7 Vol. 5, Fasc. 1-4 @ /10/ each	14	6
Ditto Vol. 6, Fasc. 1-3 @ 1/4/ each ...	3	2
Ditto Vol. VII, Fasc. 1-5 @ /10/	3	2
Çatasāhasrikā Prajñāpāramitā Part, I. Fasc. 1-14 @ /10/ each ..	8	12
*Caturvarga Chintāmaṇi, Vol. II, Fasc. 1-25; Vol. III. Part I, Fasc. 1-18. Part II, Fasc. 1-10. Vol. IV. Fasc. 1-6 @ /10/ each	36	14
Ditto Vol. 4, Fasc. 7-8. @ 1/4/ each	2	8
Ditto Vol. IV, Fasc. 8-9 @ /10/	1	4
Çlockavartika, (English) Fasc. 1-7 @ 1/4/ each	8	12
*Çrauta Sūtra of Āpastamba, Fasc. 1-17 @ /10/ each	3	12
Ditto Çāṅkhāyana, Vol. I, Fasc. 1-7; Vol. II, Fasc. 1-4, Vol. III, Fasc. 1-4; Vol 4, Fasc. 1 @ /10/ each	10	0
Çrī Bhāshyam, Fasc 1-3 @ /10/ each ...	1	14
Dāna Kriyā kaumudī, Fasc 1-2 @ /10/ each	1	4
Gadadhara Paddhati Kālasāra Vol. I, Fasc. 1-7 @ /10/ each	4	6
Ditto Āchārasārah Vol. II, Fasc. 1-4 @ /10/ each	3	2
Gobhiliya Grihya Sutra, Vol. I @ /10/ each	3	2
Ditto Vol. II. Fasc. 1-2 @ 1/4/ each ...	2	8
Ditto (Appendix) Gobhila Parisista	2	0
Ditto Grihya Sangraha	0	10
Haralata	1	14
Karmapradipb, Fasc. I	1	4
Kāla Viveka, Fasc. 1-7 @ /10/ each	4	6
Kātantra, Fasc 1-6 @ /12/ each	4	8
Kathā Sarit Sāgara, (English) Fasc. 1-14 @ 1/4/ each	17	8
*Kūrma Purāṇa, Fasc. 3-9 @ /10/ each ...	4	6
Lalita-Vistara, (English) Fasc. 1-3 @ 1/- each	3	0
Madana Pārijāta, Fasc. 1-11 @ /10/ each	6	14
Mahā-bhāṣya-pradīpōdyōta, Vol. I, Fasc. 1-9; Vol. II, Fasc. 1-12 Vol. III, Fasc. 1-10 @ /10/ each	19	6
Ditto Vol. IV, fasc. 1 @ 1/4	1	4
Manuṭīkā Sangraha, Fasc. 1-3 @ /10/ each	1	14
Mārkaṇḍēya Purāṇa, (English) Fasc. 1-9 @ 1/- each		

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

त्वादौ च कपि-संयोगाभावस्यापि रूपाभाव-व्यापकत्वादतिव्याप्तिरतो "व्याप्यवृत्ती"ति। अत्र तादृशाभावस्य हेतुतावच्छेदक-सम्बन्धावच्छिन्ना या प्रतियोगिता तदवच्छेदकधर्म्मेण हेतुतावच्छेदक-सम्बन्धेन हेतु वच्छेदकावच्छिन्नं प्रति व्यापकत्वं बोध्यम्। तेन स्वरूपसम्बन्ध ङ्गाभावस्य संयोगेन द्रव्यत्वाभावाभिन्नस्य केवलान्वयिनो धूर ाव-व्यापकतया स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्न-तत्प्रतियोगितावच्छेदक ूत-वह्नित्वेन वह्नित्वावच्छिन्नं प्रति संयोगेन, संयोगावच्छिन्न-तत्प्रतियोगितावच्छेदकीभूत-द्रव्यत्वत्वेन समवायेन च व्यापकत्वेऽपि न क्षतिः। हेतोर्व्याप्यतापि हेतुतावच्छेदकसम्बन्धेन बोध्या, तेनायमात्मा ज्ञानादित्यत्र विषयतासम्बन्धेन हेतुतायाम् आत्मविषयकज्ञानत्वेन तादृशाभावप्रतियोगितावच्छेदकेन समवायसम्बन्धावच्छिन्नज्ञानं प्रति विषयतया व्यापकत्वेऽपि न क्षतिः।

केचित्तु यत्प्रतियोगितावच्छेदकीभूतो यो धर्म्मस्तत्प्रतियोगितावच्छेदक-सम्बन्धेन व्यापकता बोध्या। यत्तदिति करणात् स्वरूपसम्बन्धेन बङ्गाभावस्य संयोगेन द्रव्यत्वाभावाभिन्नतया तत्प्रतियोगितावच्छेदक (१) संयोगेन बङ्गेर्व्यापकत्वेऽपि न क्षतिरित्याहुः।

"तादृशे"ति, तादृश साध्याभाव-व्यापकीभूत-सजातीय-व्याप्यवृत्त्यभाव-प्रतियोगित्वमित्यर्थः। "तदवच्छेदकत्व"मित्यत्र तत्प-

---

(१) अवच्छेदकीभूत इति ग पुस्तके।

State Museum Library Lucknow 5141

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

देन (१) अव्यवहितोक्त-प्रतियोगित्व-परामर्शः। लक्षणयोः क्रमेण दोषमाह "द्रव्य"मित्यादिना, "तादृशाभावे"ति, द्रव्यत्वाभाव-व्यापक-सजातीय-व्याप्यवृत्त्यभावेत्यर्थः। समवायेन प्रमेय-सामान्याभावस्य (२) प्रमेयत्वमपि तादृश(३)प्रतियोगितावच्छेदकमत-"स्तादृशे"ति, प्रकृत-साध्याभाव-सजातीयाभाव-प्रतियोगितेत्यर्थः। अतएव केवलान्वयि-साध्यक-पर्य्यन्तानुधावनम्। तत्र व्यधिकरण-धर्म्मावच्छिन्नस्यैव साध्याभावस्य सम्भवात् प्रमेयत्व-व्यधिकरण प्रतियोगित्वस्य चाप्रसिद्धा प्रमेयत्वस्य तथानवच्छेदकत्वात् इति भावः। न च कालिकसम्बन्धेन प्रमेयत्वस्यात्माऽवृत्तितया तत्सम्बन्धमवच्छेदकी(४)कृत्य प्रमेयत्वेनात्मा नास्तीति प्रत्यय-विषयीभूतमभावमादाय प्रमेयत्वस्यापि व्यधिकरणतयाऽवच्छेदकत्वमिति वाच्यं, हेतुतावच्छेदकतावच्छेदकसम्बन्धेन प्रतियोगितावच्छेदकत्वस्यावश्यं वक्तव्यत्वात्, (५) अन्यथा धूमवान् वह्नेरित्यादौ विषयितया वह्नित्व-विशिष्टस्य ज्ञानादेरभावस्य धूमाभाव-व्यापकस्य प्रतियोगितावच्छेदकमेव वह्नित्वमित्यतिव्याप्तेः, "प्रमेया"दित्यत्र तु तादृशः सम्बन्धो विषयीय-स्वरूपसम्बन्धः, न च तेन सम्बन्धेन प्रमेयत्वं तथेति भावः।

सजातीयादि-पदपरित्यागेन लघु-लक्षणमाह "यद्वे"ति,

---

(१) तत्पदेनेत्यत्र तदा इति पाठः ग पुस्तके।

(२) सामान्याभावे इति घ पुस्तके।

(३) तादृश इति नास्ति ग पुस्तके।

(४) सम्बन्धं प्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकी इति घ पुस्तके।

(५) वाच्यत्वादिति इति घ पुस्तके।

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh

"तादृशाः" साध्यतावच्छेदकावच्छिन्न-व्यापकतावच्छेदक-रूपावच्छिन्न-प्रतियोगिताकाः, "साध्याभावा" इति स्वरूप-कथनम्, अत्र च व्याप्यवृत्तित्वमपि त्याज्यं, निष्प्रयोजनकत्वात् । व्यतिरेकिसाध्यके यावत्साध्याभावीय-प्रतियोगितावच्छेदकस्याप्रसिद्धेराह "प्रत्येक"मिति, अत्र च तादृशाभावस्य साध्यतावच्छेदक-सम्बन्धावच्छिन्ना या प्रतियोगिता तदवच्छेदक(१)धर्म्मेण तेनैव सम्बन्धेन हेतुतावच्छेदकावच्छिन्नं प्रति व्यापकत्वं बोध्यं, तेन कालत्व-प्रकारक प्रमा-विषयो द्रव्यत्वादित्यत्र कालिक-सम्बन्धेन प्रमेयत्वाभावस्य स्वरूप-सम्बन्धावच्छिन्न-साध्याभाव-समनियततया तत्प्रतियोगितावच्छेदकीभूत-प्रमेयत्वत्वेन स्वरूपसम्बन्धेन द्रव्यत्व-व्यापकत्वेऽपि न क्षतिः, प्रमेयत्वत्वस्य साध्यतावच्छेदकीभूत-स्वरूप-सम्बन्धावच्छिन्न-प्रतियोगितानवच्छेदकत्वात् । न वा अयं घट एतद्घट-पटान्यतरत्वादित्यत्र तादृश-प्रतियोगितावच्छेदकीभूत-घटत्वत्वादिना कालिकतया हेतु-व्यापकत्वेऽप्यतिव्याप्तिः साध्यतावच्छेदकीभूत-समवाये(२)नाव्यापकत्वात् । इत्यत्र तादृश-साध्याभावः, तादृश-साध्य-व्यापकत्वञ्च साध्यतावच्छेदकसम्बन्धेन बोध्यं, तेन वह्निमान् धूमादित्यादौ समवायेन वह्न्यभावस्य साध्यतावच्छेदक-सम्बन्धावच्छिन्न-प्रतियोगित्वाप्रसिद्धावपि, संयोगेन द्रव्यत्वाभावस्य प्रतियोगितावच्छेदकीभूत-द्रव्यत्वत्वेन संयोगेनाव्यापकत्वेऽपि च न क्षतिः ।

केचित्तु स्व-प्रतियोगितावच्छेदक-सम्बन्धेन साध्य-व्यापकता,

---

(१) तदवच्छेदकेन इति घ पुस्तके ।

(२) समवायसम्बन्धे इति घ पुस्तके ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

तेन संयोगेन द्रव्यत्वाभाव-निरासः। यत्सम्बन्धावच्छिन्न-प्रतियोगितावच्छेदकं यत्तेन धर्म्मेण तेन सम्बन्धेन च हेतुं प्रति व्यापकता-बोध्या, तेन कालत्व-प्रकारक प्रमा-विषयो द्रव्यत्वादित्यादौ पूर्व्वोक्त-रीत्या नातिव्याप्तिरित्याहुः।

इति श्रीमद्भवानन्दीये तत्त्वचिन्तामणि-दीधिति-प्रकाशे मिश्र-लक्षण-व्याख्या समाप्ता।

अथ सार्व्वभौम-लक्षण-प्रकरणे दीधितिः।

परे तु वृत्तिमद्वृत्तयो यावन्तः साध्याभाववद्वृत्तित्वाभावास्तद्वत्त्वं व्याप्तिः, येन सम्बन्धेन हेतुता तेनैव वृत्तिमत्त्वमपि बोध्यं, तेन व्यधिकरण-धर्म्मावच्छिन्न-वह्न्यभाववति संयोगेन या वृत्तिस्तदभावस्य जात्यादौ वर्त्तमानस्य धूमादावसत्त्वेऽपि न क्षतिः। साध्याभावश्च पूर्व्ववद्बोध्यः, तद्वद्वृत्तित्वाभावोऽपि स्व-व्यापक-तत्तत्साध्याभाववद्वृत्तित्वत्व-व्यापक-प्रतियोगिताकः, तत्तत्साध्याभाववद्वृत्तित्वत्वातिरिक्तेन समानाधिकरणेन साध्याभाववद्वृत्तित्व-वृत्तिना वा धर्म्मेणानवच्छिन्न-प्रतियोगिताको बोध्यः। तेनालोकाद्यवृत्तित्वेन रूपेण यो वह्नि-सामान्याभाववद्वृत्तित्वस्य यश्चेन्धनत्वाद्यवच्छि-

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

न्न—वह्न्यभावाधिकरणीभूत—महानस—वृत्तित्वादेरभाव-स्तस्य धूमादौ, स्व-निष्ठ-साध्याभाववद्वृत्तित्व-विरहस्य हेत्वन्तरवृत्तेः स्वस्मिन्नसत्त्वेऽपि न क्षतिरित्याहुः ।

दीधिति-प्रकाशः ।

सार्व्वभौम-लक्षणे समुदाय-पदादाने तत्तदोषाणामलग्नकते-त्याशयेन समुदाय-पदानन्तर्भावेन (१) तल्लक्षणमाह "परेत्वि"ति । साध्याभाववद्वृत्तित्वञ्च हेतुतावच्छेदकसम्बन्धेनेत्यस्य पूर्व्वोक्तत्वात्त-दनुक्त्वा वृत्तिमद्वृत्तित्वस्य व्याख्यान-सम्बलितं प्रयोजनमाह "येने" त्यादिना, (२) यावत्पदानाने अतिव्याप्तिरेव (३) । अत्र वृत्तिम-त्पदादाने असम्भवो नास्ति, तादात्म्य-सम्बन्धेन विषयिता-सम्बन्धेन च हेतुतायां व्यधिकरण-धर्म्मावच्छिन्न तादृश-साध्याभाववद्वृत्तित्व-त्वव्यापक-प्रतियोगिताकस्य व्यधिकरण धर्म्मावच्छिन्न-प्रतियोगिता-काभावस्यैव सम्भवात्, तादात्म्येन विषयितया च सर्व्वस्यैव वृत्ति-मत्त्वादिति ध्येयम् । जात्यादावित्यनेन सम्बन्धान्तरेण वृत्तिम-न्निष्ठत्वं तदभावस्य दर्शितम् । "पूर्व्वव"दिति, साध्यतावच्छेद-कावच्छिन्न-व्यापकतावच्छेदक-रूपावच्छिन्नप्रतियोगिताको व्याप्य-वृत्तिः, प्रथम-रीत्या वह्निमान् धूमादित्यादौ सत्तावत् द्रव्यत्वादि-त्यादौ च तार्णातार्णोभयत्वावच्छिन्नाभाववद्वृत्तित्वाभावस्य (४)

---

(१) वेनैव इति घ पुस्तके ।

(२) येनेत्यादिनेत्यत्र येनेति इति पाठः घ पुस्तके ।

(३) यावत्पदादाने अतिव्याप्तिरेव इति नास्ति ग पुस्तके ।

(४) वृत्तित्वस्य इति घ पुस्तके ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

पृथिवीवृत्तित्वविशिष्टसत्ताभाववद्वृत्तित्वाभावस्य (१) च धूमे द्रव्यत्वे च असत्त्वात् (२) असम्भवः स्यात्। व्याप्यवृत्तित्वोपादानाच्च कपि-संयोगाभाववान् द्रव्यत्वादित्यादौ तादृश-साध्याभावात्मक-कपिसंयोगवद्वृत्तित्वाभावस्य गुणत्वादि-निष्ठस्य द्रव्यत्वादासत्त्वेऽपि न क्षतिः। साध्याभावश्च साध्यतावच्छेदक-सम्बन्धेन साध्य-व्यापकताघटकसम्बन्धेन वा बोध्यः। तेन वह्निमान् पर्व्वत-रूपादित्यत्र संयोगेन साध्यतायां समवायावच्छिन्न-वह्न्यभाववत्समवेतत्वाभावस्य वह्न्यवयव-रूपादि-निष्ठस्य हेतावसत्त्वेऽपि न क्षतिः। अत्र पूर्व्वोक्त–तत्तत् (३) साध्याभाववद्वृत्तित्वत्व-व्यापक व्यासज्यवृत्ति-धर्म्मानवच्छिन्नप्रतियोगिताक-(४)त्व-विवक्षणे आलोकावृत्तित्वावच्छिन्नाभावस्य तादृशस्य यावदन्तर्भूतस्यासत्त्वादव्याप्तिरतस्तदुपेक्ष्याह "स्वव्यापके"ति, स्वं प्रतियोगिता, तद्व्यापकं यत् तत्तत्साध्याभाववद्वृत्तित्वत्वं तद्व्यापक-प्रतियोगिताक इत्यर्थः। प्रतियोगिता व्यापक-साध्याभाववद्वृत्तित्वत्व-व्यापक प्रतियोगिताकत्व (५) विवक्षणे आलोकावृत्ति-वृत्तित्वत्वावच्छिन्नाभावस्य वह्नित्वावच्छिन्न वह्न्यभाववद्वृत्तित्वत्व व्यापकप्रतियोगिताकस्य निरुक्तसाध्याभाववद्वृत्तित्वत्व-व्याप्यप्रतियोगिताकस्यालोकवृत्तेर्धूमेऽभावादव्याप्तिरतो व्यापकतावच्छेदके "तत्त"दिति।

---

(१) वृत्तित्वस्य इति घ पुस्तके।

(२) सत्त्वात् इति घ पुस्तके।

(३) तत्तदिति नास्ति घ पुस्तके।

(४) प्रतियोगिताक इति नास्ति ग पुस्तके।

(५) व्यापकप्रतियोगिताकत्व इति नास्ति घ पुस्तके।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

तथाच तादृशाभावं शृङ्गग्राहिकतयोपादाय तद्वृत्तित्वत्वस्य प्रतियोगिता-व्यापकत्वं बोध्यं, आलोकावृत्ति-वृत्तित्वाभाव-प्रतियोगिता व्यधिकरण-धर्म्मावच्छिन्न-वह्न्यभाववद्वृत्तित्वत्व-व्याप्या, न तु तद्व्यापिका, समानाधिकरण-धर्म्मावच्छिन्न वह्न्यभाववद्वृत्तित्वत्व-व्यापिका न तु तद्व्याप्येति तादृशाभाव निरासः । धूमवान् वह्नेरित्यादौ साध्याभाववद्वृत्तित्वत्व-व्यापकप्रतियोगिताकस्य व्यधिकरण-धर्म्मावच्छिन्नाभावस्यैव वृत्तिमद्वृत्तेः सम्भवादतिव्याप्तिः व्यधिकरण-धर्म्मावच्छिन्नाभावस्यापि साध्याभावतया तत्साधारण-साध्याभाववद्वृत्तित्वत्वं प्रति निर्द्धूमवृत्तित्वाभाव-प्रतियोगितायाः अव्यापकत्वादतो व्याप्यतावच्छेदकेपि "तत्त"दिति । वह्निमान् धूमादित्यादौ व्यधिकरण-धर्म्मावच्छिन्न साध्याभाववत्संयोगित्वत्व-समनियत-प्रतियोगिताकस्य पर्व्वत-संयोगित्व-तदन्य-संयोगित्वोभयत्वावच्छिन्नाभावस्य महानस-वृत्त्यालोकवृत्तेः, सत्तावान् द्रव्यत्वादित्यादौ च व्यधिकरण-धर्म्मावच्छिन्न-साध्याभाववत्समवेतत्व-समनियतप्रतियोगिताकस्य घटसमवेतत्त्व घटान्यसमवेतत्वोभयत्वावच्छिन्नाभावस्य घटत्वादिवृत्तेर्हेतावभावात्, एवं एतद्रूपवान् एतद्रसादित्यादौ तादृशसाध्याभाववत्समवेतत्वत्व-समनियत-प्रतियोगिताकस्यैतत्क्षणावच्छिन्नैतद्रसवत्समवेतत्व-तदन्यक्षणावच्छिन्नसमवेतत्वोभयत्वावच्छिन्नाभावस्य रूपादि-वृत्तेर्हेतावभावाच्चासम्भवः । तादृशप्रतियोगितायां व्यासज्यवृत्तिधर्म्मानवच्छिन्नत्व-विवक्षणेऽपि (१)

---

(१) विवक्षणेऽपि इत्यत्र विशेषणेऽपि इति ख, घ पुस्तकयोः ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

धूमनिष्ठवृत्तित्वत्वरूपेण वृत्तित्व सामान्याभावस्य व्यधिकरण-धर्म्मावच्छिन्नसाध्याभाववद्वृत्तित्वत्व-समनियत-प्रतियोगिताकस्या-लोकादि वृत्तेर्धूमाद्यवृत्तित्वादसम्भव इत्यत "स्तत्तत्साध्याभाव-वद्वृत्तित्वत्वे"ति। धूमवान् वह्नेरित्यादौ (समानाधिकरण-धर्म्मावच्छिन्नप्रतियोगिताकसाध्याभाववद्वृत्तित्वस्य व्यधिकरण-धर्म्मेणाभावस्य) (१) हेतौ सत्त्वादतिव्याप्तिरतोऽतिरिक्तान्तम्। तत्रापि साध्याभाववद्वृत्तित्वत्वातिरिक्त-समानाधिकरण-धर्म्मानव-च्छिन्न प्रतियोगिताकस्य व्यधिकरण-धर्म्मावच्छिन्नाभावस्यैव सम्भ-वात्तथैवातिव्याप्तिरतः "तत्त"दिति। केवलान्वयि-साध्यके व्यधि-करण-धर्म्मावच्छिन्न-साध्याभाववद्वृत्तित्वत्वातिरिक्त-धर्म्मानवच्छिन्न-प्रतियोगिताकस्याभावस्या (२) प्रसिद्धिस्तादृशसाध्याभाववद्वृत्तित्व-त्वस्य गुरुतया तदपेक्ष्यवृत्तित्वस्यैव लघुतया अवच्छेदकत्वात् (३) अतः "समानाधिकरणेने"ति। अतएव साध्याभाववद्वृत्तित्वत्वा-वच्छिन्न-प्रतियोगिताकेत्यादि न कृतम्। न च वृत्तिमद्वृत्तिपदं व्यर्थं (४) अत्र कल्पे तत्पदानुपादानस्य (५) इष्टत्वात्। केचित्तु (६) तादात्म्येन विषयितया च हेतुतायां व्यधिकरण-धर्म्मावच्छिन्न-

---

(१) ( ) चिह्नितस्थले समानाधिकरण-धर्म्मानवच्छिन्न-प्रतियोगिताकस्य व्यधिकरण-धर्म्मावच्छिन्न-वृत्तित्वाभावस्य इति पाठः घ पुस्तके।

(२) प्रतियोगिताकताद्दशाभावस्या इति घ पुस्तके।

(३) तदवच्छेदकत्वात् इति ग पुस्तके।

(४) वृत्तिमद्वृत्तिपदवैयर्थ्यम् इति घ पुस्तके।

(५) तत्पदानुपादानस्य इति नास्ति ग पुस्तके।

(६) केचित्तु इति नास्ति घ पुस्तके।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

साध्याभाववतस्तादात्म्यस्य (१) केवलान्वयितया तादात्म्यत्वावच्छिन्न(२)प्रतियोगिताकस्याभावस्याप्रसिद्धिरतो गुरुधर्म्मस्यावच्छेदकत्वेऽपि सामानाधिकरण्येनेत्यस्यावैयर्थ्यं (३) अतएव वृत्तिमद्वृत्ति-पदमप्यत्र कल्पे सार्थकमित्याहुः।

वस्तुतो (४) विशिष्टस्यानतिरिक्ततया महानस-वृत्तित्वत्वादिकमपि न (५) साध्याभाववद्वृत्तित्वत्वातिरिक्तं, अतस्तदवच्छिन्नाभावमादाय तथैवासम्भवः, अतः स्वाविषयक-प्रतीति-विषय-तत्तत्साध्याभाववद्वृत्तित्वत्वकत्वं तत्तत्साध्याभाववद्वृत्तित्वत्वातिरिक्तत्वं निर्व्वाच्यं, अतो वृत्तित्वत्वमपि न तादृश-साध्याभाववद्वृत्तित्वत्वातिरिक्तं, वृत्तित्वत्वाविषयक-प्रतीत्या तादृश-साध्याभाववद्वृत्तित्वत्वस्याविषयीकरणात्, एवञ्च वृत्तित्वत्वावच्छिन्न-वृत्तित्वाभावमादाय पूर्व्वोक्ताव्याप्ति-वारणाय एतत्कल्पेऽपि (६) वृत्तिमद्वृत्ति-पदं सार्थकम्। अत्र च तत्तत्साध्याभावं प्रतियोगितावच्छेदकाद्यविशेषितं तत्तद्व्यक्तित्वेनोपादाय तद्वद्वृत्तित्वत्वे स्वाविषयक-प्रतीति-विषयकत्वं ग्राह्यं, तेनालोकावृत्तित्वेनालोकावृत्तेरभावस्य वह्नित्वावच्छिन्न-व्यापकतावच्छेदक-रूपावच्छिन्न-प्रतियोगिताकतया आलोकावृत्ति-

---

(१) साध्याभाववत्तादात्म्यस्य इति ग पुस्तके।

(२) तादात्म्यत्वावच्छिन्नेत्यत्र तदवच्छिन्न इति घ पुस्तके।

(३) त्यस्य न वैयर्थ्यमिति घ पुस्तके।

(४) वस्तुतस्तु इति घ पुस्तके।

(५) तादृश इत्यधिकपाठः घ पुस्तके।

(६) अपि इति नास्ति घ पुस्तके।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

त्वाद्यवच्छिन्न-प्रतियोगिताक (१) तद्वद्वृत्तित्वत्वस्यालोकावृत्तित्वा-विषयक-प्रतीत्यविषयत्वेऽपि आलोकावृत्तित्वावच्छिन्नाभावमादाय नाव्याप्तिः।

तादृश--वृत्तित्वाभाव--प्रतियोगिता--समानाधिकरणत्वाद्यपे-क्षया(२) लाघवादाह "वृत्तित्व-वृत्तिना वे"ति, तादात्म्येन विषयितया च हेतुतायां केवलान्वयिनि विरुद्ध-घटत्व पटत्वाभ्यामेव तादृश-वृत्तित्वाभावः सुलभः। साध्याभाववद्वृत्तित्वत्वातिरिक्त-वृत्तित्व-वृत्ति-धर्म्मानवच्छिन्न-प्रतियोगिताकस्य धूमत्वाद्यभावस्य धूमादावभावात् अव्याप्तेर्व्वारणाय "तद्वद्वृत्तित्वाभाव" इत्यनेन तद्वद्वृत्तित्व-प्रतियोगिकत्वमभावे विशेषणम्।

ननु धूम-निष्ठ-वृत्तित्वाभाव-धूमत्वाभावयोः समनैयत्यात् धूमत्वाभावोपि वृत्तित्व-प्रतियोगिक एवेत्यव्याप्तिः। न चैवं तत्त-त्साध्याभाववद्वृत्तित्वत्वातिरिक्त-वृत्तित्व-वृत्तिना धूम-निष्ठ-वृत्तित्व-त्वेनावच्छिन्न-प्रतियोगिताकत्वान्नायमभावो लक्षण-घटक इति वाच्यं तथा सति केवलान्वयिन्यप्रसिद्ध्यापत्तेः, घटत्वेन तादृश-वृत्तित्वा-भावस्य (३) वृत्तित्वत्वेन घटाभावाभिन्नत्वात्। न च तत्र साध्या-भाववद्वृत्तित्वत्वातिरिक्त-वृत्तित्व-वृत्ति-धर्म्मेणानवच्छिन्नापि घटत्वे-नावच्छिन्ना प्रतियोगितास्तीति वाच्यं प्रकृतेऽपि तुल्यत्वात्, धूम-निष्ठ-वृत्तित्वाभावेऽपि साध्याभाववद्वृत्तित्वत्वातिरिक्त-वृत्ति-

---

(१) आलोकावृत्तित्वाद्यवच्छिन्न प्रतियोगिताक इति नास्ति ख पुस्तके।

(२) सामानाधिकरण्यापेक्षया इति घ पुस्तके।

(३) भावस्यापि इति घ पुस्तके।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

त्व-वृत्ति-धर्म्मानवच्छिन्न-धूमत्वत्वावच्छिन्न-प्रतियोगितायाः सत्त्वादिति चेन्न साध्याभाववद्वृत्तित्वत्वातिरिक्त-वृत्तित्व-वृत्ति-धर्म्मेणानवच्छिन्न-वृत्तित्व-निष्ठ-प्रतियोगिताकाभावस्य विवक्षितत्वात्, धूमत्वाभावस्तु धूम--निष्ठ--वृत्तित्वत्वरूप--तादृश--धर्म्मावच्छिन्न-वृत्तित्व-निष्ठ-प्रतियोगिताक इति न तमादायाव्याप्तिः (१)। न च धूम-त्वत्वेन धूमत्व-निर्व्वह्नि-वृत्तित्वान्यतराभावस्य तादृशस्य धूमावृत्तितयाऽव्याप्तिरिति वाच्यं तत्र पूर्व्वोक्त-रीत्या धूमत्वत्व-विशिष्ट-तादृशान्यतरत्वस्यैव प्रतियोगितावच्छेदकत्वेन तस्य च तत्तत्साध्याभाववद्वृत्तित्वत्वातिरिक्त-तादृश-वृत्तित्व-वृत्तित्वात्, स्व-न्यूनवृत्ति-समानाधिकरण-धर्म्मानवच्छिन्नत्वेन प्रतियोगिताया विशेषणाद्वा ।

स्वव्यापकेत्यस्य फलमाह "आलोकाद्यवृत्तित्वेने"ति, निर्व्वह्नि-वृत्तित्वत्वन्तु घटादि-साधारण्या आलोकाद्यवृत्त्यभाव-प्रतियोगितया न व्यापकमिति भावः। तादृश-वृत्तित्वत्व-व्यापक-प्रतियोगितेत्यस्य फलमाह "यत्ने"ति, वह्नित्वावच्छिन्न-व्यापकतावच्छेदक-रूपावच्छिन्न-प्रतियोगिताकाभाव(२) प्रदर्शनार्थम् "इन्धने"ति,(३) साध्यतावच्छेदक-सम्बन्धावच्छिन्नत्व(४)प्रदर्शनाय "वह्न्यभाव" इत्युक्तम् । महानस-वृत्तित्वाभावस्य पर्व्वतीय-धूमादौ सत्त्वेऽपि धूमत्वावच्छेदेनासत्त्वात्, अन्यथा निर्धूम-वृत्तित्वाभावस्यार्द्रेन्धनज-वह्नौ

---

(१) ताकोनेति तमादायाव्याप्तिः इति ग पुस्तके ।

(२) व्यभावत्व इति ख घ पुस्तकयोः ।

(३) इन्धनत्वेनेति इति क ख पुस्तकयोः ।

(४) भावच्छिन्न इति ग पुस्तके ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

सत्त्वादतिव्याप्तिस्तथाचासम्भव इति भावः। महानसावृत्ति-हेतु-स्थले महानस-वृत्तित्वाभावस्य सत्त्वात्तमादायासम्भवस्य स्फुटता न स्यादतोऽसम्भवमेव स्फुटीकर्त्तुं साधारण शब्देनाह "स्वनिष्ठे"ति, स्वनिष्ठं यत्साध्याभाववद्वृत्तित्वं तद्विरहस्येत्यर्थः। प्रमेयहेतुक-स्थलेऽपि एक-प्रमेय-निष्ठ-तादृश-वृत्तित्वस्य प्रमेयान्तरे योऽभावस्तस्य तत्रासत्त्वादसम्भव इत्येतत्सूचनायाह "हेत्वन्तरवृत्ते"रिति, हेतुता-वच्छेदकसम्बन्धेन वृत्तिमद्वृत्तित्व-प्रदर्शनायाह "हेत्वन्तरवृत्ते-" रिति (१) कश्चित्। "त्ति"रव्याप्तिरसम्भवश्च (आद्यविशेषणा-भावेऽव्याप्तिः, द्वितीयाभावेऽसम्भव इति भावः (२)।

यत्तु (३) साध्य-समानाधिकरणत्वं हेतो(४)र्विशेषणं, (५) तेन जात्यभाववान् सत्त्वादित्यादौ जात्यभावाभाववत्समवेतत्वस्य तादृशा(६)भावो व्यधिकरण-धर्म्मावच्छिन्नाभाव एव,तस्य च सत्त्वादौ सत्त्वेऽपि नातिव्याप्तिरिति तन्न घटावृत्तित्वादेरपि जात्यभाव-व्याप-कतावच्छेदकतया तदवच्छिन्नाभाववत्समवेतत्वाभावस्य पटत्वादि-वृत्तेः सत्तायामभावादेवातिव्याप्त्यनवकाशात्। (परन्त्ववृत्तिसाध्यके अवृत्तिहेतुके वा अतिव्याप्ति-वारणाय साध्य-समानाधिकरणत्वं

---

(१) रिति तु इति क ख पुस्तकयोः।

(२) ( ) चिह्नमध्यस्थपाठो नास्ति क, ख, घ पुस्तकेषु।

(३) अत्र इति अधिक पाठः ख पुस्तके।

(४) हेतौ इति क पुस्तके।

(५) तद्वतो विशेषणं इति ख पुस्तके।

(६) एतादृशा इति क ख पुस्तकयोः।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

हेतौ साध्यहेत्वोर्व्वा (१) तादृशवृत्तिमत्त्वं विशेषणमिति तत्त्वम्) (२)।

अत्रापि महाकालान्यत्वादि-साध्यके कालिकसम्बन्धेन हेतौ वक्ष्यमाणातिव्याप्तिर्व्वोध्या, कालिकसम्बन्धेन वृत्तिमद्वृत्तेर्महाकालान्यत्वाभाववद्वृत्तित्वाभावस्य व्यधिकरण-धर्म्मावच्छिन्नाभावस्यैव (३) सम्भवात्। परन्तु तदतिरिक्त-दोषाणामत्रासम्भव इति कृत्वैव परेत्विति कृत्वा एतस्य लक्षणस्य पृथगुपन्यास इति ध्येयम्।

दीधितिः।

अन्ये तु वृत्तिमद्वृत्तयो यावन्तः साध्याभाव-समुदायाधिकरण-वृत्तित्वाभावास्तद्वत्त्वं, तादृश-वृत्तित्वाभावश्च स्व--व्यापक--तादृशवृत्तित्वत्व--व्यापक--प्रतियोगिताको बोध्यः, प्रयोजनञ्चोक्तप्रायम्। साध्याभावाधिकरण-वृत्तित्वत्व-व्यापक-प्रतियोगिताकस्य व्यधिकरण-धर्म्मावच्छिन्नस्यैवाभावस्य वृत्तिमद्वृत्तित्वाद्व्यभिचारिण्यतिव्याप्तिरतः समुदायेति। साध्याभावश्च साध्यतावच्छेदकसम्बन्धेन बोध्यः, तेन समवायेन वह्नेः साध्यत्वे धूमे, संयोगेन च तथात्वे वह्न्यवयवत्वे, पर्व्वत-वह्न्यवयव-संयोगे च

---

(१) साध्ये हेतौ वा इति क ख पुस्तकयोः।

(२) ( ) चिह्नितस्थले परत्वद्वृत्तिहेतुकेऽतिव्याप्तिवारणाय यत्समानाधिकरणत्वं हेतौ तादृशवृत्तित्वं वा विशेषणमिति तत्त्वम् इति पाठः ग पुस्तके।

(३) धर्म्मावच्छिन्नस्यैव इति क ख पुस्तकयोः।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

पर्व्वतस्य वह्न्यवयवस्य च सम्बन्ध-द्वयावच्छिन्न-वह्न्यभाव-द्वयानधिकरणत्वेऽपि नातिव्याप्तिः। तथा स्व-व्यापकी-भूत-साध्यतावच्छेदक-व्यापक-प्रतियोगिताकोऽपि बोध्यः, तेन यत्र पृथिवीत्वाभावादौ साध्ये तत्तद्विपक्षावृत्ति-त्वाद्यवच्छिन्न-प्रतियोगिताकाभाव-कूटाधिकरणमप्रसिद्धं तत्र सङ्गतौ, पृथिवीत्वादौ साध्ये जातित्वाद्यवच्छिन्ना-भाववति सामान्यादाववर्त्तमाने द्रव्यत्व-प्रकारक-प्रमा-विषयत्वादौ च नाव्याप्तिरतिव्याप्तिर्व्वा, नाप्यभावत्वा-दिना अभावादौ साध्ये तत्तत्साध्याभाव-कूटाधिकरणा-प्रसिद्ध्याऽव्याप्तिरित्याहुः।

दीधिति-प्रकाशः।

प्रमेयं घटत्वादित्यादौ साध्याभाव-समुदायाधिकरण-समवेतत्व-त्व-समनियत-प्रतियोगिताकस्य समवेतत्वत्वावच्छिन्न-प्रतियोगिता-क-समवेतत्वाभावस्याभावादि-वृत्तेर्हेतावभावादव्याप्तिरतो "वृत्ति-मद्वृत्तय" इति, तदर्थश्च पूर्व्ववद्बोध्यः। व्यधिकरण धर्म्मावच्छिन्न-प्रतियोगिताकस्य साध्याभाव-समुदायाधिकरण-वृत्तित्वाभावस्य व्यभिचारिणि सत्त्वादतिव्याप्तिरत उक्तं "यावन्त" इति। तादृश-साध्याभाववद्वृत्तित्वत्व-व्यापक-प्रतियोगिताकत्व-विवक्षण एव समु-दायपद-व्यावृत्ति-दानं सङ्गच्छते इत्याशयेन प्रथमत एव तादृश-वृत्तित्वाभावं व्याचष्टे "तादृशे"ति, "स्वव्यापके"ति, स्वं प्रति-

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

योगिता, तद्व्यापकं यत्साध्याभाव-समुदायाधिकरण-वृत्तित्वत्वं तद्व्यापक-प्रतियोगिताक इत्यर्थः । "उक्तप्राय"मिति, वह्निमान् धूमादित्यत्र (१) आलोकावृत्ति-वृत्तित्वत्वा(२)वच्छिन्नप्रतियोगिताकस्य वह्न्यभाव-समुदायाधिकरण-वृत्तित्वाभावस्य धूमेऽसत्त्वात् "स्व-व्यापक तादृशवृत्तित्वत्वे"ति । तादृशवृत्तित्वत्व-व्यापक-प्रतियोगितेत्यस्य व्यावृत्तिस्तु न वह्निमान् धूमादित्यादौ, तत्र महानसादेः साध्याभाव-समुदायाधिकरणत्वाभावात्, किन्तु प्रमेयं घटत्वादित्यत्र, साध्याभाव-समुदायाधिकरणीभूत-घट-समवेतत्वाभावस्य तादृशस्य घटत्वेऽसत्त्वात्तादृश-वृत्तित्वत्व-व्यापकत्वं प्रतियोगितायामिति (३)। "व्यधिकरण-धर्म्मावच्छिन्नस्यैवे"ति, निर्धूम-वृत्तित्वाभाव-प्रतियोगिता न साध्याभाववृत्तित्वत्व-व्यापिका साध्याभावत्वेन साध्याभावस्य केवलान्वयितया तद्वृत्तित्वत्वस्य धूमादिनिष्ठ-वृत्तित्वेऽपि सत्त्वादतस्तादृश-वृत्तित्वाभावो व्यधिकरण-धर्म्मावच्छिन्न-प्रतियोगिताक एव वृत्तिमति सम्भवतीति भावः । प्रतियोगिता-व्यापक-तादृश-वृत्तित्वत्वेत्यत्र समुदायपद-व्यावृत्तिस्तु आलोकावृत्ति-वृत्तित्वं नास्तीत्यभावस्य धूमादावतिव्याप्ति-वारणाय पूर्व्ववदिति ध्येयम् ।

न च व्याप्यदले समुदायपदादाने धूमवान् वह्नेरित्यादौ नातिव्याप्तिः तत्र(४) जगद्वृत्तित्वाभाव-प्रतियोगितायाः साध्याभाव-

---

(१) इत्यादौ इति ग पुस्तके ।

(२) आलोकावृत्तित्वा इति घ पुस्तके ।

(३) प्रविष्टमितिशेषः ।

(४) अत्र इति नास्ति ग पुस्तके ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

कूटाधिकरण(१)वृत्तित्वत्वस्याव्याप्यत्वात्(२) निर्धूम-वृत्तित्वाभावस्य प्रतियोगितायाः साध्याभाववद्वृत्तित्वत्वाव्यापकत्वाच्च तादृशाभावाप्रसिद्धेः, किन्तु वह्निमान् धूमादित्यत्राव्याप्तिरुक्त-क्रमेणेति वाच्यं(३) व्याप्यदले हि समुदाय-पदादाने आलोकावृत्त्यभावस्य साध्याभाववद्वृत्तित्वत्व-व्यापक-प्रतियोगिताकत्वाभावात्तमादायाव्याप्तेरसम्भवेन स्व-व्यापकेत्यादि-पूर्व्वदलमेव न देयं, तथाच वह्निमान् धूमादित्यादौ व्यधिकरण-धर्म्मावच्छिन्नाभावमादायैव लक्षण-गमनात्, किन्त्वतिव्याप्तिरेव, अतएव पूर्व्वदलं परित्यज्य "साध्याभाववद्वृत्तित्वत्व-व्यापक-प्रतियोगिताकस्ये"ति केवलमुक्तम्। व्याप्यदिशि (४) समुदायपद-दाने चालोकावृत्त्यभावोऽपि तादृश-समुदायाधिकरण-वृत्तित्वत्व-व्यापक-प्रतियोगिताक इति तमादायाव्याप्ति-भयेन पूर्व्वदलं सप्रयोजनमिति भावः। "धूमे" इति सप्तम्यन्त-त्रयं "नातिव्याप्ति"रित्यनेनान्वितम् (५)। "तथात्वे" साध्यत्वे, ननु समवायेन वह्निमति धूमस्य वह्न्यन्तरस्य च संयोग-सत्त्वेऽपि तस्य वृत्त्यनियामकत्वात् तादृशसाध्ये धूमो वह्न्यवयवत्वञ्च विरुद्धं, तच्च साध्यसमानाधिकरण्य-निवेशेनैव वारणीयम्, आकाशादि-साध्यक-विरुद्धादि-वारणाय तद्विशेषणस्यावश्यकत्वादत आह "पर्व्वत-वह्न्यवयव-संयोगे चे"ति, समवायेन संयोगेन च (६) साध्यत्वेऽपि पर्व्वत-

(१) भावाधिकरण इति ग पुस्तके। (६) वह्नेः इति अधिकं घ पुस्तके।

(२) वृत्तित्वत्वस्याव्यापकत्वादिति घ पुस्तके।

(३) उक्तक्रमेणैतत्कथमिति वाच्यं इति घ पुस्तके।

(४) व्याप्यदले इति घ पुस्तके।

(५) अन्वेति इति क, घ पुस्तकयोः।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

वह्न्यवयव-संयोगो व्यभिचारी। इदमुपलक्षणं काल-भिन्नमात्मत्वादित्यत्र दैशिकसम्बन्धावच्छिन्न-काल-भेदाभाव-कालिक-सम्बन्धावच्छिन्न-काल-भेदाभाव-द्वयाधिकरणाप्रसिद्धा, प्रमेयमात्मत्वादित्यत्र कालिकसम्बन्धावच्छिन्न-प्रमेयत्वाभाव-घटित-कूटाधिकरणं काल-भिन्नमेव तद्वृत्तित्वाभावस्यात्मत्वेऽसत्त्वादव्याप्तिरपि द्रष्टव्या। "सम्बन्धद्वये"ति, पर्व्वतस्य संयोगावच्छिन्न-वह्न्यभावानधिकरणत्वं, वह्न्यवयवस्य समवायावच्छिन्नवह्न्यभावानधिकरणत्वमित्यर्थः (१)। यद्यप्युत्पत्ति-कालावच्छेदेनोभयोरभावद्वयाधिकरणत्वमस्त्येव (२) तथापि संयोगी सत्त्वादित्यत्रातिव्याप्ति-वारणाय विवक्षणीयस्य तावदभावस्य व्याप्यवृत्तिता-निरूपकाधिकरणत्वस्य पर्व्वते वह्न्यवयवे चासम्भव इत्यभिप्रायेणेदम्। वस्तुतस्तु तत्तदधिकरणे साध्यतावच्छेदक-सम्बन्धेन स्व-प्रतियोगितावच्छेदक-विशिष्ट-साध्यवत्ता-ग्रह-विरोधिता-नियामकसम्बन्धेनैव साध्याभावाधिकरणता वाच्या। न तु सम्बन्धसामान्येन दैशकसम्बन्धेन वा, द्रव्यं गुणादित्यादौ कालिकसम्बन्धेन साध्याभावकूटाधिकरणे काले गुणस्य वृत्तेः। कालिकसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताके आकाशत्वाभावस्याभावे साध्ये तदभावस्याकाशत्वाभावस्य दैशिकतयाधिकरणे आत्मनि आत्मत्वादेश्च वृत्तेरव्याप्तेः। तथाच संयोगी-सत्त्वादित्यत्रापि नातिव्याप्तिः, संयोगाभावस्य द्रव्य-वृत्तितायाः संयोगवत्ता-ग्रहाविरोधित्वेऽपि गुण-वृत्तिताया विरोधित्वात्, गुणे

(१) करणत्वमिति बोध्यं इति क ख पुस्तकयोः।

(२) करणत्वमेव इति क घ पुस्तकयोः।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

च सत्तायाः सत्त्वात्। केवलान्वयिनि च तादृश-प्रतियोगितावच्छेदक-विशिष्ट-साध्यवत्ता-ज्ञानं भ्रमरूपमेव प्रसिद्धं, भवति हि घटत्वेन वाच्यत्वं नास्तीत्यभाववत्ता-ज्ञाने नियमतो घटत्वविशिष्ट-वाच्यत्व-वत्ता-धी-प्रतिबन्धः। तथाच व्याप्यवृत्तित्वं तदनुरोधेन स्वातन्त्र्येण विशेषणं न देयम्, अतएवाह "पर्व्वतस्य वह्न्यवयवस्य च सम्बन्ध-द्वयावच्छिन्नाभाव-द्वयानधिकरणत्वेऽपी"ति ध्येयम्। किन्तु (१) कपि-संयोगाभाववान् मेयत्वादित्यादौ कपि-संयोग-घटित-तादृश-साध्याभाव-कूटस्य स्व-प्रतियोगितावच्छेदक-विशिष्ट-साध्यवत्ता-ग्रह-विरोधि-ग्रह-विषय-सम्बन्धाप्रसिद्ध्याऽव्याप्तिरतो व्याप्यवृत्ति-त्वमभावे विशेषणमावश्यकं, कपि-संयोगस्तु यत्किञ्चिदधिकरणेऽपि न व्याप्यवृत्तिरिति तत्र व्यधिकरण-धर्म्मावच्छिन्नाभावमादायैव लक्षण-समन्वय इति ध्येयम्।

अत्र (२) सम्प्रदाय-मते वृत्तिमत्त्वमपि अभावे विशेषणं देयं, तेनाकाशाभाव-साध्यके नाव्याप्तिः। (तत्तुतस्तु व्याप्यवृत्तित्व-विशेषण-दानेनैवावृत्तिरूपोऽभावो वारित इति ध्येयम्) (३)। अत्र पूर्व्वो-क्त-द्वितीय-रीत्या साध्याभावे उक्ते, नानाविपक्षके प्रायस एवा-व्याप्तिस्तत्तद्विपक्षावृत्तित्वावच्छिन्नाभाव-कूटाधिकरणाप्रसिद्धेरतोऽ-न्यथा साध्याभावं निर्व्वक्ति "तथे"ति। "स्वे"ति, स्वं प्रति-योगिता, तद्व्यापकीभूतं यत्साध्यतावच्छेदकं तद्व्यापिका या

---

(१) किन्त्वित्यत्र यदि च इति घ पुस्तके।

(२) अत्र च इति क पुस्तके।

(३) ( ) एतच्चिह्नमध्यस्थपाठो नास्ति घ पुस्तके।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

तदभावप्रतियोगिता तादृशाभाव इत्यर्थः (१) । "स्व-व्यापके"त्यस्य व्यावृत्तिमाह "पृथिवीत्वाभावादा"विति, वह्निमान् धूमादित्यादौ संयोगावच्छिन्न-तत्तद्व्यक्तिवृत्तित्वावच्छिन्न-प्रतियोगिताकाभावकूटाधिकरणं गुणाद्येव प्रसिद्धम्, अतस्तत्र कूटाधिकरणाप्रसिद्धा नाव्याप्तिः, किन्तु कूटाधिकरणे हेतुतावच्छेदकसम्बन्धेन वृत्तेरप्रसिद्धा, तादृशाव्याप्तिस्तु(२) निरुक्तसाध्याभाव-विवक्षणेऽपि, सत्तावान् जातेरित्यादौ भविष्यतीति तन्नोदाहृतम् । पृथिवीत्वाभावस्य विपक्षः पृथिवी तद्वृत्तित्वावच्छिन्नाभावस्य यावत्-पृथिवी-वृत्तित्वात् कूटाधिकरणस्य नाप्रसिद्धिरत"स्तत्त"दिति । "तत्र सङ्केतौ" "नाव्याप्ति"रित्यनेनान्वयः । यावतामेकाधिकरणं सम्भवतीति विवक्षायामप्युक्ताव्याप्तिरुद्धर्त्तुं शक्यत इत्यत आह "पृथिवीत्वादा" विति, जातित्वावच्छिन्नाभावस्य साधन-समानाधिकरणत्वेन साध्याभावे विशेषितेऽपि वारण-सम्भवादाह "आदीति, तथाच जलावृत्तित्वावच्छिन्नाभावस्य तेजोऽवृत्तित्वावच्छिन्नाभावस्य च तादृशस्य कूटाधिकरणे जात्यादावद्वृत्तेरतिव्याप्तिर्द्रष्टव्या । समवायेन हेतुतायां तादृशसाध्याभाव-कूटाधिकरणे जात्यादौ समवायेन वृत्तेरप्रसिद्धातिव्याप्ति-विरहात् द्रव्यत्वमुपेत्याह "द्रव्यत्वप्रकारके"ति, सर्व्वं द्रव्यमिति भ्रम-विषयत्वस्य जात्यादावपि सत्त्वादाह "भ्रमे"ति । साध्याभावस्य साधन-समानाधिकरणत्व-विशेषणेऽपि

---

(१) तद्व्यापिका यदभावप्रतियोगिता तदभाव इत्यर्थ इति घ पुस्तके ।

(२) कूटाधिकरणनिरूपितहेतुतावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नवृत्तित्वाप्रसिद्धिनिबन्धनाव्याप्तिस्त्वित्यर्थः ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

प्रतियोगितायाः साध्यतावच्छेदक-व्यापकत्व-विवक्षण-प्रयोजन-माह "नाप्यभावत्वादिने"ति, आदिपदेन (१) प्रमेयत्वेन प्रमेयादेः साध्यता-लाभः। एवञ्चात्र व्यधिकरण-धर्म्मावच्छिन्न-प्रतियोगि-ताको भावत्वेनाभावाद्यभाव एव लक्षण-घटक इति ध्येयम्। "तत्तत्साध्ये"ति, घटत्वाभावाभावस्य घटत्वस्य पटत्वाभावाभावस्य पटत्वस्य चैकाधिकरण्याभावेन तद्घटित-कूटाधिकरणाप्रसिद्धेरिति भावः।

यावतामैकाधिकरण्यं सम्भवतीति विवक्षायामपि व्यधि-करण-धर्म्मावच्छिन्नाभाव-समूहेन घटत्वस्यैकाधिकरण्य-सम्भवात् तद्घटित-कूटाधिकरण-घट-वृत्तित्वाभावस्य हेतावभावादव्याप्तिरेव, अतएव भूतत्व-मूर्त्तत्वान्यतराभाववान् स्पर्शवदन्यत्वादित्यादावति-व्याप्तेर्वारणाय (२) यादृश साध्याभाव-कूटाधिकरणं साधनाधि-करणं तादृश-कूटवद्वृत्तित्वाभाव इत्युक्तावपि तत्राव्याप्तिरिति (३) ध्येयम्। न च प्रमेय-साध्यके घटत्वाभावत्वेन प्रमेय-सामान्या-भावस्य पटत्वाभावत्वेन प्रमेयसामान्याभावस्य च (४) साध्य-तावच्छेदक-समनियत-प्रतियोगिताकस्य तादृश-व्यधिकरण-धर्म्मा-वच्छिन्नाभावेन समं सम्भवदैकाधिकरण्यस्याधिकरणे घटादौ प्रमेयत्वादि-हेतोर्वृत्तेरव्याप्तिरिति वाच्यम्। स्व-न्यूनवृत्ति-समाना-

---

(१) आदिपदेनेत्यत्र आदिना इति क, घ पुस्तकयोः।

(२) व्याप्तिवारणाय इति घ पुस्तके।

(३) अव्याप्तिरेवेति इति ग पुस्तके।

(४) पटत्वाभावत्वेन प्रमेयसामान्याभावस्य च इति नास्ति ग पुस्तके।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

धिकरण-धर्म्मानवच्छिन्न-प्रतियोगितायाः साध्यतावच्छेदक-समनियतत्व-विवक्षणात् । यावत्प्रमेयनिष्ठ-प्रतियोगितायाश्च स्व-न्यून-वृत्ति समानाधिकरणमेव घटत्वाभावत्वादीति तदवच्छिन्न-प्रमेय-सामान्याभावस्य लक्षणाघटकत्वात् । अत्र च तदभाव-निरूपिताया यत्किञ्चित्प्रतियोगिता-व्यक्तेः समनैयत्यं वाच्यम् । तेन वह्निमान् धूमादित्यादौ वह्नित्वावच्छिन्न-वह्न्यभाव-प्रतियोगितायाः वह्नि-ध्वंस-प्रागभाव-निष्ठाया, घटत्वेन वह्न्यभावस्यापि वह्नित्वेन घटाभावाभिन्नतया घटादि-निष्ठायाः, स्वीय-विशिष्टाभावादि-निष्ठाया व्यधिकरण-धर्म्मावच्छिन्नाभाव-प्रतियोगितायाः अव्यापकत्वेऽपि वह्नित्वस्य न क्षतिः । इदन्तु प्रतियोगि-भेदेऽपि प्रतियोगितावच्छेदकैक्येन प्रतियोगितैक्यमते (१) उक्तम् । प्रतियोगि-भेदेन प्रतियोगिता-भेदे तु यदभावीय-यत्किञ्चिदवच्छेदका-(२) वच्छिन्न-प्रतियोगितात्वेन साध्यतावच्छेदक-समनैयत्यं वाच्यं, तेन नानाव्यक्तिसाध्यक-संग्रहः । न च प्रमेयं वाच्यत्वादित्यादौ घटत्वेन प्रमेयत्वा(३)भावस्यापि (४) घटत्वेन वाच्यत्वाभावाभिन्नतया घटत्वावच्छिन्न-प्रतियोगितात्वेनापि न प्रमेयत्वत्व-समनैयत्यमिति वाच्यम् । प्रमेयत्व-भिन्नत्वेन प्रमेयत्वं नास्तीति धी-बलात् प्रमेयत्व-भेदस्यापि तादृशाभाव-प्रतियोगितावच्छेदकत्वात् तदवच्छिन्न-

---

(१) मतेन इति क पुस्तके ।

(२) यत्किञ्चित्प्रतियोगितावच्छेदक तद् इति ग पुस्तके ।

(३) प्रमेयत्वाद्य इति क पुस्तके ।

(४) अपि इति नास्ति घ पुस्तके ।

5141

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

तादृशाभाव-प्रतियोगितायाः प्रमेयत्वमात्र-निष्ठतया प्रमेयत्वत्व-समनियतत्वात्। एवञ्च (१) वह्नि-भिन्नत्वेन वह्निर्नास्तीति धी (२) बलात् तादृश-प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्न-प्रतियोगिताया वह्नि-त्व-समनियतत्वात्, तदभावोपि लक्षण-घटको भवतीति ध्येयम्। पृथिवी-समवेतवान् मेयत्वादित्यत्र पृथिवी-समवेतत्वस्य गुरुतया प्रतियोगितानवच्छेदकत्वेऽपि पृथिवी-समवेतमिति धी(३)विशेष्य-त्वावच्छिन्न-प्रतियोगिताकः पृथिव्यवच्छिन्न-प्रतियोगिताको वाऽभावः साध्यतावच्छेदक-समनियत-प्रतियोगिताक इति न तत्रातिव्याप्तिरिति।

दीधितिः।

तन्न द्रव्यत्व-पृथिवीत्वोभयवान् द्रव्यत्वादित्यादौ तदुभयान्यतरत्वावच्छिन्नाभाववति द्रव्यत्वादेरवृत्तेरति-व्याप्तेः। अपिच इदं पृथिव्यन्य-द्रव्यत्ववत् द्रव्यत्वादि-त्यादौ द्रव्यत्वत्वावच्छिन्नाभावकूटाधिकरण-गुणाद्य-वृत्तित्वस्य द्रव्यत्वे सत्त्वादतिव्याप्तेः, द्रव्यत्वत्वावच्छिन्न-प्रतियोगितायाः पृथिव्यन्यत्व-विशिष्ट-द्रव्यत्वत्व-सम-व्या-प्तत्वात्। किञ्च रूपाभाव-साध्यके सद्धेतौ साध्याभाव-समुदाय--निविष्ट--सकलरूप--व्यक्त्यधिकरणाप्रसिद्धेः।

---

(१) च इति नास्ति घ पुस्तके। (३) मेतद्धी इति घ पुस्तके।

(२) धो इत्यत्र प्रतीति इति पाठ घ पुस्तके।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

यावतामभावानामैकाधिकरण्यं तावतां समुदाये विवक्षितेऽपि इदं पृथिवी-वृत्ति-गुण-शून्यं सत्तान्य-पृथिवी-समवेत-शून्यं वा वायुत्वात्, रूपवदन्यत्वाद्वेत्यादावतिव्याप्तिः । तत्र तादृश-साध्याभाव-स्तोमस्य नियमतो रूपादि-घटितत्वेन तद्वति तद्धेतोरवृत्तेः । वस्तुतो निखिलानामेव रूपाणां तादृशाभाव-सहस्र-समानाधिकरणत्वात्, समानाधिकरण--यावदभावाधिकरणाप्रसिद्धिर्दुर्व्वारैव ।

दीधिति-प्रकाशः ।

ननु स्व-व्यापक-साध्यतावच्छेदकेत्यस्य स्वावच्छेदक-समानवृत्तिक(१)स्व-व्यापकीभूत-साध्यतावच्छेदकेत्यर्थस्तथाच नेदं दूषणं, साध्यतावच्छेदकोभयत्वस्य व्यासज्यवृत्तितया प्रत्येक-पर्य्यवसित-वृत्तिक-तादृश-प्रतियोगितावच्छेदकान्यतरत्वासमान-वृत्तिकत्वादत आह "अपि चे"ति "द्रव्यत्वादित्यादा"विति, आदिपदात् जलादि-वृत्तित्व-विशिष्ट-द्रव्यत्वत्वानामवच्छेदकानां संग्रहः (२)। ननु सार्व्वभौम-मते विशिष्टमतिरिक्तमेवेति द्रव्यत्वत्वावच्छिन्नाभावो नोक्त-साध्यतावच्छेदक-समनियत-प्रतियोगिताकः, अनतिरेके तु परम्परया पृथिव्यन्यत्व-द्रव्यत्व-सम्बन्धस्यैव तत्र साध्यत्वान्नोक्त-

---

(१) प्रतियोगितावच्छेदक-पर्य्याप्यवच्छेदक-धर्म्मावच्छिन्न-पर्य्याप्तिकेत्यर्थः ।

(२) यत्र इति घ पुस्तके ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

दोष (१) इत्यत आह "किञ्चे"ति। केचित्तु विशिष्टे (२) पर्य्याप्तैव विशिष्टाभाव-प्रतियोगिता, तथाच समनैयत्यं समनियतावच्छेदकत्वं (३) * द्रव्यत्वाभाव-प्रतियोगिता च (४) पृथिव्यवच्छेदेनापि द्रव्यत्वे वर्त्तते (५) न तु तदवच्छेदेन तत्र पृथिव्यन्यत्व-विशिष्ट-द्रव्य-

---

* समनियतावच्छेदकत्वमित्यस्य समनियतावच्छेदकत्वकत्वमित्यर्थः। एवञ्च साध्यतावच्छेदकावच्छेदकता-समनियतावच्छेदकताक-प्रतियोगिता, साध्यतावच्छेदकसमनियतप्रतियोगितापदेन विवक्षणीया। अथवा अवच्छेदकता-सम्बन्धेन साध्यतावच्छेदक-समनियतप्रतियोगितैव तादृशप्रतियोगितापदार्थः। समनियतत्व-घटक-व्याप्यत्वव्यापकत्वे साध्यतावच्छेदके प्रतियोगितायाञ्चोभयत्रैवावच्छेदकता-सम्बन्धेन बोध्यं इति भावः। केचित्तु समनियतावच्छेदकत्वं समानावच्छेदककत्वं एवञ्च प्रतियोगित्व-साध्यतावच्छेदकयोरेकावच्छेद्यत्वं विवक्षितम्। तथाच साध्यतावच्छेदकावच्छेदकं यादृशप्रतियोगितायाः अवच्छेदकं भवति, तादृशप्रतियोगिता इति प्रतियोगितान्तार्थः। नोक्तसाध्यतावच्छेदकेत्यादेरपि नोक्तसाध्यतावच्छेदक-समानावच्छेदककप्रतियोगिताक इत्यर्थः इत्यभिप्रायः। किञ्च समनियतो "अवच्छेदो" अवच्छिन्नत्वं ययोः तौ समनियतावच्छेदकौ तयोर्भावः समनियतावच्छेदकत्वं, अवच्छिन्नत्वयोः समनैयत्यं तादात्म्येन। तथाच साध्यतावच्छेदके यदवच्छिन्नत्वं प्रतियोगितायामपि तदवच्छिन्नत्वस्य लाभः। एवञ्च साध्यतावच्छेदकनिष्ठावच्छेद्यत्वाभिन्ना या अवच्छेद्यता तद्वती या प्रतियोगिता तच्चिरूपकाभाव इति फलितम्। साध्यतावच्छेदक-समनियतावच्छेदकप्रतियोगिताक इत्यत्र साध्यतावच्छेदकपदस्य साध्यतावच्छेदकावच्छेदोऽर्थः, तथाच तादृशावच्छेदेन समनियतो अवच्छेदो यस्याः सा तादृशी प्रतियोगिता तच्चिरूपकोऽभाव इत्यर्थ इति प्राञ्चः।

(१) साध्यत्वे नोक्तदोषः इति घ पुस्तके।

(२) विशिष्ट इति क, घ पुस्तकयोः।

(३) अवच्छेदककत्वमिति ग पुस्तके।

(४) योगिता तु इति क ख घ पुस्तकेषु।

(५) वर्त्तते इति नास्ति क ख घ पुस्तकेषु।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

त्वत्वमिति द्रव्यत्वाभावो (१) नोक्त-साध्यतावच्छेदक-समनियता-वच्छेदक-प्रतियोगिताक * (२) इत्यतः "किञ्चे"तीत्याहुः ।

परे तु प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्न-साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नयोः समनैयत्यं वाच्यं, तेन द्रव्यत्वत्वावच्छिन्नाभाव-निरासः । द्रव्यत्वत्वावच्छिन्न-पृथिव्यन्य-द्रव्यत्वत्वावच्छिन्नयोः समनैयत्याभावादिति (३) । वह्निमान् धूमादित्यत्र वह्नित्वेन घटाभावं वह्नित्वावच्छिन्न-वह्न्यभावं चादाय लक्षण-समन्वयः । प्रमेयवानभिधेयात् (४) सत्त्वाद्वेत्यादौ स्वरूपसम्बन्धेन समवाय-सम्बन्धेन च साध्यतायां वाच्यत्वत्वादिना सत्तात्वादिना वा घटाभाव-मादाय लक्षण-समन्वयः (५) । तथाच स्व-व्यापक-साध्यतावच्छेदकेत्याद्यस्य (६) स्वावच्छिन्न-व्यापक(७)साध्यतावच्छेदकावच्छिन्न-व्यापकतावच्छेदक-रूपावच्छिन्न-प्रतियोगिताकोऽर्थः (८) स्वं प्रतियोगि-

---

* समनियतावच्छेदक इत्यत्रावच्छेदकपदं अवच्छेदकत्वपरं, तथाचावच्छेदकत्व-सम्बन्धेन साध्यतावच्छेदक-समनियतप्रतियोगिताक इति प्रतियोगिताकान्तस्यार्थः इत्याशयः ।

(१) द्रव्यत्वत्वावच्छिन्नाभावो इति क ख पुस्तकयोः ।

(२) योगितावच्छेदक इति ग पुस्तके ।

(३) इति नास्ति क पुस्तके ।

(४) प्रमेयवान् मेयत्वात् इति घ पुस्तके ।

(५) इत्यप्याहुरिति अधिकपाठः घ पुस्तके ।

(६) दकेत्यादेरिति घ पुस्तके ।

(७) स्वावच्छेदकावच्छिन्नव्यापकतावच्छेदक इति ग पुस्तके ।

(८) प्रतियोगिताकेत्यर्थः इति ग पुस्तके ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

तावच्छेदकं (१) अतएव विशिष्टाभाव-निरासः (२)। अतएवात्र स्वन्यूनेत्यादि न देयमित्यत आह किञ्चेती(३)त्याहुः, तन्न प्रमेय-वानभिधेयादित्यादौ तादात्म्येन साध्यतायां तादृश-समनियत-प्रतियोगिताकाभावाप्रसिद्धेरिति।

"अप्रसिद्धे"रिति, कालस्य सकल-रूपाधिकरणत्वेऽपि साध्य-वत्ता-ग्रह-विरोधि-सम्बन्धेनानधिकरणत्वादिति पूर्व्वोक्त-युक्त्या (४) तस्यावश्यं वक्तव्यत्वात् (५) इति ध्येयम्।

संयोगाभाव-साध्यके संयोग-रूप-साध्याभावस्य यत्किञ्चिदधि-करणे व्याप्यवृत्तित्वाभावात् तादृश-साध्याभावो व्यधिकरण-धर्म्मावच्छिन्नाभाव एव, तत्कूटाधिकरणस्याप्रसिद्ध्यभावात् रूपा-भावानुसरणम्। रूपस्याव्याप्य-वृत्तित्वेऽपि जलादि-परमाणु-रूपाणां व्याप्यवृत्तित्वात् तत्कूटाधिकरणस्याप्रसिद्धिर्बोध्या। "यावता"मिति, तथाच व्यधिकरण-धर्म्मावच्छिन्नाभावमादायैव सम्भवदेकाधिकरणस्य (६) तत्तद्रूपस्याधिकरणे वृत्तित्वस्य प्रसिद्धि-सम्भवान्नाव्याप्तिरिति भावः। "पृथिवी"ति; पृथिवीपदमेतत् पृथिवीपरम्, अन्यथा घटवायुवृत्ति(७)द्वित्व-पट-वायुवृत्ति(८)

(१) स्वं प्रतियोगितावच्छेदकं इति नास्ति ग पुस्तके।

(२) अतएव विशिष्टाभावनिरास इति नास्ति घ पुस्तके।

(३) त्यत आह किञ्चेती इति नास्ति ग पुस्तके।

(४) युक्त्या इत्यत्र रीत्या इति पाठः घ पुस्तके।

(५) वक्तव्यत्वादित्यत्र वाच्यत्वादिति घ पुस्तके।

(६) सम्भवदेकाधिकरणस्य इति क पुस्तके।

(७) वृत्ति इति नास्ति क, घ पुस्तकयोः।

(८) वृत्ति इति नास्ति क, घ पुस्तकयोः।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

द्वित्वयोर्वायौ सम्भवदैकाधिकरण्ययोरधिकरणत्वस्य वायोरेव (१) सम्भवात् तद्वृत्तित्वाभावस्य हेतावभावा(२)दतिव्याप्तेरभावात् । * नन्विदं पृथिवी-वृत्ति-गुण-शून्यं वायुत्वादिति सद्धेतुरेव, जन्य(३) वायावुत्पत्तिकालावच्छेदेन नित्ये च महाप्रलयावच्छेदेन पृथिवी-वृत्ति(४)गुण-सामान्याभाव-सत्त्वादत आह "सत्तान्ये"ति । समवेत-त्वावच्छिन्नाभावे साध्ये नातिव्याप्ति-सम्भावना, सम्भवदैकाधि-करण्य(५)समवेतकूटस्याधिकरणे वायौ हेतोर्वृत्तेः । पृथिवी-सम-वेत-प्रतियोगिकाभावत्वेन साध्यतायां सद्धेतुत्वं, पृथिवी-समवेत-त्वावच्छिन्नाभावश्चाप्रसिद्धत्वान्न साध्यः, लाघवेन तदभाव-प्रति योगितायाः समवेतत्वाद्य(६)वच्छेद्यत्वात् । पृथिव्यवच्छिन्नाभावस्य सम्भवेऽपि समवेताभाव-समनियततया समवेतमात्रस्यैव तत्तदभाव-तया (७) तद्घटित-कूटाधिकरणत्वस्य वायौ सम्भवादतः "पृथिवी"ति, "सत्तान्ये"ति च। अत्रापि पृथिवी-पदमेतत् पृथिवीपरं, पृथिवी-वृत्ति-पदं वा पृथिवी-पर्य्याप्त-वृत्तिक-परम् । तेन न पूर्व्वोक्त-रीत्या वायोरपि तादृशाभाव-कूटाधिकरणतेति ध्येयम् । वायुत्वस्य विरुद्ध-तया साध्य-सामानाधिकरण्य-विशेषणेनैव वारणादाह, "रूपवदन्य-

---

* ननु घटवायुद्वित्व-पटवायुद्वित्वादीनां अव्याप्यवृत्तित्वेनैव तादृशकूट-निविष्टत्वं नास्तीति चेन्न व्याप्यवृत्तित्वं देशानवच्छिन्नवृत्तिकत्वरूपं पारिभाषिकं निर्व्वाच्यं, तथाच तेषां कालावच्छिन्नवृत्तिकत्वेपि देशानवच्छिन्नवृत्तिकत्वरूपं व्याप्यवृत्तित्व-मक्षतमेवेति भावः ।

(१) वायावेव इति क पुस्तके ।
(२) हेतावसत्त्वा इति क पुस्तके ।
(३) जन्ये इति क पुस्तके ।
(४) वृत्ति इति नास्ति क पुस्तके ।
(५) करण्यापन्न इति घ पुस्तके ।
(६) तत्वमात्रा इति घ पुस्तके ।
(७) तदभावतया इति घ पुस्तके ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

त्वादि"ति, रूपाभावस्योत्पत्तिकाले पृथिव्यामपि सत्त्वादाह, "अन्यत्वादि"ति। एतस्य हेतोर्गुणादौ प्रकृत-साध्य-सामानाधिकरण्यमिति मन्तव्यम्।

ननु सत्तान्य-पृथिवी-समवेताभावस्य सत्तान्य-द्रव्यसमवेताभावाभिन्नतया सत्तान्यद्रव्यसमवेत-मात्रस्यैव तदभावतया सम्भवदेकाधिकरण्यानां वायुमात्रसमवेत (१) तदभावकूटानामधि(२) करणे वायौ हेतोर्वृत्तेर्नातिव्याप्तिरित्यस्वरसादाह "वस्तुत" इति। तादृशाभावो व्यधिकरण-धर्म्मावच्छिन्न-प्रतियोगिताको घटत्वादिना रूपसामान्याभावाभावः। तथाच सर्व्वाण्येव रूपाणि तादृशाभाव-सहस्रेण सम्भवदेकाधिकरण्यानीति तावदधिकरणाप्रसिद्धयाऽव्याप्तिरिति भावः।

दीधितिः।

किञ्च हेतुतावच्छेदक-सम्बन्धेन या साध्याभाववति वृत्तिस्तदभावो व्यक्तव्यः। अन्यथा धूमादावव्याप्तिः, साध्यतावच्छेदक-सम्बन्धेन साध्याभाववति कालादौ वृत्तिमन्मात्रस्यैव वृत्तेः, व्यभिचारिण्यतिप्रसङ्गो वा, तथाच सत्तादि-साध्यके संयोगेन समवायेन वा हेतावव्याप्तिः। साध्याभाववति तेन सम्बन्धेन वृत्तेरप्रसिद्धेः। साधन-समानाधिकरणत्वेन साध्याभावा

---

(१) वेततया इति ग पुस्तके।

(२) भावकूटाधि इति ग पुस्तके।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

विशेषणीयाः इति चेत् ? विशेष्यन्तां, तथापि भूतत्व-भूर्त्तत्वाद्योरन्यतरत्वेनाभावे साध्ये स्पर्शवदन्यत्वादा-वतिव्याप्तिः, तादृशसाध्याभाव-समुदायवति पृथिव्यादौ तस्यावृत्तेः । किञ्च महाकालान्यत्वादि-साध्यके व्यभि-चारिणि कालिकविशेषणता-विशेषेण हेतावतिव्याप्तिः, तादृश-साध्याभाव-समुदायवति महाकाले तेन सम्बन्धेन वृत्तिमन्मात्रस्यैव वृत्तेः । एतेन साध्यतावच्छेदकाव-च्छिन्न-व्यापकतावच्छेदक--रूपावच्छिन्न-प्रतियोगिताक-व्याप्यवृत्ति--स्व--समानाधिकरण--यावदभावाधिकरण-वृत्तित्वाभावा यावन्तो वृत्तिमद्वृत्तयस्तद्वत्त्वं व्याप्तिः । केवलान्वयिनः संयोगाद्यभावस्याभावाः संयोगादयो न व्याप्यवृत्तयः, एवं साध्यस्य गुण-सामान्यस्याभावो द्रव्यत्वाधिकरणे उत्पत्ति-कालावच्छेदेन वर्त्तमानोऽपि न व्याप्यवृत्तिः । उक्तरूपावच्छिन्न-प्रतियोगिताकाः क्वचिद-प्रसिद्ध्यादि-सम्पादकाः पुनरभावा न हेतु-समानाधिक-रणाः । उक्त-समुदायाधिकरण-वृत्तित्व-तदभाव-वृत्तिम-त्त्वानि पूर्व्वोक्त-रीत्या प्रत्येतव्यानीत्यादिकमपास्तम् ।

इति दीधितौ सार्व्वभौम-लक्षण-प्रकरणं समाप्तम् ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

दीधिति-प्रकाशः ।

ननु यादृश-साध्याभावस्तोमेन समानाधिकरणो यादृश-साध्याभावस्तादृशकूटवद्वृत्तित्वाभावा यावन्तस्तद्वत्त्वं विवक्षितं, प्रकृते च तत्तद्रूपस्य व्यधिकरण-धर्म्मावच्छिन्नाभाव स्तोम(१)समानाधिकरणस्याधिकरणं तत्तद्रूपाधिकरणमेव प्रसिद्धं तद्वृत्तित्वाभावस्य वायुत्वे सत्त्वादेव नाव्याप्तिरतः "किञ्चे"ति ।

(ऐकाधिकरण्यावच्छेदक-यावत्त्वावच्छिन्नाधिकरणत्वं निरुक्त-समुदायाधिकरणत्वं व्यक्तव्यं, निखिल-रूप-वृत्ति-यावत्त्वन्तु नैकाधिकरण्यावच्छेदकम्, अपि तु तद्रूप-व्यधिकरण-धर्म्मावच्छिन्नाभाव-यावत्त्वमिति, तदवच्छिन्नाधिकरणं प्रत्येक-रूपाधिकरणमेव प्रसिद्धम् अतः "किञ्चे"त्यपि कश्चित्) (२) ।

यत्तु साध्यतावच्छेदक-समनियत-प्रतियोगितात्व व्यापकं यदधिकरण-वृत्त्यभाव-प्रतियोगितात्वं तदेव निरुक्त-समदायाधिकरणं वाच्यं, प्रकृते च रूपसामान्याभावनिष्ठाया यावद् रूपनिरूपितायाः प्रतियोगिताया एकत्वात् तत्तद्रूपाधिकरण-निष्ठाभाव-प्रतियोगितात्वं तादृश-प्रतियोगितात्व-व्यापकमेवेति तत्तद्रूपाधिकरणमेव तादृशकूटाधिकरणं प्रसिद्धमतः "किञ्चे"ति, तन्न प्रथमत एव तथा विवक्षणे भूतत्वमूर्त्तत्वान्यतराभाववान् स्पर्शवदन्यत्वादित्यत्र वक्ष्यमाणाति-व्याप्तेरलग्नतापत्तेः, तत्रापि तादृशान्यतराभावनिष्ठायाः प्रतियोगिताया एकत्वात्, मनोनिष्ठाभावप्रतियोगितात्वस्य तादृश-

---

(१) स्तोमेन इति घ पुस्तके ।

(२) ( ) चिह्नितपाठो नास्ति क, ख, घ पुस्तकेषु ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

प्रतियोगितात्व-व्यापकत्वात्, मनसोऽपि निरुक्तकूटाधिकरणत्वे-नातिव्याप्तेरभावात् ।

साध्याभाव-समुदायाधिकरण-वृत्तित्वस्य समवेतत्वत्वादिना-ऽभावः सम्बन्धत्वेन वा ? आद्ये "धूमादा"विति, तादृश-साध्या-भावकूटवत्समवेतत्वाभावस्य संयोगेन वृत्तिमति परमाणौ वर्त्त-मानस्य धूमेऽभावादित्यर्थः । अन्त्ये "साध्यतावच्छेदकेत्यादि", कालस्य वृत्तिमन्मात्राधिकरणत्वात्, साध्याभाव एव तत्र कथमतः "साध्यतावच्छेदकसम्बन्धेने"ति, तथाच कालिकसम्बन्धेन साध्य-सत्त्वेऽपि साध्यतावच्छेदक-सम्बन्धेन तदभावो न विरुद्धः, लक्षणे च तेन सम्बन्धेनाभावस्यैव निवेशादिति भावः । "कालादा"वित्या-दिना दैशिकतया विषयितया च सर्व्वाधिकरणीभूत-दिक्-सर्व्व-विषयक-ज्ञानादि-संग्रहः । "व्यभिचारिणि"धूमवान् वह्नेरित्यादौ, न तु चरम-ध्वंस-भिन्नमाकाशाभावादित्यादौ, तादृशसाध्याभाव-कूट(१)वच्चरमध्वंससम्बन्धित्वा(२)भावस्य घटादि-प्रागभावात्मक-वृत्तिमद्वृत्तेर्हेतावभावादिति । "सत्तादौ"त्यादिना संयोगेन समवायेन वा प्रमेयसामान्य-जात्यन्यत्वादेः (३) साध्यतायाः संग्रहः । "साधनसमानाधिकरणत्वेने"ति, इत्यञ्च सर्व्वत्र सङ्केतौ व्यधिकरण-धर्म्मावच्छिन्नाभावस्यैव तादृशस्य साधन-सामानाधि-

---

(१) कूट इति नास्ति ग पुस्तके ।

(२) सम्बद्धत्वा इति घ पुस्तके ।

(३) जात्यन्यत्व इति नास्ति ग पुस्तके ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

करणात् (१) तमादायैव लक्षण-समन्वयः (२)। व्यभिचारिणि (३) व्यभिचार-निरूपकाधिकरण-वृत्ति(४)समानाधिकरण-धर्म्मावच्छिन्नाभावस्यापि तादृशत्वा(५)त्तमादायैव नातिव्याप्तिः। इत्थञ्च यथा साध्यतावच्छेदक-समनियत-प्रतियोगिताकत्वस्य व्यावृत्तिस्तथा पूर्व्वमावेदितम्। न चैवमपि सत्तावान् जातेरित्यादौ गुणान्यत्व-विशिष्ट-सत्ताभावस्य कर्म्मान्यत्व-विशिष्ट-सत्ताभावस्य च तादृशत्वात् तद्घटित-कूटाटिकरण-(६)सामान्यादौ समवायेन वृत्तेरप्रसिद्धयाऽव्याप्तिरिति वाच्यं, विशिष्टस्यातिरिक्तत्वेन गुणान्यत्व-विशिष्ट-सत्तात्वस्य गुरुतया लाघवेन गुणान्यत्व-विशिष्टत्वस्यैवावच्छेदकतया गुणान्यत्व-विशिष्टद्रव्यत्वादावपि सत्त्वेन च तादृशाभाव-प्रतियोगितायाः सत्तात्व-समनियतत्वाभावात्।

ननु भूतत्वं वहिरिन्द्रिय-ग्राह्य-जातीय-विशेषगुणवत्त्वं, मूर्त्तत्वं परिच्छिन्न-परिमाणवत्त्वं, तच्च तादृशविशेषगुण-परिमाणपर्य्यवसन्नं, तथाच स्पर्शवदन्यत्व-समानाधिकरणं यत् भूतत्वं मूर्त्तत्वञ्च शब्द-मनः परिमाणरूपं तच्च न पृथिव्यादाविति कथमतिव्याप्तिरत आह "आद्यो"रिति, भूतभेद-मूर्त्तभेदान्यतरत्वावच्छिन्नाभाववान् भूतमूर्त्तान्यतरत्वादित्यादौ इति उभयत्रादि-पदार्थः। भूतत्व-मूर्त्त-

---

(१) समानाधिकरणत्वात् इति घ पुस्तके।

(२) लक्षणसङ्गतिः इति घ पुस्तके।

(३) व्यभिचारिणि तु इति घ पुस्तके।

(४) व्यभिचारनिरूपकाधिकरणवृत्ति इति नास्ति घ पुस्तके।

(५) तादृशत्वादित्यत्र समानाधिकरणत्वात् इति पाठः घ पुस्तके।

(६) कूटाधिकरणे इति घ पुस्तके।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

त्वोभयाभावे साध्ये स्पर्शवदन्यत्वादिकं सद्धेतुरेवेत्यतो "अन्यतरत्वे,"ति । स्पर्श-सामान्याभावस्य उत्पत्ति-कालावच्छेदेन पृथिव्यादावपि वृत्तेरतो "ऽन्यत्वे"ति, "तादृश-साध्याभाव-समुदायवति" भूतत्व-मूर्त्तत्वाद्यात्मक-साधन-समानाधिकरण-साध्यतावच्छेदक-समनियत-प्रतियोगिताकाभाववति ।

ननु यावत्त्वं फलतस्तादृश प्रतियोगिताकत्वे विशेषणं, तथाच साधनाधिकरणे स्वाश्रयद्वारक-सम्बन्धेन सम्बद्धं यावत्साध्यतावच्छेदक-समनियत-प्रतियोगिताकत्वं स्वाश्रयद्वारकसम्बन्धेन यत्तदधिकरणं तद्वृत्तित्वाभावोऽर्थः । भूतत्व-मूर्त्तत्वोभयनिष्ठञ्च तादृशान्यतराभावत्वावच्छिन्न-प्रतियोगिताकत्वमेकमेव, तत् प्रतियोगितायाऐक्यात्तस्या एव च निरूपकता-सम्बन्धेन प्रतियोगिताकत्वात्मकत्वात्, तथाच मूर्त्तत्व-निष्ठं यदन्यतराभावत्वावच्छिन्न-प्रतियोगिताकत्वं यच्च व्यधिकरण-धर्म्मावच्छिन्न-प्रतियोगिताकत्वं स्पर्शवदन्यत्व-समानाधिकरणं स्वाश्रयद्वारकसम्बन्धेन तावदधिकरणं मन एव, तद्वृत्तित्वाभावस्य तु स्पर्शवदन्यत्वेऽसत्त्वादेव नातिप्रसङ्गः । साधन-समानाधिकरणाभाव-निरूपिता यावती (१) साध्यतावच्छेदक-समनियत-प्रतियोगिता (२) प्रत्येकं तत्तन्निरूपकाभावाधिकरणं यत्तदेव वा तादृश-कूटाधिकरणं, भवति हि तादृशान्यतराभावत्वावच्छिन्न-प्रतियोगिता-निरूपक-मूर्त्तत्वात्मकाभाव-घटित-कूटाधिकरणं मनोऽपीति नातिप्रसङ्गः । इत्थञ्च पृथिवी द्रव्यत्व-प्रकारक-

---

(१) यावत्यः इति घ पुस्तके ।

(२) प्रतियोगिताः इति घ पुस्तके ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

प्रमा-विषयत्वात्, अभाववान् मेयत्वादित्यादौ चातिव्याप्त्यव्याप्त्योश्च वारणाय प्रतियोगितायाः साध्यतावच्छेदक-व्याप्यत्व-व्यापकत्व-विवक्षणमपि सङ्गच्छते। न चैवमपि विशिष्टस्यानतिरिक्तत्व-मते पृथिव्यन्यत्व-विशिष्ट-द्रव्यत्ववत् द्रव्यत्वादित्यादावतिव्याप्तिर्ज्जलान्यत्व-विशिष्ट-द्रव्यत्वाभाव-पृथिव्यन्यत्व-विशिष्ट-द्रव्यत्वाभावयोरपि साधन-समानाधिकरण-तादृशाभावतया तद्घटित-कूटाधिकरणत्वस्य गुण-एव सम्भवादिति वाच्यं साध्यतावच्छेदक-विशिष्ट-साध्यवद्वृत्तित्व-साध्यतावच्छेदक-व्यापकीभूत-स्व-समानाधिकरण--धर्म्मावच्छिन्न-प्रतियोगिताकत्वोभयाभाववत्त्व-रूपेण प्रतियोगि-व्यधिकरणत्वेना-भावस्य विशेषणात्। पृथिव्यन्यत्व-विशिष्ट-द्रव्यत्ववत् द्रव्यत्वादित्यत्र पृथिव्यन्यत्व-विशिष्ट-द्रव्यत्वाभावस्य द्रव्यत्व-रूप-साध्यवद्वृत्तित्व-साध्यतावच्छेदक--व्यापकीभूत-स्व-समानाधिकरण-धर्म्मावच्छिन्न-प्रतियोगिताकत्वोभय-सत्त्वान्नोक्तं प्रतियोगि-वैयधिकरण्यं, तथाच साधन समानाधिकरणस्तादृश-प्रतियोगि-व्यधिकरणो व्यधिकरण-धर्म्मावच्छिन्नाभाव एव, तद्वद्वृत्तित्वाभावस्य व्यधिकरण-धर्म्मावच्छिन्नाभावस्यैव वृत्तिमद्वृत्तित्वादतिव्याप्तिरतः साध्यतावच्छेदक-विशिष्टेति। सङ्केतौ साधन-समानाधिकरणाभाव-मात्रस्यैव साध्यवद्वृत्तित्वात्तादृशाभावाप्रसिद्धिरतः प्रतियोगिताकत्वान्तम्। प्रमेय-साध्यके साध्यतावच्छेदक-विशिष्ट--साध्यवद्वृत्तेर्व्यधिकरण-धर्म्मावच्छिन्नाभावस्याकाशात्मक-साध्य-वृत्त्याकाशत्वावच्छिन्न-प्रति-योगिताकत्वात्तादृशाभावाप्रसिद्धिरतो व्यापकीभूतेति। प्रमेयत्व-व्यापकीभूत-धर्म्मावच्छिन्न-प्रतियोगिताकत्वन्तु समवाय-सम्बन्धेन

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

प्रमेय-सामान्याभावे प्रसिद्धम्। वह्निमान् धूमादित्यादौ घटत्वेन वह्न्यभावस्यापि वह्नित्वेन घटाभावाभिन्नतया तादृशाभावा प्रसिद्धिरतः स्व-समानाधिकरणेति। न चैवमपि वृत्तित्वाभाव-स्याव्याप्यवृत्तित्वानङ्गीकारे संयोगी सत्त्वादित्यत्रातिव्याप्तिः, तत्र संयोग-सामान्याभावे संयोगवद्वृत्तित्व-संयोगत्व-व्यापक-स्व-समाना-धिकरण-धर्म्मावच्छिन्न-प्रतियोगिताकत्वोभय-सत्त्वेन निरुक्त-प्रति-योगि-व्यधिकरणत्वस्य व्यधिकरण-धर्म्मावच्छिन्नाभाव एव सम्भवा-दिति वाच्यं तादृश-साध्यवद्वृत्तित्वस्य किञ्चिदनवच्छिन्नस्य विव-क्षितत्वात्तस्य च संयोगाभावेऽसत्त्वात् (१)। संयोगाभावस्य द्रव्य-वृत्तितायामुत्पत्तिकालादेरवच्छेदकत्वात्। न चैवमपि संयोगा-भाववान् मेयत्वादित्यादौ संयोगस्यापि निरुक्त-प्रतियोगि-व्यधि-करणत्वादव्याप्तिरिति वाच्यं तादृश-प्रतियोगि-वैयधिकरण्य-विशिष्टः सन् यो हेत्वधिकरणेऽनवच्छिन्नवृत्तिस्तादृशाभावस्य साधन-समा-नाधिकरणाभावान्तेन विवक्षितत्वात्, संयोग-रूपाभावस्य हेत्वधि-करणे किञ्चिदनवच्छिन्न-वृत्तिकत्वाभावादेव नाव्याप्तिः। संयो-गाभावस्य गुणादौ अनवच्छिन्न-वृत्तिकत्वात् द्रव्येऽवच्छिन्नवृत्ति-कत्वाच्च संयोगी सत्त्वात् द्रव्यत्वाद्वेत्यादौ नातिव्याप्तिरव्याप्तिर्वा। इत्थञ्च साध्याभावस्याधिकरणता साध्यवत्ता-ग्रह-विरोधि-सम्बन्धे-नापि न विवक्षणीया। कालिकसम्बन्धावच्छिन्न-प्रतियोगिताके आकाशाभावस्याभावे साध्ये तदभावस्याकाशाभाव-रूपस्या-

---

(१) अभावादिति घ पुस्तके।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

त्मनि निरुक्त-प्रतियोगि-व्यधिकरणत्व-विशिष्टत्वाभावादेवाव्याप्तेर-भावात्।

तदयं निर्गलितार्थः; निरुक्त प्रतियोगि-वैयधिकरण्य-विशिष्टानवच्छिन्न-वृत्तिक-हेत्वधिकरण-वृत्त्यभाव-निरूपिता यावती साध्यतावच्छेदक-समनियत-प्रतियोगिता प्रत्येकं तत्तन्निरूपका-भावस्यानवच्छिन्नवृत्त्यधिकरणं यत्तद्वृत्तित्वाभावा यावन्तो वृत्ति-मद्वृत्तयस्तद्वत्त्वम्। पृथिव्यन्यत्व-विशिष्ट-द्रव्यत्ववत् द्रव्यत्वादित्यादौ जलाद्यन्यत्वविशिष्ट-द्रव्यत्वाभावमादायातिव्याप्तिः, संयोगाभाववान् मेयत्वादित्यादौ संयोगरूपाभावं, सत्तावान् जातेरित्यादौ सत्तात्वा-वच्छिन्नाभावञ्चादायाव्याप्तेश्च वारणाय विशिष्टान्तं वृत्तिकान्तं वृत्त्यन्तञ्चाभाव-विशेषणम्। संयोगी सत्त्वादित्यादौ तादृश(१) निरुक्त-प्रतियोगि-व्यधिकरणो हेत्वधिकरणेऽनवच्छिन्न-वृत्तिर्यः संयोगाभावस्तन्निरूपिता यावती साध्यतावच्छेदक-समनियत-प्रति-योगिता तन्निरूपकाभावस्याधिकरणं जगदेव, तद्वृत्तित्वत्व-सम-नियत-प्रतियोगिताकाभावो व्यधिकरण-धर्म्मावच्छिन्नाभाव एव वृत्तिमद्वृत्तिरित्यतिव्याप्तिरित्यतोऽनवच्छिन्न-वृत्तिकेति। तादृश-वृत्तित्वाभावश्च तादृश-वृत्तित्वत्व-व्यापक-व्यासज्यवृत्ति-धर्म्मानव-च्छिन्न-प्रतियोगिताको ग्राह्यः। तेन प्रमेयं (२) सत्त्वादित्यत्र घट-समवेतत्व-घटान्य-समवेतत्वोभयाभावस्य तादृश-वृत्तित्वत्व-व्यापक-प्रतियोगिताकस्य घटत्वादिवृत्तेः सत्तादावभावात् पूर्व्वोक्त-

---

(१) तादृश इति नास्ति घ पुस्तके।

(२) जातिमान् इति घ पुस्तके।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

रीत्या असम्भव-वारणायानवच्छिन्नान्तम् । साधन-समानाधिकरण-तादृशाभाव कूटवद्वृत्तित्वस्यालोकावृत्तित्वाभावात्तादृश वृत्तित्वत्व-व्यापकत्वस्यालोकावृत्त्यभाव-प्रतियोगितायामसम्भवात्तादृश-वृत्तित्वत्व-व्याप्यत्वं प्रतियोगितायां न देयमेवेति । शेषं दर्शित-दिशावसेयमत आह "किञ्चे"ति ।

केचित्तु स्व-निष्ठ-साधन-समानाधिकरण-तादृश-साध्याभाव-कूटाधिकरण-साधनाधिकरण-वृत्ति-तादृश-यावदभाववत्त्वं निरुक्त-समुदायाधिकरणत्वं, भूतत्व-मूर्त्तत्वान्यतराभाववान् स्पर्शवदन्यत्वादित्यादौ च तादृशं स्वं मनोऽपीति, तद्वृत्तौ स्पर्शवदन्यत्वे नातिप्रसङ्गः । अत्र च साधन-समानाधिकरण-पदादाने निर्वह्नि-निष्ठ-साध्याभाव कूटस्य वह्निवावच्छिन्न-वह्न्याभाव-घटितस्याधिकरणे साधनाधिकरणत्वाभावात् स्व-निष्ठ साध्याभाव-कूटाधिकरण-साधनाधिकरण-वृत्ति-यावत्साध्याभाववद्वह्निमदेव, तद्वृत्तित्वाभावस्य धूमादावभावादव्याप्तिः स्यादतः साधन-समानाधिकरणेति (१)। साधनाधिकरण-पदादाने रूपाभाववान् वायुत्वादित्यादौ सत्तावान् जातेरित्यादौ च स्व-निष्ठ-साधन-समानाधिकरण-साध्याभाव-कूटाधिकरण वृत्ते-र्यावद्रूपघटितस्य सत्तात्वावच्छिन्नाभाव-घटितस्य च यावत् साध्याभावस्य यदधिकरणं तस्य, हेतुतावच्छेदक-सम्बन्धेन तद्वृत्तित्वस्य चाप्रसिद्धिः । सद्धेतौ तादृशं स्वं जगदेव, व्यभिचारिणि विपक्ष एव । मूर्त्तं वेगादित्यादौ अमूर्त्त-निष्ठं यन्मूर्त्तत्व-गन्धवत्त्वोभया-

---

(१) अतः साधनसमानाधिकरणेति इति नास्ति ध पुस्तके ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

भाव-मूर्त्तत्व-पृथिव्यन्यत्वोभयाभावादि-घटित-तादृश-साध्याभाव-कूटवत्त्वं तस्य हेत्वधिकरणेऽसत्त्वात्, स्व-निष्ठ-साधन-समानाधिकरण-साध्यतावच्छेदक-व्यापक-प्रतियोगिताकाभाव-कूटाधिकरण-साधनाधिकरण-वृत्ति-साध्याभाव-कूटाधिकरणं मूर्त्तमेव तद्वृत्तित्वाभावस्य हेतावभावादव्याप्तेः, भूतत्वाभाव-मूर्त्तत्वाभावान्यतरवान् स्पर्शवदन्यत्वादित्यादौ पृथिव्यादि-निष्ठ-भूतत्व-मूर्त्तत्व-घटित-साध्यतावच्छेदक-व्याप्य-प्रतियोगिताकाभाव-कूटवत्त्वस्य साधनाधिकरणेऽभावात् तादृशं स्वं पृथिव्यादि-भिन्नमेव, तद्वृत्तित्वाभावस्य च हेतावसत्त्वादव्याप्तेश्च वारणाय साध्यतावच्छेदक-व्याप्यत्व-व्यापकत्वे प्रतियोगिता-विशेषणे। मूर्त्तं मनस्त्वादित्यादौ पृथिव्यादेः स्व-निष्ठ-साधन-समानाधिकरण-साध्यतावच्छेदक-समनियत-प्रतियोगिताकाभाव-कूटाधिकरण-साधनाधिकरण-वृत्ति-मूर्त्तत्व-मनोन्यत्वोभयाभावादि-घटित-साध्यतावच्छेदक-व्यापक-प्रतियोगिताकाभाव-कूटानधिकरणत्वेन तादृशं स्वं पृथिव्यादि-भिन्नमेव तद्वृत्तित्वाभावस्य हेतावसत्त्वादव्याप्तेः, भूतत्वाभाव-मूर्त्तत्वाभावान्यतरवान् स्पर्शवदन्यत्वादित्यादावात्मादेर्न स्व-निष्ठ-साधन-समानाधिकरण-तादृशसाध्याभाव--कूटाधिकरण--साधनाधिकरण--वृत्ति-मूर्त्तत्वादि-घटित-साध्यतावच्छेदक-व्याप्य-प्रतियोगिताकाभाव-कूटवत्त्वं तादृशञ्च स्वं मूर्त्तादिकमेव तद्वृत्तित्वाभावस्य हेतावसत्त्वादव्याप्तेर्वारणाय द्वितीयदले प्रतियोगितायां साध्यतावच्छेदक-व्याप्यत्व-व्यापकत्वे विशेषणे। एवञ्च तादृशं यद्यत् स्वं तावद्विशेष्यक-धी--विशेष्य-वृत्तित्वत्व-समनियत-प्रतियोगिताकत्वं

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

वाच्यं, तेन वह्निमान् धूमादित्यादौ पर्व्वतादि-रूपं यत्तादृशं स्वं तद्वृत्तित्वत्व(१)समनियत-प्रतियोगिताकाभावासत्त्वेऽपि न क्षतिः । न च संयोगी सत्त्वादित्यादावतिव्याप्तिरिति वाच्यं (२) साध्याभाव-कूटाधिकरणतायाः किञ्चिदनवच्छिन्न-वृत्ति-निरूपिताया विवक्षितत्वात्, एतादृशी चाधिकरणता न द्रव्ये । न चैवं संयोगाभाववान् मेयत्वादित्यादौ संयोग-घटितस्यानवच्छिन्नाधिकरणताया अप्रसिद्धेरव्याप्तिरिति वाच्यं साधन-समानाधिकरण-साध्याभावस्य प्रतियोगि-व्यधिकरणत्वेन विशेषितत्वात् । साध्यतावच्छेदकसम्बन्धेन यदभाव-प्रतियोग्याधेयतायां हेत्वधिकरणीभूत-यत्किञ्चिद्वृत्ति-निरूपितत्व-यदभाव-प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नत्वोभयाभाव-स्तादृशाभाव एवाभावान्तार्थः । प्रमेयं घटादित्यादौ समवायित्व-साधन-समानाधिकरण-साध्याभाव-कूटाधिकरण-समवेतत्वोभयाभावस्य घटत्वादिवृत्तेर्घटेऽभावात् वृत्तित्वत्व-व्याप्यत्वं प्रतियोगितायां विशेषणं इत्यस्वरसादाह "किञ्चे"तीत्याहुः ।

तत्र समवेतवान् द्रव्यत्व-प्रकारक-प्रमा-विशेष्यत्वादि-त्यादावव्याप्तेः असमवायि-जात्यादि-निष्ठ-घटमात्रसमवेत-घटत्ववद्भिन्न-समवेतोभयाभाव-घटान्यमात्र-समवेत-घट-समवेतोभयाभावादि-घटित-साध्यतावच्छेदक समनियत-प्रतियोगिताकाभाव-कूटवत्त्वस्य

---

(१) पर्व्वतादिरूपतादृशस्वद्वृत्तित्वत्व इति ख घ पुस्तकयोः ।

(२) वाच्यमिति नास्ति घ पुस्तके ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

हेत्वधिकरणेऽसत्त्वात्तादृशं स्वं साध्यवदेव तद्वृत्तित्वा-भावस्य जातित्व-प्रकारक-प्रमा-विशेष्यत्व-वृत्तेर्हेतावभावात्, एवं वह्निमान् धूमादित्यत्राप्यव्याप्तिः निर्व्वह्नि-निष्ठ-तद्वह्नि तद्भिन्नवह्न्युभयाभाव-एतद्वह्नि–एतद्वह्निभिन्नवह्न्युभयाभाव–घटित- कूटवत्त्वस्य हेत्वधिकरणेऽवृत्तेस्तादृश-धूम-जनक-वह्निमतां पर्व्वत-महानसादीनां वह्न्यवयवमादायापि वह्नि-द्वयवत्त्वादेकमात्र-वह्निमतो धूमाधिकरणस्याप्रसिद्धेस्तादृशं स्वं वह्निमदेव तद्वृत्तित्वाभावस्य धूमेऽसत्त्वात्। किञ्च तावद्विशेष्यकधी-विशेष्य-वृत्तित्वत्व-समनियतेत्यत्र-तावन्मात्र-विशेष्यकधी-विशेष्यत्वं, तावद्विशेष्यकधी-विशेष्यत्वं वा वाच्यम्? आद्ये असम्भवः सङ्केतो जगत एव तादृश-स्वत्वेन मात्र-पद-व्यावृत्त्य-प्रसिद्धेः, अन्त्ये व्यभिचारिण्यतिव्याप्तिः तादृश-विपक्षात्मक-स्वविशेष्यकं सर्व्वमितिधी-विशेष्यत्वस्य केवलान्वयित्वात्, तद्वृत्ति-त्वत्व-व्यापक-प्रतियोगिताकस्य व्यधिकरण-धर्म्मावच्छिन्नाभावस्यैव वृत्तिमति सम्भवात् इति। प्रमेयं सत्त्वादित्यत्राव्याप्तिः घट-समवेतत्व घटान्यसमवेतत्वोभयत्वावच्छिन्नाभावस्य तादृश-वृत्ति-त्वत्व-समनियत-प्रतियोगिताकस्य घटत्वादिवृत्तेः सत्तादावभावा-दित्यलमसद्ग्रहेण।

यत्तु स्व-निष्ठ-साध्यभाव-कूटाधिकरण-साधनाधिकरण-वृत्ति-साध्याभाव-कूटाधिकरण-वृत्तित्वाभावाः साधन-समानाधिकरण-वृत्तिमद्वृत्तयो (१) यावन्तस्तद्वत्त्वं वक्तव्यं (२) (वह्निमान् धूमादि-

(१) साधनाधिकरण-वृत्तिमद्वृत्तयः इति ख ग पुस्तकयोः।

(२) वाच्यमिति घ पुस्तके।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

त्यादौ च तादृशं स्वं वह्निमदेव न तु निर्व्वह्निः, निर्व्वह्नि-निष्ठ-वह्नित्वावच्छिन्नाभाव-घटित-कूटस्य हेत्वधिकरणेऽवृत्तेर्व्वह्निमद्वृत्तित्वाभावस्य च व्यधिकरण-धर्म्मावच्छिन्नाभावस्यैव साधन-समानाधिकरण-वृत्तिमद्वृत्तेरतस्तमादाय लक्षण-समन्वयः । धूमवान् वह्नेरित्यादौ च तादृशं स्वं निर्द्धूम एव न तु धूमवान्, तस्य स्व-निष्ठ-साध्याभाव-कूटाधिकरण-साधनाधिकरणायोगोलक-निष्ठ धूमत्वावच्छिन्नाभाववत्त्वाभावात् । निर्द्धूम-वृत्तित्वत्वावच्छिन्नाभावस्य च साधन-समानाधिकरण-वृत्तिमद्वृत्तित्वात् तस्य च हेतावभावान्नातिव्याप्तिः) । (१)

द्रव्यत्व-प्रकारक-प्रमा-विषयः सत्त्वादित्यत्र स्व-निष्ठ-साध्यतावच्छेदक—व्यापक-प्रतियोगिताक-गुणावृत्ति-द्रव्यत्वाभावोभयाभाव-कर्म्मावृत्ति-द्रव्यत्वाभावोभयाभाव-घटित-कूटाधिकरणं यत्साधनाधिकरणं तद्वृत्तेरभाव-कूटस्याधिकरणं स्वं द्रव्यमेव, एवं स्व-निष्ठ-गुणावृत्त्यभाव-घटितस्य साध्याभाव-कूटस्याधिकरणं यत्साधनाधिकरणं तद्वृत्तेरभाव-कूटस्याधिकरणं स्वं गुण एव, एवं स्व-निष्ठ-कर्म्मावृत्त्यभावघटित-साध्यभाव-कूटस्याधिकरणं यत्साधनाधिकरणं तद्वृत्तेरभाव-कूटस्याधिकरणं स्वं कर्म्मैव, तथाच तादृशं स्वं सत्तावन्मात्रमेव, तद्वृत्तित्वत्व-समनियत-प्रतियोगिताकस्य साधनाधिकरण(२)वृत्तिमद्वृत्तेर्व्यधिकरण-धर्म्मावच्छिन्नाभाववस्यैव सम्भवादतिव्याप्तिः, भूतत्व-मूर्त्तत्वोभयवान् भूत-मूर्त्तान्यतरत्वादि-

(१) ( ) एतच्चिह्नमध्यस्थितपाठो नास्ति क, ख, ग पुस्तकेषु ।

(२) साधनाधिकरण इति नास्ति घ पुस्तके ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

त्यत्र स्व-निष्ठ-साध्यतावच्छेदक-व्याप्य-प्रतियोगिताक-घटान्यत्व-विशिष्ट-मूर्त्तत्वाभाव-घटित-कूटाधिकरणं यत्साधनाधिकरणं तद्वृत्तेरभाव-कूटस्याधिकरणं स्वं घट एव, एवं स्व-निष्ठ-पटान्यत्व-विशिष्ट-मूर्त्तत्वाभाव-घटित-कूटाधिकरणं यत्साधनाधिकरणं तद्वृत्तेरभाव-कूटस्याधिकरणं स्वं पटाद्येव, तथाच तादृशं स्वं भूतमात्रं मूर्त्तमात्रं च, हेत्वधिकरण-वृत्ति-वृत्तिमद्वृत्तेस्तादृशस्य वृत्तित्वाभावस्य व्यधिकरण-धर्म्मावच्छिन्नाभावस्यैव सम्भवादतिव्याप्तेश्च वारणाय साध्यतावच्छेदक-व्याप्यत्व-व्यापकत्वे प्रतियोगिता-विशेषणे।

पृथिवी द्रव्यत्व-प्रकारक-प्रमा-विषयत्वादित्यत्र स्व-निष्ठ-तादृशाभावाधिकरण-साधनाधिकरण--वृत्ति--साध्यतावच्छेदक-व्यापक-प्रतियोगिताक-जलावृत्त्यभाव--तेजोऽवृत्त्यभाव--घटित--कूटवत्त्वस्य साधनाधिकरणे ऽवृत्तेस्तादृश-कूटाधिकरणं स्वं सामान्याद्येव तद्वृत्तित्वाभावस्य हेतौ सत्त्वादतिव्याप्तेर्वारणाय चरम-दले साध्यतावच्छेदक-व्याप्यत्वं प्रतियोगितायां विशेषणम्। अत्र च साध्यतावच्छेदक-व्यापकत्वं नोपादेयम्। अभाववान् मेयत्वादित्यादौ घटत्व-पटत्वात्मकस्य साध्यतावच्छेदक-व्याप्य-प्रतियोगिताकस्य वक्ष्यमाण-प्रतियोगि-व्यधिकरणत्वाभावादेवाप्रसिद्धि-सम्पादकत्वाभावादिति ध्येयम्। द्रव्यम् गुणादित्यत्र स्व-निष्ठ साध्याभाव-कूटाधिकरण-साधनाधिकरण-वृत्ति-साध्याभाव-कूटाधिकरणं स्वं द्रव्यमेव गुणादि निष्ठ साध्याभाव-कूटस्य द्रव्यत्वत्वाद्यवच्छिन्नाभाव-घटितस्य साधनाधिकरणे वृत्तेः, द्रव्य-वृत्तित्वाभावस्य च

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

गुणत्वादि वृत्तेर्गुणे (१) ऽसत्त्वादव्याप्तेर्व्वारणाय साधनाधिकरण-वृत्तिमद्वृत्तय इति। तादृश-वृत्तित्वाभावो व्यधिकरण-धर्म्मावच्छिन्न-प्रतियोगिताक एव।

पृथिव्यन्य-द्रव्यत्ववत् द्रव्यत्वादित्यत्र स्व-निष्ठ-साध्याभाव-कूटाधिकरण-साधनाधिकरण-वृत्ति-साध्याभाव-कूटाधिकरणं स्वं सर्व्वमेव द्रव्यं, स्व-निष्ठ-पृथिवीत्व-विशिष्ट-द्रव्यत्वाभाव-घटित-कूटाधिकरण--साधनाधिकरण-वृत्ति-साध्याभाव-कूटाधिकरणं स्वं पृथिव्यन्य-द्रव्यमेव, स्व-निष्ठ-पृथिव्यन्यत्व-विशिष्ट-द्रव्यत्वाभाव-घटित-साध्याभाव-कूटाधिकरण-साधनाधिकरण-वृत्ति-साध्याभाव-कूटाधिकरणं स्वं पृथिव्यपि, एवञ्च द्रव्यवृत्ति-वृत्तिस्तादृश-कूटाधिकरणीभूत-द्रव्यवृत्तित्वाभावो व्यधिकरण-धर्म्मावच्छिन्नाभाव एवेत्यतिव्याप्तिरतः प्रथम-दले प्रतियोगि-व्यधिकरणेति; तदर्थश्च स्व-विशिष्ट-हेत्वधिकरणावच्छेदेन यत्साध्यतावच्छेदक-धर्म्माश्रय-विशिष्ट-वृत्तित्वं यच्च साध्य-वृत्ति-धर्म्मावच्छिन्न-प्रतियोगिताकत्वं तदुभयाश्रयान्यत्वम्। एवञ्च पृथिव्यन्य-द्रव्यत्ववत् द्रव्यत्वादित्यादौ व्यधिकरण-धर्म्मावच्छिन्नस्यैवाभावस्य स्व-निष्ठ-तादृशाभावत्वात् साधनाधिकरण-नानाविपक्ष-स्थले स्व-निष्ठ-तादृश-साध्याभाव-कूटाधिकरण-साधनाधिकरण-तत्तद्विपक्षान्य-वृत्तित्व-विशिष्ट--द्रव्यत्वावच्छिन्न--साध्याभाव-कूटाधिकरणं स्वमप्रसिद्धमेव। एतत्-पृथिव्यन्य-द्रव्यत्ववत् द्रव्यत्वादित्यादौ च तादृशं स्वमेतत्पृथिव्येव

---

(१) हेताविति घ पुस्तके।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

तद्वृत्तित्वाभावस्य द्रव्यत्वेऽसत्त्वान्नातिव्याप्तिः । साध्यतावच्छेदक-समनियत-प्रतियोगिताकत्व-विशेषण-साफल्याय (१) परमखण्डा-भाव-घटकं हेत्वधिकरणावच्छेदेनेति । तथाच पृथिवीत्व-विशिष्ट-द्रव्यत्वाभावादिरपि न तथा हेत्वधिकरणावच्छेदेन साध्यवद्वृत्तिरतः स्वविशिष्टेति ।

द्रव्यं गुणादित्यादौ स्व-निष्ठ तादृश साध्याभाव कूटाधिकरण-साधनाधिकरण-वृत्ति-साध्याभाव कूटवत्त्वं न कुत्रापि, घट-निष्ठ-तादृश-साध्याभाव-कूटाधिकरण- साधनाधिकरण-पटनिष्ठ--पटान्य-वृत्तित्व विशिष्ट-द्रव्यत्वाभाव-घटित-कूटस्य घटेऽवृत्तेः पटनिष्ठ-तादृश-साध्याभाव-कूटाधिकरण-साधनाधिकरण घट वृत्ति-घटान्य-वृत्तित्व विशिष्ट-द्रव्यत्वाभाव-घटित-कूटस्य पटेऽवृत्तेरित्यव्याप्ति-वारणाय चरमदलेऽपि प्रतियोगि-व्यधिकरणत्वमभावे विशेषणम् । तदर्थस्तु साध्यतावच्छेदक-विशिष्ट साध्यवद्वृत्तित्व-साध्य-वृत्ति-धर्म्मावच्छिन्न--प्रतियोगिताकत्वोभयाभाववत्त्वम् । पटान्यत्व-विशिष्ट--द्रव्यत्वाभावस्य गुणादावेतादृश-प्रतियोगि- वैयधिकरण्य-वत्त्वेऽपि तद्विशिष्टस्य तादृश-साधनाधिकरण-वृत्तित्वाभावान्ना-व्याप्तिः । पृथिव्यन्य द्रव्यत्ववत् द्रव्यत्वादित्यत्र पृथिव्यन्यत्व-विशिष्ट-द्रव्यत्वाद्यभावस्य साध्य-द्रव्यत्ववद्वृत्तित्व-द्रव्यत्ववृत्तिधर्म्मावच्छिन्न-प्रतियोगिताकत्वोभयवत्त्वान्नोक्तं प्रतियोगिवैयधिकरण्यं, तथाच स्व-निष्ठ-तादृशसाध्याभाव-कूटाधिकरण-साधनाधिकरण-घटादि-

---

(१) साध्यतावच्छेदक-समनियतत्व-विशेषण-साफल्याय इति घ पुस्तके ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

वृत्तेरुक्तप्रतियोगिवैयधिकरण्याश्रयस्य व्यधिकरण-धर्म्मावच्छिन्न-प्रतियोगिताक-यावदभावस्याधिकरणं स्वं द्रव्यमात्रं, तद्वृत्ति-वृत्ति-स्तादृश वृत्तित्वाभावो व्यधिकरणधर्म्मावच्छिन्न-प्रतियोगिताक एव तस्य द्रव्यत्वे सत्त्वादतिव्याप्तेर्व्वारणाय साध्यतावच्छेदकविशिष्टेति । तादृश-कूटाधिकरण वृत्तित्वाभावश्च तादृश-कूटाधिकरण वृत्तित्वत्व-व्यापक व्यासज्यवृत्ति-धर्म्मानवच्छिन्न-प्रतियोगिताको बोध्यः । तेन वाच्यं द्रव्यत्वादित्यादौ तादृश-कूटाधिकरण-वृत्तित्वत्व-समनियत-प्रतियोगिताकस्य घट-वृत्तित्व-घटान्यवृत्तित्वोभयाभावस्य साधन-समानाधिकरण-घटत्वादि-वृत्तेर्द्रव्यत्वेऽसत्त्वेऽपि नाव्याप्तिरिति ।

तदपि न साधीयः-वृत्तित्वाभावस्याव्याप्यवृत्तित्वानभ्युपगमे संयोगि सत्त्वादित्यत्रातिव्याप्तेः, तत्र संयोगाभावे द्वितीय-दल-निरुक्त-प्रतियोगि-व्यधिकरणत्वाभावेन व्यधिकरण-धर्म्मावच्छि-न्नाभावस्यैव तादृशत्वेन तत्कूटाधिकरण-वृत्तित्वाभावस्य वृत्तिमद्वृत्ते-र्व्यधिकरण-धर्म्मावच्छिन्नाभावस्यैव सम्भवात् । प्रथमत एव वृत्ति-त्वाभावस्याव्याप्यवृत्तित्वाभ्युपगमे च "किञ्चे"त्यादि-वक्ष्यमाण-दोषाणामलग्नकतापातात् (१) । किञ्च तादृशं यद्यत् स्वं (तावन्मात्रविशेष्यकधी-विशेष्य-वृत्तित्वाभावः), (२) तावद्विशेष्यक-

---

(१) अव्याप्यवृत्तित्वे महाकालान्यो घटादित्यत्र महाकालवृत्तित्वाभावोपि खण्डकालावच्छेदेन घटादावेव प्रसिद्धस्तथा च तादृशाभावाप्रसिद्धिप्रयुक्तदोषदानम-सङ्गतमिति भावः ।

(२) ( ) चिह्नमध्यस्थपाठो नास्ति घ पुस्तके ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

धी-विशेष्य-वृत्तित्वाभावो वा (१) वक्तव्यः, तथाच तावन्मात्र-विशेष्यकत्वोक्तौ प्रमेयं वाच्यत्वादित्यत्राप्रसिद्धिः, जगत एव तादृश-स्वत्वेन (२) मात्रपद-व्यवच्छेद्याप्रसिद्धेः। मात्रपदानन्तर्भावे व्यभिचारिण्यतिव्याप्तिः, तत्र जगत एव विपक्षात्मक-तादृश स्व विशेष्यक-सर्वमिति धी-विशेष्यत्वात् जगद्वृत्तित्वत्व-व्यापक प्रतियोगिताकाभावस्य व्यधिकरण-धर्म्मावच्छिन्नस्यैव वृत्तिमद्वृत्तित्वादिति दिक्।

कालान्यत्वे साध्ये कालिकसम्बन्धेन हेतुर्विरुद्ध एव, तद्वारणञ्च साध्य-समानाधिकरणत्वेनैव सम्भवतीत्यत आह "महे"ति। "तेन सम्बन्धेन" कालिकविशेषणता-विशेषेण। एवं (३) इदमेतद्रूपाभिन्नं गुणत्वात् ज्ञानाद्वेत्यादौ समवायेन विषयितया च हेतावतिव्याप्तिस्तादृश- कूटाधिकरणैतद्रूपभिन्न-समवेतत्वत्व--समनियत-प्रतियोगिताकस्य एतद्रूपभिन्नविषयित्वत्व-समनियत-प्रतियोगिताकस्य वा व्यधिकरण-धर्म्मावच्छिन्न-प्रतियोगिताकाभावस्यैव वृत्तिमद्वृत्तित्वादिति।

वृत्तित्वाभावस्याव्याप्यवृत्तिता-मते तु हेतुतावच्छेदकसम्बन्धेन हेत्वधिकरणावच्छेदेन वृत्तिमद्वृत्ति-तादृशवृत्तित्वाभाव-समुदायवत्त्वं वाच्यं, एवञ्च महाकालान्यो घटात् एतद्रूपाभिन्नं गुणत्वादित्यत्र खण्ड-कालावच्छेदेन घटादिवृत्तेस्तादृश--कूटाधिकरण-महाकाल-वृत्तित्वाभावस्य एतद्रूपावच्छेदेन गुणत्वादिवृत्तेस्तादृश-कूटाधि-

---

(१) वा इति नास्ति घ पुस्तके।

(२) स्वत्वेनेत्यत्र भिन्नत्वेन इति घ पुस्तके।

(३) एवं इति नास्ति ग पुस्तके।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

करणैतद्रूपभिन्न-समवेतत्वाभावस्य च हेत्वधिकरण-महाकालानवच्छेद्यत्वात् हेत्वधिकरणैतद्रूप-भिन्नानवच्छेद्यत्वाच्च नातिव्याप्तिः। वृत्तिमद्वृत्तित्वञ्च हेतुतावच्छेदकसम्बन्धेन यद्वत्तेर्यदधिकरणं तदवच्छेदेन तद्वत्ति-वृत्तित्वं, तेन वह्निमान् धूमादित्यादौ द्रव्यं गुणादित्यादौ च महाकालाद्यवच्छेदेन घटादि-निष्ठस्य साध्याभाव-कूटाधिकरण-संयुक्तत्वत्व-समवेतत्वत्व-व्यापक-व्यासज्य-वृत्ति-धर्म्मानवच्छिन्न-प्रतियोगिताकस्य तादृश-संयुक्तत्वत्वावच्छिन्न-प्रतियोगिताकस्य समवेतत्वत्वावच्छिन्न-प्रतियोगिताकस्य वाऽभावस्य हेत्वधिकरणावच्छेदेनासत्त्वेऽपि न क्षतिः।

वृत्तित्वाभावस्य व्याप्यवृत्तित्व-नयेपि तादृश-साध्याभाव-कूटाधिकरण-वृत्तित्वस्यावच्छेदकता-सम्बन्धेन योऽभावो हेतुतावच्छेदक-सम्बन्धेन यत्किञ्चित्पदार्थाधिकरण-वृत्तिस्तादृश यावदभाववत्त्वं यद्धेत्वधिकरणावच्छेदेन तत्त्वं व्याप्तिरिति। महाकालान्यो घटादित्यत्र तादृश--साध्याभाव--कूटाधिकरणीभूत-महाकाल--वृत्तित्वस्यावच्छेदकता--सम्बन्धेनाभावः खण्डकाले वर्त्तते, न तु महाकाले इति हेत्वधिकरणावच्छेदेनासत्त्वान्नातिव्याप्तिः। इत्यञ्च प्रमेयं घटत्वादित्यत्र साध्याभाव-कूटाधिकरणीभूत-जगत्समवेतत्वस्यावच्छेदकता-सम्बन्धेनाभावो जात्यादौ तस्य च घटरूपहेत्वधिकरणावच्छेदेनासत्त्वादव्याप्तिरतो हेतुतावच्छेदक-सम्बन्धेन यत्किञ्चित्पदार्थाधिकरण-वृत्तीति। लक्षणस्थ-वृत्तिमद्वृत्तिपदस्यापि स एवार्थः। शेषं पूर्व्वोक्त-दिशावसेयम्।

(केचित्तु हेतुतावच्छेदक-सम्बन्धावच्छिन्न-यावदाधेयता-

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

वृत्तिधर्म्मावच्छिन्न-प्रतियोगिताकाभावभिन्नत्वं वृत्तिमद्वृत्ति-पदस्यार्थः। तथाच महाकालवृत्तित्वाभावोऽपि निरुक्त-वृत्तिमद्वृत्तिरेव। कालिक-सम्बन्धावच्छिन्नाधेयता महाकालावच्छिन्ना खण्डकालावच्छिन्नाऽपि, महालवृत्तित्वत्वं न यावदाधेयतावृत्ति, तावदाधेयतावृत्ति-धर्म्मावच्छिन्न-प्रतियोगिताकाभाव आकाशादौ प्रसिद्धः। आकाशादेः स्वरूपसम्बन्धेन-वृत्तिमत्त्वे तु तादृशाधेयतात्वावच्छिन्न-घट-निष्ठ-प्रतियोगिताकाभाव-रूप-व्यधिकरणधर्म्मावच्छिन्नाभाव एव प्रसिद्धः, एवं तादृशाधेयतात्वावच्छिन्न-प्रतियोगिताक-भेदो-घट एव प्रसिद्धस्तादृशाभाव-भिन्न एव महाकाल-वृत्तित्वाभाव इति नातिव्याप्तिरिति तन्न महाकाल-वृत्तित्वाभावस्य वृत्तित्वाभाव-समनियततया लाघवात् वृत्तित्वत्वमेव प्रतियोगितावच्छेदकमिति वृत्तित्वत्वस्य तादृश-यावदाधेयता-वृत्तित्वात् तदवच्छिन्न-वृत्तित्वाभावस्य लक्षणाघटकत्वादित्यतिव्याप्तिर्व्वज्रलेपायितैव।

परे तु विशेषणताविशेषसम्बन्धेन तादृश-वृत्तित्वाभावो विशेषणता--विशेषावच्छिन्न--वृत्तिमद्वृत्तिर्यद्धेतु-प्रकारक-प्रमाविशेष्यत्वे वर्त्तते तत्त्वं व्याप्तिरिति, तादृश-सम्बन्धावच्छिन्न-महाकाल-वृत्तित्वाभावस्तु महाकाल-भेद एव प्रसिद्ध इति।) (१)

"एतेने"त्यादि। "एतेन" महाकालान्यत्वादि-साध्यके कालिकविशेषणताविशेषेण हेतावतिव्यापकत्वेन। एवमीश्वर-

---

(१) ( ) चिह्नमध्यस्थितपाठो नास्ति क ख ग पुस्तकेषु।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

ज्ञान-भिन्नं घटादित्यत्र विषयितया हेतावतिव्याप्तिर्बोध्या। एत-द्रूपाभिन्नं गुणत्वात् ज्ञानाद्वेत्यादौ तु साध्य-व्यापकतावच्छेदक-तत्तद्विपक्षावृत्तित्वावच्छिन्न-प्रतियोगिताकाभाव-कूटाधिकरणस्या-प्रसिद्धेर्यादृश-साध्याभाव-स्तोमाधिकरणं साधनाधिकरणं तादृश-स्तोमवद्वृत्तित्वाभावस्योक्तौ च तादृशस्तोमवद्वृत्तित्वस्य गुणत्वे सत्त्वान्नातिव्याप्तिः। अतएव पृथिव्यन्य-द्रव्यत्ववत् द्रव्यत्वादित्यादौ घटान्यत्व-विशिष्टद्रव्यत्वाभाव-पटान्यत्व-विशिष्टद्रव्यत्वाभावानामपि साधन-समानाधिकरण-तादृश-साध्याभावतया तत्कूटाधिकरण-गुणादि-वृत्तित्वाभावस्य द्रव्यत्वे सत्त्वेपि नातिव्याप्तिः, तत्र घटान्यत्व-विशिष्टद्रव्यत्वाभाव-घटितस्तोमाधिकरण-साधनाधिकरणं पट एव, तद्वृत्तित्वाभावस्य द्रव्यत्वेऽसत्त्वात्। सत्तावान् जातेरि-त्यादौ विशिष्ट-सत्ताभावादीनां हेतु-समानाधिकरणानां साध्य-व्यापकतावच्छेदक-रूपावच्छिन्नत्वाभावादेव नाव्याप्तिः। (सत्ता-वान् जातेरित्यत्र द्रव्यान्यत्वविशिष्टसत्ताभाव-घटित-कूटाधिकरणं हेत्वधिकरण-द्रव्यं तादृशाभाव-कूटवद्द्रव्य-वृत्तित्वाभावमादाय, वह्निमान् धूमादित्यत्र च पर्व्वतीय-वह्न्यभावं परित्यज्य तादृश-महानसीयवह्न्यभावादि-घटित-कूटाधिकरणं हेत्वधिकरण-पर्व्वत-स्तादृशाभाव-कूटवत्पर्व्वतादि-वृत्तित्वाभावमादाय वाव्याप्ति-वार-णाय साध्य-व्यापकतावच्छेदकेत्यादि।) (१) अभावश्च साध्य-तावच्छेदक-सम्बन्धेन बोध्यः, तेन समवायेन वह्न्यभाववति

---

(१) ( ) चिह्नितपाठो नास्ति क ख ग पुस्तकेषु।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

धूमस्य वृत्तावपि न दोषः। इत्थञ्च साध्य-व्यापकतापि तेनैव सम्बन्धेन बोध्या, तेन कालिकसम्बन्धेन वह्निव्यापकस्य घटादेः संयोगेनाभाववति धूमस्य वृत्तावपि न क्षतिः। इत्थञ्च व्याप्य-वृत्तित्वं किञ्चिदनवच्छिन्ना या वृत्तिस्तद्वत्त्वं, तेन धूमवान् वह्नेरित्यादौ धूमाभावस्याप्ययोगोलकेऽनवच्छिन्न-वृत्तिकत्वाद्व्याप्य-वृत्तित्वम्। तद्विशिष्टस्य साधन-समानाधिकरणत्वं तद्विशिष्ट-तादृश-साध्याभाववद्वृत्तित्वाभावश्च बोध्यः, तेन संयोगी घटादित्यत्र साधन-समानाधिकरण-संयोगाभाव-घटित-कूटस्य व्याप्यवृत्तित्व-विशिष्टस्याधिकरणं गुण एव, तत्र हेतुतावच्छेदकीभूत-सम्बन्धेन वृत्तेरप्रसिद्ध्या नाव्याप्तिः। न वा संयोगेन धूमाभावस्य केवलान्वयि-तया तद्वद्वृत्तित्वत्व-व्यापक-प्रतियोगिताकस्य व्यधिकरण-धर्मावच्छिन्नाभावस्यैव वृत्तिमद्वृत्तित्वात् धूमवान् वह्नेरित्यादावति व्याप्तिः। पृथिवी-द्रव्यत्वप्रकारक-प्रमा-विषयत्वादित्यादौ जलावृत्त्यभाव-तेजोऽवृत्त्यभाव घटितस्य साध्य-व्यापकतावच्छेदक-रूपावच्छिन्न-प्रतियोगिताकस्य साधन-समानाधिकरणस्य साध्यतावच्छेदक समवाय-सम्बन्धावच्छिन्न-प्रतियोगिताकाभाव--कूटस्याधिकरणे जात्यादौ हेतोरवृत्त्या अतिव्याप्तिरतः कूटतापन्नस्य साधन-समानाधिकरत्वं वाच्यम्। तदर्थश्च यादृश-साध्याभावस्तोमस्याधिकरणं साधनाधिकरणं तादृश-स्तोमवद्वृत्तित्वाभावः। इत्थञ्च जलावृत्त्यभाव-घटित-स्तोमाधिकरण--साधनाधिकरणं जलमेव, तद्वृत्तित्वाभावस्य द्रव्यत्व-प्रकारक-प्रमाविषयत्वेऽसत्त्वादेव नाति-व्याप्तिः। वह्निमान् धूमादित्यादौ तत्तत्संयोगात्मकाभावस्य

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

साध्यतावच्छेदक-सम्बन्धावच्छिन्नत्वाभावान्नाव्याप्तिर्घटत इति तदुपेक्ष्य संयोगाभाववान् मेयत्वादित्यत्राव्याप्ति वारणाय व्याप्यवृत्तिपदमिति दर्शयति "केवलान्वयिन" इति। व्याप्यवृत्तित्व-विशिष्टतादृशाभाववद्वृत्तित्व-विवक्षायाः फलं दर्शयितुं यत्किञ्चिदधिकरणे व्याप्यवृत्तिसाध्याभावमादायाव्याप्तिं प्रसज्य निषेधति "एवं साध्यस्ये"ति, गुणसामान्याभावस्य गुणादौ व्याप्यवृत्तित्वेपि तद्विशिष्टस्य द्रव्यत्वाधिकरणेऽवृत्तेर्गुणवद्द्रव्यत्वादित्यादौ नाव्याप्तिरित्यर्थः।

केचित्तु व्याप्यवृत्तित्वं किञ्चिदवच्छिन्न-वृत्तिक-भिन्नत्वम्। दैशिक-कालिकाव्याप्यवृत्तिभेदेनोदाहरणद्वयं संयोगाभाववान् मेयत्वात् गुणवद्द्रव्यत्वादिति। अभावः साध्यतावच्छेदक सम्बन्धेन बोध्यः, तेन कालत्वप्रकारक-प्रमाविषयः कालत्वादित्यादौ साध्यस्य कालिकसम्बन्धेन व्यापकं भावत्वाभावत्व सत्त्व कर्म्मत्व-गुणत्वादि, तेषाञ्च दैशिकसम्बन्धावच्छिन्न प्रतियोगिताकाभावानां साधन-समानाधिकरणानां कूटाधिकरणस्याप्रसिद्धावपि नाव्याप्तिः। इत्थञ्च धूमवान् वह्नेः पृथिवी द्रव्यत्वप्रकारकप्रमाविषयत्वादित्यादौ नानाविपक्षके व्यभिचारिणि विशेषणताविशेषेण तत्तद्विपक्षावृत्तित्वात्मक-साध्यव्यापकतावच्छेदक--रूपावच्छिन्न-प्रतियोगिताकाभाव-कूटस्य साधन-समानाधिकरणस्याधिकरणस्याप्रसिद्धया नातिव्याप्तिरित्याहुः। न च विवक्षाद्वये कालिकसम्बन्धावच्छिन्न प्रतियोगिताके आत्मत्वाभावे साध्ये आत्मत्वादिहेतावव्याप्तिः, तत्रात्मत्व-घटित-तादृशाभाव-कूटवदात्मवृत्तित्वाभावस्यात्मत्वेऽभावादिति वाच्यं

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

साध्याभावतावच्छेदकसम्बन्धेन साधनाधिकरणवृत्तित्वस्याभावे विवक्षणात्। आत्मत्वाभावस्याभावत्वावच्छेदकश्चात्मत्वे कालिक-सम्बन्धस्तस्यात्मन्यभावादेकव्याप्त्यनवकाशात्।

"अप्रसिद्धे"ति, रूपाभाववान् वायुत्वादित्यादौ कूटाधिकरणाप्रसिद्धेः, सत्तावान् जातेरित्यादौ सत्तात्वावच्छिन्नाभावस्याधिकरणे जात्यादौ हेतुतावच्छेदकसम्बन्धेन वृत्तेरप्रसिद्धेः। आदिना सत्तान्यपृथिवीसमवेतशून्यं रूपवदन्यत्वा(१)दित्यादौ पृथिवीमात्रसमवेतं तादृशाभावमादाय पृथिव्या एव कूटाधिकरणत्वेन तद्वृत्तित्वाभावस्य हेतौ सत्त्वादतिव्याप्तिरित्यस्य परिग्रहः। तादृशकूटाधिकरणवृत्तित्वाभावेत्यत्र (२) तादृश-कूटाधिकरण-वृत्तित्वस्य हेतुतावच्छेदकसम्बन्धेन विवक्षण (३) एव वृत्तिमद्वृत्ति-पदस्य व्यावृत्तिः सङ्गच्छते, अन्यथा तादात्म्यादि साधारण-वृत्तित्वत्व-व्यापक-प्रतियोगिताकस्य व्यधिकरण-धर्म्मावच्छिन्न-प्रतियोगिताकस्यैवाभावस्यावृत्तिमात्र-वृत्तित्वाभावादव्याप्तेरभावादतस्तदेव प्रथमतो दर्शयति "तादृशसमुदायाधिकरण-वृत्तित्वे"ति, तादृशवृत्तित्वाभावश्च तादृशवृत्तित्वत्व-व्यापक-व्यासज्यवृत्तिधर्म्मानवच्छिन्न-प्रतियोगिताको बोध्यः, तेन प्रमेयं द्रव्यत्वादित्यत्र साध्याभाववद्वृत्तित्व-समनियत-प्रतियोगिताकस्य घटवृत्तित्व-घटान्यवृत्तित्वोभयत्वावच्छिन्न-प्रतियोगिताकस्य, वह्निमान् धूमादित्यत्र पर्व्वतान्य-संयुक्तत्व-

---

(१) रूपवदन्यत्वादित्यत्र वायुत्वा इति पाठः घ पुस्तके।

(२) तादृशकूटाधिकरणवृत्तित्वाभावेत्यत्र इति नास्ति घ पुस्तके।

(३) सम्बन्धविवक्षण इति घ पुस्तके।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

पर्व्वत-संयुक्तत्वोभयत्वावच्छिन्नाभावस्य एतद्रूपवान् एतद्रसादित्यादौ एतत्क्षणावच्छिन्नैतद्रसनिष्ठवृत्तित्वैतदन्यक्षणावच्छिन्नवृत्तित्वोभयाभावस्य च तत्र हेतावसत्त्वेऽपि नासम्भवः । धूमनिष्ठवृत्तित्वत्वेन वृत्तित्वसामान्याभाव-स्वीकारे तु स्व-न्यूनवृत्तिधर्म्मानवच्छिन्नत्वमपि प्रतियोगितायां देयम् (१) ।

यत्तु । तादृश-कूटाधिकरण-वृत्तित्वातिरिक्त-वृत्तित्व-वृत्तिधर्म्मानवच्छिन्न-वृत्तित्ववृत्ति-प्रतियोगिताकोऽभावो बोध्यः । वह्निमान् धूमादित्यादौ तादृश-वृत्तित्व-वृत्तिधर्म्मेणानवच्छिन्न-प्रतियोगिताकस्य धूमत्वाद्यभावस्य धूमादावभावाद्वृत्तित्व-वृत्ति-प्रतियोगितेति । तन्न, धूमवान् वह्नेरित्यत्रातिव्याप्तेः । तत्र निर्धूमवृत्तित्वापेक्षया तादृशकूटाधिकरणवृत्तित्वत्वस्य गौरवेणानवच्छेदकत्वात् व्यधिकरणधर्म्मावच्छिन्नाभावस्यैव तादृशत्वेन तस्य च वह्न्यादावपि सत्त्वात् ।

अत्र कश्चित् (२) यदि उक्तवृत्तित्वाभावे हेतुतावच्छेदकसम्बन्धेन यत्किञ्चित्पदार्थानधिकरणवृत्तित्व-प्रतियोगिकत्वं प्रक्षिप्यते तदा नाऽयं दोषः । महाकाले वृत्तित्वाभावे हेतुतावच्छेदकसम्बन्धेन यत्किञ्चित्पदार्थानधिकरणवृत्तित्व-प्रतियोगिकत्वाभावात् * वृत्तिमद्वृत्तीत्यनेन वा वृत्तिमदवृत्तित्व-साध्यवद्वृत्तित्व-प्रतियोगिकत्वोभयानधिकरणत्वं विवक्षितम् । महाकालवृत्तित्व-

---

* तथा च तादृशवृत्तित्वाभावाप्रसिद्धैव तत्र नातिव्याप्तिरिति भावः ।

(१) विशेषणं देयमिति घ पुस्तके ।

(२) अत्र केचिदिति घ पुस्तके ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

त्वावच्छिन्न-प्रतियोगिताक-महाकालवृत्तित्वाभावस्य साध्यवद्वृत्तित्व-प्रतियोगिताकत्वविरहादुभयानधिकरणत्वं तस्य च हेतावसत्त्वात्, तत्र नातिव्याप्तिरिति तन्न साधीयः, महाकालवृत्तित्वत्वापेक्षया वृत्तित्वत्वस्यैव लघुतया तादृशाभाव-प्रतियोगितावच्छेदकत्वेन साध्यवद्वृत्तित्व-प्रतियोगिकत्वस्य महाकाल-वृत्तित्वाभावे सत्त्वेन व्यधिकरण-धर्म्मावच्छिन्नाभावस्यैव तादृशत्वेन तस्य च हेतौ सत्त्वादिति। तस्मात् पूर्व्वोक्त विवक्षयैवातिव्याप्युद्धारः।

केचित्तु साधन-समानाधिकरण-व्याप्य-वृत्ति-साध्याभाव-घटित (१) कूटे साध्य-समानाधिकरणत्वमपि विशेषणम्। व्यभिचारिणि साध्यतावच्छेदकावच्छिन्न-साध्याभाव-घटित-कूटे साध्य-समानाधिकरणत्वाप्रसिद्धेरेव नातिव्याप्तिरिति प्राहुः।

इति श्रीमद्भवानन्दीये तत्त्वचिन्तामणि-दीधिति-प्रकाशे सार्व्वभौमीय-लक्षण-व्याख्या समाप्ता।

अथ व्यधिकरण-धर्म्मावच्छिन्नाभाव-खण्डने

दीधितिः।

"तद्विशिष्टे"(२)ति*। विशेषणतावच्छेदकविशिष्ट-

---

* मूले "तद्विशिष्टे"ति अभावविषयतानिरूपित-प्रतियोगित्व-निष्ठ-सांसर्गिक-विषयतानिरूपित--घटत्वादि-विशिष्ट--विषयतावच्छेदकत्व--सम्बन्धेनाभावलौकिक-प्रत्यक्षं प्रति प्रकारतासम्बन्धेन घटत्वाद्युपस्थितित्वेन हेतुत्वादित्यर्थः। एतादृशकार्य्य-

(१) घटित इति नास्ति ग पुस्तके।

(२) १३१ पृ: ११ पः मूलं द्रष्टव्यम्।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

ज्ञानस्य विशिष्ट-वैशिष्ट्य-प्रत्यय-हेतुत्वात्, अभाव-प्रत्ययो हि घटत्वादि-विशिष्टस्य घटादेः प्रतियोगित्वम-वगाहमानो विशेषणस्यापि घटत्वादेस्तदवच्छेदकत्वमव-गाहते न स्वातन्त्र्येण, घटो नास्तीत्येव प्रतीतेः। तदिहा-भावप्रत्ययो यदि व्यधिकरणधर्म्मेण विशिष्टं प्रतियोगिनं नावगाहते नावगाहत एव तदा तस्यापि प्रतियोगिता-वच्छेदकत्वं, अथावगाहते तर्हि भ्रम एव, नच ततोऽर्थ-सिद्धिरिति भावः। यदि पुनरानुभविको लोकानां

कारणभावश्चावश्यकः, अन्यथा द्रव्यत्वविशिष्ट-प्रतियोगिताकत्वेन घटाभाव-प्रत्यक्षा-पत्तेः। इत्यञ्च उक्तसम्बन्धेन पटत्वेन घटाभावप्रत्यक्षं पटत्वे भविष्यति तत्र च घटत्वो-पस्थित्यभावाच्च-तादृशाभावप्रत्यक्षमिति भावः। यद्वा स्वीयाभावविषयतानिरूपित-घटत्वावच्छिन्न-प्रतियोगिता-संसर्गावच्छिन्न--प्रकारता-निरूपित--प्रकारतासम्बन्धेन अभावत्व-प्रकारक-लौकिकप्रत्यक्षं प्रति घटत्वीयप्रकारतासम्बन्धेन घटत्व-प्रकारको-पस्थितेर्हेतुत्वं निर्विकल्पकानन्तरं घटो नास्तीति प्रतीतिवारणाय-द्रव्यत्वेन घटो नास्तीति द्रव्यत्वावच्छिन्न-प्रतियोगिताकत्वसम्बन्धेन घटाभावप्रत्यक्षवारणाय च विषयभेदेनावश्यं स्वीकार्य्यं, इत्यञ्च घटत्वेन पटो नास्तीति व्यधिकरणधर्म्मावच्छिन्नाभावप्रत्यक्षं उक्तसम्बन्धेन पटत्वेऽपि भविष्यति तत्र चोक्तसम्बन्धेन घटत्वोप-स्थित्यभावात् व्यधिकरणधर्म्मावच्छिन्नाभावनिरासः, अतएव घटत्वेन घटो नास्तीति स्वातन्त्र्येण घटत्वावगाहिप्रतीतेरपि वारणम्। तथा चायमनुमानाकारः पटत्वं घटनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकत्वाभाववत् घटत्वविशिष्टविषयतानिरूपिताभावविष-यताशालिप्रत्यक्ष-सामग्र्यात्मक-घटत्वोपस्थित्यभावादिति प्रतियोग्यवृत्तिधर्म्म-पक्ष-कानुमानम्। एतादृशकार्य्यकारणभावे मानाभावादाह दीधितौ "विशेषणताव-च्छेदके"ति।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

स्वरसवाही घटत्वेन पटो नास्तीत्यादि-प्रत्ययो, न तदा तादृशाभाव-निवारणं गीर्व्वान-गुरूणामपि शक्यमिति मन्तव्यम् ।

इति दीधितौ व्यधिकरण-धर्म्मावच्छिन्नाभाव-खण्डनं समाप्तम् ।

इति श्रीमद्रघुनाथशिरोमणि-कृतायां दीधितौ अनुमानखण्डे व्यधिकरण-धर्म्मावच्छिन्ना-भाव-प्रकरणं समाप्तम् ।

अथ व्यधिकरण-धर्म्मावच्छिन्नाभाव-खण्डने

दीधिति-प्रकाशः ।

ननु प्रतियोगितावच्छेदक-विशिष्ट-ज्ञानं नाभावप्रत्यक्षमात्रे(१) हेतुः, इदन्त्वादिना अभाव-प्रत्यक्षे व्यभिचारात् (२) न तावदभाव-प्रत्यक्षविशेषे, मानाभावात् अत आह "विशेषणतावच्छेदकविशिष्टे" ति। विशेष्ये विशेषणमिति न्यायेन च नाभावः प्रत्यक्षः अननुभवात्, विवेचितञ्चेदं शब्दालोकसारमञ्जर्य्यामस्माभिः । ननु भ्रमरूपमेव तज्ज्ञानं नासम्भवि तादृश-भ्रमाभावदशायां तादृशाभावधीरसिद्धैवे-त्यत आह "अभावप्रत्ययो ही"ति । "विशेषणस्यापि" विशेषणत्व-

---

(१) मात्र इति नास्ति घ पुस्तके । तत्र च प्रत्यक्षे इति पाठः ।

(२) इदन्त्वादिना प्रत्यक्षे व्यभिचारादित्यत्र इदन्त्वेनाभावप्रत्यक्षोदयादिति पाठः घ पुस्तके ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

रूपविषयत्वावच्छिन्नस्यापि(१)।"तदवच्छेदकत्वं"प्रतियोगितावच्छेदकत्वं,"न स्वातन्त्र्येण"ति, प्रतियोगि-विशेषणतानवच्छेदेन इत्यर्थः, तदेव द्रढ़यति "घटो नास्तीत्येवे"ति। दण्डी पुरुष इत्यत्र (२) दण्डत्व-विशिष्ट-वैशिष्ट्य-ज्ञाने पुरुषांशे विशेषणतावच्छेदक-दण्डत्वस्य यादृशी प्रकारता घटो नास्तीत्यत्रापि अभावांशे विशेषणतावच्छेदक-घटत्वस्य तादृशी प्रकारता, न तु घटस्येव घटत्वस्याप्यभावांशे साक्षात्प्रकारता, तथा सति घटीयोऽभावो घटत्वीय इत्याकारकः प्रत्ययः (३) स्यादिति भावः। एवकारेण कदापि घटत्वेन घटो नास्तीति स्वातन्त्र्येण घटत्वावच्छेदकत्वावगाहि-प्रत्ययो न भवतीति सूचितम्। "तस्यापि" व्यधिकरण-धर्म्मस्यापि। "भ्रम एवे"ति प्रतियोगिनि वैशिष्ट्यानवगाहिज्ञानमवच्छेदकत्वं नावगाहते इत्युक्ति-भङ्ग्याऽवच्छेदकत्वं प्रतियोगि-वैशिष्ट्य-घटितमित्युक्तं, तस्य च प्रकृते अभावात् भ्रम* इत्यर्थः। ननु तत्र घटो नास्तीत्येव प्रतीतेस्तथैवास्तु, अत्र तु स्वातन्त्र्येण अवच्छेदकत्वावगाहनादेवावच्छेदकत्वं न प्रतियोगि-वैशिष्ट्य-घटितं, घटत्वेन पटो नास्तीत्यनुभवस्य

---

* न च तादृशप्रत्ययस्य भ्रमत्वेऽपि स प्रत्ययो घटत्व-विशिष्टांश एव भ्रमो, न तु अभावांशेऽपि, इत्यभावांशे तस्य प्रमात्वमिति वाच्यम्। अभावग्राहकमानेन नियमतस्तत्तद्धर्म्मविशिष्ट-प्रतियोगिकत्वेनैवाभाव-ग्रहणात्, इत्यञ्च तादृशरूपेणाभाव-ग्रहणे अभावांशेऽपि तादृश-प्रत्ययस्य भ्रमत्वमिति भावः।

(१) विशेषणत्वरूपविषयतयावच्छिन्नस्यापि इति घ पुस्तके।

(२) दण्डी पुरुष इति प्रतीतौ इति घ पुस्तके।

(३) प्रत्यक्षः इति घ पुस्तके।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

दूरपङ्गवत्वादित्यत आह "यदि पुन"रिति। आहार्य्य-प्रत्ययस्य वस्त्वसाधकत्वादाह "स्वरसवाही"ति। लोकानामीदृशानुभवो-"यद्यानुभविकः" अनुभवसिद्ध इत्यर्थः। केचित्तु घटत्वेन घटो नास्तीति पाठः, समानाधिकरण-धर्म्मावच्छिन्नाभाव-प्रत्ययो यदि प्रतियोगिन इव प्रतियोगितावच्छेदकस्याप्यभावांशे वैशिष्ट्यावगाही तदा इत्यर्थः। "तादृशाभाव-निवारणं" तत्तुल्य-व्यधिकरण-धर्म्मावच्छिन्न-प्रतियोगिताकाभावस्तद्वारणं (१) इति व्याचक्रुः।

इति श्रीमद्भवानन्दीये तत्त्वचिन्तामणि-दीधिति-प्रकाशे
व्यधिकरण-धर्म्मावच्छिन्नाभाव-खण्डन-
प्रकरण-व्याख्या-समाप्ता।

इति श्रीमद्भवानन्दीये तत्त्वचिन्तामणि-दीधिति-प्रकाशे
अनुमानखण्डे व्यधिकरण-धर्म्मावच्छिन्नाभाव-
प्रकरणं समाप्तम्।

---

(१) तत्तुल्याभावव्यधिकरणधर्म्मावच्छिन्नाभावनिवारणमिति ग पुस्तके।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

अथ पूर्व्वपक्षोक्त-लक्षण-प्रकरणे

तत्त्वचिन्तामणिः ।

अथ साध्यासामानाधिकरण्यानधिकरणत्वे सति साधिकरणत्वं व्याप्तिः । केवलान्वयिनि साध्यासामानाधिकरण्यं निरधिकरणे आकाशादौ प्रसिद्धमिति चेत् । न, साध्यासामानाधिकरण्यं हि न साध्यानधिकरणाधिकरणत्वं, साध्याधिकरणानधिकरणत्वं वा, केवलान्वयिनि यत्किञ्चित्साध्याधिकरणानधिकरणे धूमे चाव्याप्तेः ।

अथ पूर्व्वपक्षोक्त लक्षण-प्रकरणे

दीधितिः ।

"साध्ये"ति, साध्यस्यासामानाधिकरण्यं येषु, तेषामनधिकरणत्वं तदभाववत्त्वमिति यावत्, तस्मिन् सति "साधिकरणत्वं" तदवच्छिन्नाधिकरणताकत्वं, सति सप्तम्या अवच्छेदकत्व-लाभात्, तच्चेहान्यूनवृत्तित्वं, एवञ्च साध्यवदवृत्ति-सकल-पदार्थाभाववत्त्वं यदधिकरणताया अन्यूनवृत्ति तत्त्वमिति तु फलितार्थः ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

अथ पूर्व्वपक्षोक्त-लक्षण-प्रकरणे

दीधिति-प्रकाशः ।

ननु असामानाधिकरण्यं न तदनधिकरण-वृत्तित्वं केवलान्वयिन्यव्याप्तेः, "केवलान्वयिनी"त्यादि-ग्रन्थ-विरोधाच्च । नापि तदधिकरणावृत्तित्वं, साधिकरणत्वपद-वैयर्थ्यात्, द्रव्यं सत्त्वादित्यादावतिव्याप्तेश्चातः "साध्ये"त्यादि । केवलान्वयिनि साध्यवदवृत्ति-गगनादेरधिकरणाप्रसिद्ध्याऽनधिकरणत्वस्याप्रसिद्धेराह "तदभाववत्त्व"मिति । ननु वह्निमान् धूमादित्यादावव्याप्तिः, साध्यवदवृत्ति-धूमत्वादेरभावस्य धूमादावसत्त्वादत आह "तदवच्छिन्ने"ति । अवच्छिन्नत्वस्य कुतो लाभ इत्यतः "सती"ति । नन्ववच्छेदकत्वं अनतिरिक्तवृत्तित्वं तथा चातिव्याप्तिः धूमवान् वह्नेरित्यादौ धूमवदवृत्ति-सकलपदार्थाभाव-कूटस्य वह्न्यधिकरणतानतिरिक्तवृत्तित्वात्, वह्निमान् धूमादित्यादौ वह्निमदवृत्ति-सकलपदार्थ मध्यनिविष्ट-ह्रदत्वाद्यभावस्य धूमाधिकरणतातिरिक्तवृत्तित्वादव्याप्तिर्वा इत्यत आह "अन्यूनवृत्तित्व"मिति । धूमवान् वह्नेरित्यादौ धूमवदवृत्तिह्रदत्वाभाववत्त्वस्य वह्न्यधिकरणताया अन्यूनवृत्तित्वादतिव्याप्तिरत आह "साध्यवदवृत्तिसकलपदार्थे"ति, तत्र तादृशायोगोलकत्वाभावस्य वह्न्यधिकरणताया अन्यूनवृत्तित्वाभावान्नातिव्याप्तिरिति । साध्यवदवृत्तित्वस्य सम्बन्ध-भेदेन भिन्नत्वात्सामान्याभावो न घटत इति भावः ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

दीधितिः।

यथा सन्निवेशे अधिकरणत्वस्य न वैयर्थ्यं, हेतुतावच्छेदकसम्बन्ध-लाभाय वा तत्। येन येन सम्बन्धेन यो यः साध्यवदवृत्तिस्तेन तेन सम्बन्धेन तत्तदभावो बोध्यः, एतेन साध्यवदवृत्तित्वं यदि साध्यतावच्छेदकसम्बन्धेन विवक्षितं तदा समवायेन साध्यतायां साध्यवदसमवेतस्य सार्व्वत्रिकत्वात् सकल-तच्छून्याप्रसिद्धिः। अथ तदभावोऽपि तादृशेनैव(१) सम्बन्धेन वाच्य स्तदा जातिमान् प्रमेयत्वादित्यादावतिव्याप्तिः जातिमदसमवेतानां समवायेनाभावस्य केवलान्वयित्वात्। अत एव न संयोगेन समवायेन वा, इदं न जातिमज्जातित्वादित्यादौ साध्यवत्समवेताद्यप्रसिद्धेश्च। नापि साधनतावच्छेदकसम्बन्धेन, इदमेतद्रूप-भिन्नं गुणत्वादित्यादावतिव्याप्तेः। नापि विषयतया घट-भिन्नं मेयत्वादित्यत्राप्यतिव्याप्तेः, सविषयमात्रस्यैव घटभिन्नविषयत्वात्, घट-निर्व्विकल्पकेऽपि घटत्वादि-भानात्। नापि सम्बन्धमात्रेण द्रव्यं सत्त्वादित्यादावतिव्याप्तेः, वृत्तिमन्मात्रस्यैव स्वरूपसम्बन्धेन महाकाले वृत्तेरवृत्तेर-

(१) तेनैव इति सोसाइटीमुद्रितपुस्तके पाठः नायं प्रकाशकृद्भवानन्दसम्मतः।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

भावस्य च केवलान्वयित्वादिति प्रत्युक्तम्। विशेषणता-विशेषेण वा साध्यवदवृत्तित्वं वक्तव्यं, सर्व्वत्रैव तत्तद्व्यक्तित्वे तत्तदन्यान्यत्वे तत्प्रकारक-प्रमा-विषयत्वे वा तत् सुलभं, तेनैव सम्बन्धेन तदवच्छिन्न-सामान्याभावो वाच्य इति।

दीधिति-प्रकाशः।

ननु तादृश-सकलपदार्थाभाववत्त्वं यदन्यूनवृत्ति-तत्त्वमित्यस्यैव सम्यक्त्वे यदधिकरणतेत्यत्राधिकरणतापदं व्यर्थमत आह "यथे"ति, तथाप्यनतिप्रयोजनकत्वादाह "हेतुतावच्छेदके"ति, "तत्" अधिकरणत्वम्। संयोगेन साध्यवदवृत्तेरयोगोलकत्वादेः संयोगेनाभावस्य वह्न्यधिकरणत्वान्न्यूनवृत्तित्वादतिव्याप्तिरतो "येन येने"ति वीप्सा। "एतेन" "येन येने"त्यादि-विवक्षणेन *। "साध्यव"-दिति, साध्यवदसमवेतस्याकाशाभावादेः केवलान्वयित्वादिति (१)

---

* दीधितौ समवायेनेत्यस्य जातिमान् सत्त्वादित्यादावित्यर्थः। न च वह्निमान् धूमादित्यादावपि साध्यतावच्छेदक-सम्बन्धेन साध्यवदवृत्ति-सकल-पदार्थ-मध्यनिविष्टाकाशाभाव-शून्यत्वाप्रसिद्ध्याऽव्याप्ति-सम्भवे समवाय-सम्बन्धावच्छिन्न साध्यताक-स्थलानुसरणमफलमिति वाच्यम्। साध्यसाधनभेदेन लक्षणस्य विभिन्नतया वह्निसाध्यकव्याप्तिलक्षणे साध्यतावच्छेदक-सम्बन्धेनाभावस्य विवक्षणे तत्र नाव्याप्तिः सम्भवति, संयोगसम्बन्धावच्छिन्नवह्निमदसंयुक्ताभावस्य हेत्वधिकरणत्वान्न्यूनवृत्तित्वादिति समवायावच्छिन्न-साध्यकानुसरणमिति भावः।

(१) साध्यवदसमवेताकाशाभावादिः केवलान्वयीति इति पाठः घ पुस्तके।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

भावः । "सकलतच्छून्ये"ति, सम्बन्ध-सामान्येन तच्छून्येत्यर्थः । "तदभावः" साध्यवदवृत्तेरभावः । "तादृशेन" साध्यतावच्छेदकेन, "जातिम"दिति, जातिमदसमवेतमसमवेतमेव तस्य च समवायेनाभावः केवलान्वयीति भावः । "अतएव" जामिमान् मेयत्वादित्यादावतिव्याप्तेरेव । दूषणान्तरमाह "इदं न जातिम"दिति, साध्यतावच्छेदकसम्बन्धेनावृत्तित्व-विवक्षायान्तु प्रकृते स्वरूप-सम्बन्धस्यैव तथात्वात्तेन सम्बन्धेन साध्यवदवृत्तेर्जात्यभाववत्त्व-प्रकारक-प्रमा-विषयत्वाभावस्य प्रसिद्धत्वात्तदभावस्य हेत्वधिकरणताया अन्यूनवृत्तित्वान्नाव्याप्तिः समभवतीति, संयोगत्व-समवायत्वादिनैव तादृश-विवक्षणेऽव्याप्तिरुक्ता, रूपभिन्नं गुणत्वादित्यादौ रूपभिन्ने समवायेनासम्बद्धं रूपत्वादि तदभावस्य गुणत्वान्यूनवृत्तित्वाभावान्नातिव्याप्तिः सम्भवतीत्यत"एत"दिति । समवेतमात्रस्यैव एतद्रूप-भिन्ने समवेतत्वादेतद्रूप-भिन्नासमवेतमसमवेतमेव, समवायेन तदभावः केवलान्वयीति भावः । (एतद्घटभिन्नं सत्त्वादित्यादौ तु एतद्घटभिन्नासमवेतस्यैतद्रूपादेरभावस्य सत्त्वान्यूनवृत्तित्वाभावान्नातिव्याप्तिः सम्भवतीति तन्नोक्तं) (१) "एतद्घटभिन्न"मिति, घटभिन्नाविषयकं निर्विषयकमेव, तस्य च विषयतया अभावः केवलान्वयीति भावः । "ईत्यत्रापी"त्यपिना एतद्रूपभिन्नं गुणत्वादित्यस्य संग्रहः । "द्रव्यं सत्त्वादित्यादा"

---

(१) ( ) एतच्चिह्नितोऽधिकपाठः घ पुस्तके ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

वित्यादिना एतद्रूपभिन्नं गुणत्वात् घटभिन्नं मेयत्वादित्यादि-परिग्रहः। "स्वरूपसम्बन्धेन" कालिकविशेषणतया। यत्त्व-तत्त्वयोरननुगमात् (१) साध्यवदसमवेतस्य समवायेनाभावः साध्यवद-संयुक्तस्य संयोगेनाभाव इत्येवं क्रमेण निवेशे अतिगौरवं, (२) तत्र च विशेषणताविशेषेण साध्यवदवृत्तेरभावस्यापि निवेशने तेनैव सामञ्जस्ये शेष-वैयर्थ्यञ्चेत्याशयेनाह "विशेषणते"ति, विशेषणता च तत्तद्व्यक्तित्वस्य अभावस्य प्रमाविषयत्वस्य वा ग्राह्या। "सर्व्वत्रै-वे"ति, पूर्व्वोक्त-यावद्व्यभिचारिणीत्यर्थः, तेन केवलान्वयिनि तत्त-द्व्यक्तित्वादौ साध्यवदवृत्तित्वस्याप्रसिद्धावपि न क्षतिः *। तत्र तत्तद्व्यक्तित्वं तत्तद्व्यक्तिस्वरूपं, तच्च विलक्षणविशेषणता सम्बन्धेन(३) स्वस्मिन्नपि वर्त्तत इत्याशयेनाह "तत्तद्व्यक्तित्व" इति, तत्तद्व्यक्तित्वं तत्तद्व्यक्तिमात्रवृत्तिरसाधारणो धर्म्मो रूपादिः, स च समवायादि-नैव वर्त्तते न विशेषणतया इत्यत आह "तत्तदन्यान्यत्व" इति, तत्तदन्यान्यत्वमपि तत्तद्व्यक्तित्वमेव तदुक्तं "न हि घट-भिन्न-भेदो घटत्वादतिरिच्यते" इति, तथाच स एव दोष इत्यत आह "तत्-प्रकारके"ति, तथाचैतद्रूपभिन्नं गुणत्वादित्यादौ एतद्रूपत्व-प्रकारक-प्रमाविषयत्वं विशेषणताविशेषेण साध्यवदवृत्ति तेन सम्बन्धेन

---

* तत्रावृत्तावेव तत्प्रसिद्धमिति भावः।

(१) यत्त्वतत्त्वाननुगमादिति घ पुस्तके।

(२) अतिगौरवादिति घ पुस्तके।

(३) विशेषणता विशेषेण इति घ पुस्तके।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

तदभावस्य गुणत्वा(१)न्यूनवृत्तित्वाभावान्नातिव्याप्तिरिति भावः। "तत्" साध्यवदवृत्तित्वम्। एवञ्च सामान्याभाव-निवेशोऽपि सम्यगित्याशयेनाह "तेनैवे"ति। "तदवच्छिन्ने"ति, साध्यवद-वृत्तित्वावच्छिन्नेत्यर्थः।

दीधितिः।

केचित्तु (२) नञ्व्यत्यासेन असाध्यानि साध्य-विरोधीनि साध्यासमानाधिकरणानीति यावत्, तानि सामानाधिकरण्यानधिकरणानि यस्य तत्त्वं, साध्य-सामानाधिकरण्याभाव-व्यापकाभाव-प्रतियोगि-सामा-नाधिकरण्य-सामान्यकत्वमिति फलितार्थः। अत्र च साध्य-सामानाधिकरण्यं, साध्यतावच्छेदक-सम्बन्धेन साध्यवति हेतुतावच्छेदक-सम्बन्धेन वृत्तिः, परञ्च (३) सामानाधिकरण्यं हेतुतावच्छेदक-सम्बन्धेन हेतुमति तेनैव वृत्तिः। तेन समवायेन पृथिवीत्वादेः साध्य-तायां व्यभिचारिणि कालिकसम्बन्धेन हेतौ, द्रव्यत्वा-देश्च समवायेन साध्यतायां समवायेन हेतौ सत्त्व-

---

(१) गुणत्वाधिकरणत्वा इति घ पुस्तके।

(२) केचिदिति हस्तलिखित पुस्तके पाठः।

(३) परन्तु इति हस्तलिखित पुस्तके।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

गुणत्वादौ नातिप्रसङ्गः, न वा संयोगेन वह्न्यादौ साध्ये समवायेन तद्व्याप्यस्य रूपविशेषादेः कालिकसम्बन्धेनाधिकरणे काले स्पन्दे च (१) कालपरिमाण-स्पन्दत्वादेः समवायेन तदधिकरणे घटादेः संयोगेन वृत्तावपि चाप्रसङ्गः। सम्बन्धविशेषेण व्याप्यत्व-लाभाय साधिकरणत्वमित्याहुः। तच्चिन्त्यम्।

दीधिति-प्रकाशः।

"केचित्त्वि"ति। साध्य-विरोधित्वं साध्याभाव-व्याप्यत्वं तच्च केवलान्वयिन्यप्रसिद्धमत आह "साध्यासामानाधिकरणानि" इति। ननु साध्यासमानाधिकरणानां गगनादीनां हेत्वसामानाधिकरण्याद्व्यभिचारिण्यतिव्याप्तिरत आह "साध्य-सामानाधिकरण्याभावे"ति, आर्द्रेन्धन-प्रभव-वह्नि-सामाधिकरण्य-व्यक्तेरभावस्य धूम-सामानाधिकरण्याभाव--व्यापकत्वाद्व्यभिचारिण्यतिव्याप्तिरतः "सामान्ये"ति हेतुतावच्छेदकावच्छिन्न-हेतु-सामानाधिकरण्यत्वावच्छिन्न-प्रतियोगिताकाभावत्वेन व्यापकत्व-स्फोरकम्। तेनायोगोलकीय-वह्नि-सामानाधिकरण्यस्यापि द्वित्वादिनाऽभावस्य धूम-सामानाधिकरण्याभाव-व्यापकत्वेऽपि न क्षतिः, न वा द्रव्यं गुण-कर्म्मान्यत्वे सति सत्त्वादित्यादावव्याप्तिरिति। "साध्यवति" साध्यतावच्छेदकावच्छिन्न-साध्यवति। तेन गुणकर्म्मान्यत्व-विशिष्ट-

---

(१) काले स्पन्दे च इति नास्ति हस्तलिखित पुस्तके।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

सत्तावान् जातेरित्यादौ नातिव्याप्तिः। "परञ्च सामानाधिकरण्यं" हेतु-सामानाधिकरण्यम्। "हेतुमति" हेतुतावच्छेदक-विशिष्ट-हेतुमति। "तेनैव" हेतुतावच्छेदक-सम्बन्धेनैव। तेन द्रव्यं गुण-कर्म्मान्यत्व विशिष्ट-सत्त्वादित्यादौ नाव्याप्तिः। क्रमेण सम्बन्ध-भेद(१)विवक्षयाः प्रयोजन(२)माह "तेने"त्यादिना * पृथिवी-त्ववति कालिकसम्बन्धेनावर्त्तमानस्य चरम-ध्वंसादेर्हेत्वधिकरणे-काले वृत्तेर्नातिप्रसङ्गः। अतएवोत्तरत्र पृथिवीत्वं विहाय द्रव्यत्वेत्युक्तम् †। सत्त्वहेतौ हेतुसामानाधिकरण्याभावस्य साध्य-सामानाधिकरण्याभाव-व्यापकत्वं न स्वस्मिन्, गुणत्वे तु स्वस्मिन्नेव तदिति तथाकृतम्। (३) परसामानाधिकरण्ये ‡ हेतुताव-च्छेदकसम्बन्धस्य (४) फलमाह "न वा संयोगेने"ति, वह्नि-मानेतद्रूपादित्यादौ वह्निमति समवायेनावर्त्तमानं कालपरि-

---

* साध्यतावच्छेदक-सम्बन्धाविवक्षणे पृथिवी घटादित्यत्र कालिकेन हेतौ व्यभिचारिण्यति व्याप्तिः पृथिवीत्वाधिकरणे महाकाले वृत्तिमन्मात्रस्यैवद्वृत्तेः सम्बन्धसामान्येनावृत्तौ गगनादौ च हेतु-सामानाधिकरण्याभावात्, तद्विवक्षणे तु जातिव्याप्तिरिति सङ्गमयति "पृथिवीत्वे"त्यादिना इति भावः।

† पृथिवी सत्त्वादित्यादौ च समवायेन पृथिवीत्ववत्यवर्त्तमाने गुणत्वे हेतु सामानाधिकरण्याभावान्नातिव्याप्तिः सम्भवति, क्रियामात्रस्यैव कालोपाधित्वा-दिति भावः।

‡ हेतु-सामानाधिकरण्ये इत्यर्थः।

(१) सम्बन्धभेद इति नास्ति घ पुस्तके।

(२) प्रयोजनमित्यत्र फलमिति पाठः घ पुस्तके

(३) तदुदाहृतमिति ख पुस्तके।

(४) हेतुतावच्छेदक सम्बन्धेनेत्यस्य इति घ पुस्तके।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

माणं * स्पन्दत्वञ्च तच्च कालिकतया एतद्रूपाधिकरणे काले स्पन्दे च समवायेन वर्त्तत इत्यव्याप्तिर्नेत्यर्थः। "स्पन्दत्वादे"-रिति "वृत्तावपी"त्यत्रानुषज्यते। "तेनैवे"त्यस्य फलमाह "समवायेने"ति। "तदधिकरणे" एतद्रूपाधिकरणे पर्व्वतादौ। "सम्बन्धविशेषेण" हेतु सामानाधिकरण्ये हेतौ प्रविष्टेन। वह्निमानाकाशादित्यादौ चा(१)काश-सामानाधिकरण्याप्रसिद्धा तद्विनाकृत-लक्षणस्य तत्रातिव्याप्त्यभावादिति भावः। "तच्चिन्त्य"-मिति, एतद्रूप-भिन्नं गुणत्वात् ज्ञानादित्यादौ महाकालान्यो घटादित्यत्र च कालिकसम्बन्धेन हेतौ चातिव्याप्तिरत्रास्वरसः। साध्यतावच्छेदक—सम्बन्धेन साध्यवति विशेषणताविशेषेण वृत्तित्वाभाव-(२)-व्यापको हेतुतावच्छेदक-सम्बन्धेन हेतुमति तेनैव सम्बन्धेन वृत्तित्वाभाव इत्युक्तौ च नायं दोष इति स्मर्त्तव्यम्।

दीधितिः।

यथाश्रुतं यथासम्भवं विकल्प्य दूषयति "ने"त्यादि।

---

* कालिकसम्बन्धेनैतद्रूपाधिकरणे महाकाले वर्त्तमानं कालपरिमाणं, क्रियामात्रस्यैव कालोपाधित्वात् तदधिकरण-क्रियावृत्ति-स्पन्दत्वमिति महाकाल-खण्डकालभेदेन द्वयमुपात्तम्।

(१) वह्निमानाकाशादित्यादौचेति नास्ति ग पुस्तके।

(२) वृत्तित्वस्याभाव इति घ पुस्तके।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

दीधिति-प्रकाशः ।

ननु स्वोक्तविवक्षायां मूलोक्तदोषासङ्गतिरत आह "यथाश्रुत" मिति। ननु साध्यासामानाधिकरण्य-पदस्य साध्यवदवृत्तित्वमेव लक्षण-कर्त्तुर्विवक्षाविषयः, अतएव केवलान्वयिनि तत्प्रसिद्धिर्निरधिकरणे दर्शिता, तथाच साध्यानधिकरणाधिकरणत्वस्य दूषणमसङ्गतमत आह "यथासम्भव"मिति। यावन्तोऽर्थाः सम्भवन्ति तावतां दूषणस्यासाम्प्रदायिकत्वादिति भावः ।

तत्त्वचिन्तामणिः ।

नापि स्व-समानाधिकरणात्यन्ताभावाप्रतियोगि-साध्य-समानाधिकरण्यं, पर्व्वतीय-वह्नेर्म्महानसीय-धूम-समानाधिकरणात्यन्ताभाव-प्रतियोगित्वात्, द्रव्यत्वादेरव्याप्यवृत्त्यव्याप्यतापत्तेश्च । न च प्रतियोगि-विरोधित्वं व्याप्यवृत्तित्वं वा अभाव-विशेषणं देयं; संयोगादौ साध्ये सत्तादेरनैकान्तिकत्वाभाव-प्रसङ्गात्, न हि प्रतियोगि-विरोधी संयोगादेरपरोऽत्यन्ताभावोऽस्ति, अधिकरण-भेदेनाभाव-भेदाभावात् ।

दीधितिः ।

नन्वप्रतियोगिपदेन प्रतियोगितानवच्छेदकावच्छिन्नं वक्तव्यमत आह "द्रव्यत्वादे"रिति। प्रतियोगि-विरो-

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

धित्वं प्रतियोगि(१)-तदधिकरणावृत्तित्वं, व्याप्यवृत्तित्वं स्वसमानाधिकरणात्यन्ताभावाप्रतियोगित्वम्। "अधिकरणे"ति, तथा सत्यभाव एव न सिध्येदिति भावः। संयोगात्यन्ताभावस्य द्रव्ये प्रतियोगि-सामानाधिकरण्यं अव्याप्यवृत्तित्वञ्च प्रतियोग्यधिकरणीभूत-द्रव्यवृत्तित्वं स्वाधिकरणीभूत-द्रव्यवृत्त्यत्यन्ताभाव-प्रतियोगित्वं, गुणे च प्रतियोग्यसामानाधिकरण्यं व्याप्यवृत्तित्वञ्च प्रतियोग्यनधिकरणीभूत-गुण-वृत्तित्वं स्वाधिकरणीभूत-गुणनिष्ठात्यन्ताभावाप्रतियोगित्वं; एतानि च न भेदकानि अविरोधात्। सामान्यतश्चाव्याप्यवृत्तौ प्रतियोगि-समानाधिकरणे च न तथात्व-व्यतिरेक इति भावः।

दीधिति-प्रकाशः।

प्रतियोगि-विरोधित्वं यदि प्रतियोग्यभाव-व्याप्यत्वं * प्रति-

---

* संयोगाभावस्य न द्रव्यान्तर्भावेन प्रतियोग्यभाव-व्याप्यः, तत्र संयोगाभावाभाव-सत्त्वात्, तथाच हेत्वधिकरणान्तर्भावेन प्रतियोग्यभावव्याप्यत्वविशिष्टाभावा प्रतियोगित्वं लक्षणं कर्त्तव्यं, एवञ्च संयोगि द्रव्यत्वादित्यत्र नाव्याप्तिः तत्र संयोगाभावस्य लक्षणाघटकत्वात्। संयोगि सत्त्वादित्यत्र च गुणान्तर्भावेन प्रतियोग्यभाव व्याप्यत्व विशिष्टत्वेन संयोगाभावस्य लक्षण-घटकत्वाच्चातिव्याप्तिः स्यादिति भावः।

(१) प्रतियोगीति नास्ति हस्त-लिखित-पुस्तके। सोसाइटी-मुद्रित-पुस्तक एवैतादृशः पाठो वर्त्तते।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

योग्यनधिकरणवृत्तित्वं वा, व्याप्य-वृत्तित्वञ्च यद्यनवच्छिन्ना या वृत्तिस्तद्वत्त्वं स्वाधिकरणीभूत-यत्किञ्चिद्व्यक्तिवृत्त्यत्यन्ताभावा(१)-प्रतियोगित्वं वा तदा नातिव्याप्तिरत आह "प्रतियोगि-विरोधित्व"मिति। "तदधिकरणे"ति, प्रतियोग्यधिकरणेत्यर्थः। "न सिध्ये"दिति, अधिकरणानामनन्तत्वान्नास्तीति प्रतीति-नियामकानन्त कल्पने गौरवादतिरिक्तोऽभावः कल्प्यते इत्येवाभाव-सिद्धौ बीजं, तच्चाधिकरण-भेदेनाभाव-भेदाभ्युपगमे न सम्भवतीति भावः। ननु संयोगात्यन्ताभावो गुणे प्रतियोग्यसमानाधिकरणो व्याप्यवृत्तिश्च। द्रव्ये प्रतियोगि-समानाधिकरणोऽव्याप्य-वृत्तिश्चेति व्यवहारात् प्रतियोगि-सामानाधिकरण्यासामानाधिकरण्य-व्याप्यवृत्तित्वाव्याप्यवृत्तित्व-(२)लक्षण-विरुद्ध-धर्म्म-संसर्गित्वं संयोगाभावादि-भेदकं स्यादत आह "संयोगात्यन्ताभावस्ये"ति। "द्रव्य" इति अव्याप्यवृत्तित्वञ्चेत्यत्रानुषज्यते। "गुणे"इत्यपि "व्याप्यवृत्तित्वञ्चे"त्यत्रानुषज्यते। "अविरोधा"दिति, संयोगाधिकरण-द्रव्य-वृत्तित्व-संयोगानधिकरण—गुणवृत्तित्वयोराकाशाभावादौ दर्शनादिति भावः। "सामान्यतो" "न तथात्वव्यतिरेक" इत्यन्वयः। तथाच स्व-समानाधिकरणात्यन्ताभाव-प्रतियोगिनि न स्व-समानाधिकरणात्यन्ताभाव-प्रतियोगित्वाभावः, न वा प्रतियोग्यधिकरणवृत्तौ प्रतियोग्यधिकरण-वृत्तित्वाभाव इत्यर्थः।

---

(१) वृत्त्यभावा इति घ पुस्तके।

(२) व्याप्याव्याप्यवृत्तित्व इति घ पुस्तके।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

तत्त्वचिन्तामणिः ।

नापि साधनवन्निष्ठान्योन्याभावाप्रतियोगि-साध्य-वत्कत्वं व्याप्तिः । मूले वृक्षः कपि-संयोगवान्नेत्य-वाधित-प्रतीतेस्तदन्योन्याभावस्यापि तत्र सत्त्वात् । न चैवं भेदाभेदः, अवच्छेदक-भेदेन तत्सत्त्वाभ्युपगमात्। साधनवन्निष्ठान्योन्याभावाप्रतियोगि-साध्यवद्यस्येति ष-ष्ठ्यर्थ-व्याप्य-व्यापकभावानिरूपणात्। साध्य-साधनयो-र्व्याप्ति-निरूप्यत्वात्। वह्निमत्पर्व्वतस्य धूमवन्महानस-निष्ठान्योन्याभाव-प्रतियोगित्वाच्च, विशेषाभावकूटादेवा-भाव-व्यवहारोपपत्तौ सामान्याभावे मानाभावात् ।

दीधितिः ।

ननु साध्यवान् यस्येति साध्यवति सम्बन्धोऽन्वे-ष्टव्यः, स चाधिकरणत्वं, साध्य-साधनयोरपि सामाना-धिकरण्यमेवेत्यतो दूषणान्तरमाह "साध्ये"ति । साध्यत्व-साधनत्वे व्याप्ति-प्रतियोगित्वानुयोगित्वे। यत्त-द्वामेव व्याप्तिर्निर्वक्तव्येत्यत आह "वह्निम"दिति । ननु यत्समानाधिकरणान्योन्याभाव-प्रतियोगितावच्छे-दकं यद्रूपावच्छिन्नं न भवति तद्रूपावच्छिन्नेन समं तस्य सामानाधिकरण्यं व्याप्तिरित्यर्थः। न च धूम-समा-

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

नाधिकरणान्योन्याभाव-प्रतियोगितावच्छेदको वह्नि-त्वावच्छिन्नो वह्निः, धूमवान् वह्निमान्नेत्यप्रतीतेरत आह "विशेषे"ति । य एव प्रत्येकं वह्निमद्भेदा धूम-समानाधिकरणास्त एव चैकाधिकरण-वृत्तित्वावच्छिन्ना वह्निमत्सामान्य-भेद-बुद्धिं जनयन्ति, तत्प्रतियोगिताव-च्छेदको-वह्नित्वावच्छिन्नो वह्निरिति भवत्यव्याप्तिः ।

दीधिति-प्रकाशः ।

"साध्यवती"ति, न तु साध्ये इति भावः । "सचे"ति, तथाच साध्यवान् यस्येत्यस्य साध्यवान् यदधिकरणमित्यर्थः । ननु यथा चैत्रस्य पुत्रवानयं देश इत्यत्र चैत्रस्य सम्बन्धित्वं (१) पुत्रेऽन्वेति न तु पुत्रवति, तथा ससम्बन्धिकपदत्वात् साध्यवान् यस्येत्यत्रापि यत्सम्बन्धित्वं साध्य एवान्वेति तच्च व्याप्तिनिरूपकत्वमित्यत आह "साध्यसाधनयोरपी"ति । सामानाधिकरण्यमेव साध्यवान् यस्ये-त्यत्र षष्ठ्यर्थः सम्बन्ध इत्यन्वयः । साध्य-साधनयो धर्म्मिणोर्न व्याप्ति-निरूप्यत्वमत आह "साध्यत्वे"ति । "यत्तद्भ्यामेवे"त्येवकारेण साध्य-साधन-व्यवच्छेदः । तथाच यत्समानाधिकारणान्योन्या-भावाप्रतियोगि यत्तेन सममितिरीत्या वाच्यमित्यर्थः (२) । "न च धूमसमानाधिकरणे"त्यादि, यद्यपि वह्नित्व-विशिष्ट-वह्निरेव तत्तद्वह्नित्वादिना धूमसमानाधिकरणान्योन्याभाव-प्रतियोगिताव-

---

(१) चैत्रसम्बन्धित्वमिति घ पुस्तके ।

(२) रीत्येत्यर्थ इति घ पुस्तके ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

च्छेदक इत्ययुक्तमेतत्तथापि यद्रूपावच्छिन्नं प्रतियोगितावच्छेदकं तदन्य-रूपावच्छिन्न-सामानाधिकरण्यमित्यर्थे तात्पर्य्यं, * । तत्त-द्वह्नित्वादिना प्रतियोगितावच्छेदकमपि वह्नित्वेन प्रतियोगितानव-च्छेदकमिति मतान्तरमङ्गीकृत्येदमुक्तमित्यन्ये । वह्नि-समानाधि-करण-विशेषाभाव-कूट-प्रतियोगितावच्छेदकतया धूमवान् वह्ने-रित्यादौ नातिव्याप्तिरित्यव्याप्ति-परतया व्याचष्टे "य एवे"ति, "प्रत्येक" प्रातिस्विक-रूपेण तत्तद्भेदत्वादिना, धूमसमानाधि-करणाः (१) ।

तत्त्वचिन्तामणिः ।

नापि साधन–समानाधिकरण-यावद्धर्म्म–निरू-पित-वैयधिकरण्यानधिकरण-साध्य-सामानाधिकरण्यं, साधन-समानाधिकरणस्य प्रमेयत्वादेर्वैयधिकरण्या-प्रसिद्धेः, महानसादौ समवायितया वह्नि-वह्निमतोर-त्यन्तान्योन्याभावयोः सत्त्वात् धूमादावप्युक्त-लक्षणा-भावाच्च ।

दीधितिः ।

"साधने"ति, वैयधिकरण्यं तदनधिकरण-वृत्तित्वं

---

* तादृश-प्रतियोगितावच्छेदकतानवच्छेदकं यत्साध्यतावच्छेदकं तदवच्छिन्न-सामानाधिकरण्यमित्यर्थ इति भावः ।

(१) धूमसमानाधिकरणा इति नास्ति क, ख, ग पुस्तकेषु ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

तच्च केवलान्वयिनः साधनस्याप्रसिद्धम्, अतिप्रसञ्जकञ्च पृथिवी द्रव्यत्वादित्यादौ अतः समानाधिकरणोपादानम्। धूमादेरपि न वह्न्यादि-समानाधिकरण-द्रव्यत्वाद्यनधिकरण-वृत्तित्वमतो "याव"दिति। यद्यपि पृथिवीत्वादि-समानाधिकरण-घटत्वपटत्वाद्यनधिकरण वृत्तित्वं द्रव्यत्वादेस्तदनधिकरणमात्र-वृत्तित्वञ्च निखिल घट-पटादि-रूपाणां तथापि तादृश-धर्म्मानधिकरण-मात्रवृत्तित्वानवच्छेदक-साध्यतावच्छेदकवत्त्वं बोध्यं, न हि पृथिवीत्व-समानाधिकरणस्तादृशः कश्चिदेको धर्म्मो यदनधिकरणमात्रवृत्तितावच्छेदकं रूपत्वादि, धूमत्वादिकन्तु वह्न्यादि-समानाधिकरणायोगोलकत्वाद्यनधिकरणमात्र-वृत्तितावच्छेदकम्। तदवच्छेदकत्वञ्च (१) तदनतिरिक्तवृत्तित्वं तच्च तच्छून्यधर्म्मावृत्तित्वं तेन मेयत्व-समानाधिकरण-गुणत्वाद्यनधिकरण—मात्रवृत्तितानधिकरण-गगनादि-वृत्तित्वेऽपि द्रव्यत्वस्य द्रव्य-साध्यक-मेयत्वे नातिप्रसङ्गः।

दीधिति प्रकाशः।

"प्रमेयत्वादे"रितिमूल * मनूरुध्याह "वैयधिकरण्य"मिति।

---

* प्रमेयत्वादेर्वैयधिकरण्याप्रसिद्धेरितिमूलमित्यर्थः।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

"पृथिवी"ति, * द्रव्यत्वानधिकरण-वृत्तित्वस्य पृथिवीत्वेऽसत्त्वादिति भावः। धूमवान् वह्नेरित्यत्रायोगोलकीय-वह्न्यनधिकरण-वृत्तित्वं धूमे वर्त्तत इति अखण्ड-हेत्वनुधावनम्। साधनाधिकरणे येन सम्बन्धेन धर्म्मस्य वृत्तित्वं तेन सम्बन्धेन तदनधिकरणं यत्साध्यताव-च्छेदकसम्बन्धेन तद्वृत्तित्वञ्चात्र तादृश(२) वैयधिकरण्यं, तेन (३) (साधनसमानाधिकरणधूमस्यैव समवायसम्बन्धेनानधिकरणे संयो-गेन संयोगेनानधिकरणे समवायेन वह्नेर्वृत्तावपि नक्षतिः।) (४) "धूमादेरपी"ति, समवायेन धूमस्य साध्यतायां व्यभिचारिणि वह्ना-वतिव्याप्तिर्बोध्या (५)। संयोगेन (६) साध्यतायां द्रव्यत्वानधिकरणे गुणादौ संयोगेन वृत्तित्वस्याप्रसिद्धेर्द्रव्यत्वमादाय नातिव्याप्तिः सङ्गच्छते। "द्रव्यत्वादे"रिति, तथाच द्रव्यं पृथिवीत्वादित्या-दावव्याप्तिरित्यर्थः। "तदनधिकरणे"ति, साधन-समानाधिकरण-घटत्वानधिकरणेत्यर्थः। तथाच मात्रपदे दत्तेऽपि रूपवान् पृथिवी-त्वादित्यत्राव्याप्तिरित्यर्थः। "तादृशे"ति साधन-समानाधिकरणे-

---

* तद्वह्नि-तद्धूमयोर्व्याप्तिरेव धूमसामान्यवह्निसामान्ययोर्व्याप्तिः, इत्यत्र पर्व्व-तीयधूमानधिकरणवृत्तित्वानधिकरणत्वस्य पर्व्वतीयवह्नौ सत्त्वाद्विशेषव्याप्तिरक्षतै-वेत्यभिप्रायेणेदं, अन्यथा वह्निमान् धूमादित्यत्राव्याप्तिः स्यादिति भावः।

(१) अवच्छेदकत्वन्तु इति कृस्त-लिखित-पुस्तके।

(२) तादृश इति नास्ति घ पुस्तके।

(३) तेन सम्बन्धभेदमादाय न दोषः इति घ पुस्तके।

(४) ( ) मध्यस्थितः पाठो नास्ति घ पुस्तके।

(५) वतिव्याप्तिरित्यर्थ इति घ पुस्तके।

(६) धूमस्येत्यधिकं घ पुस्तके।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

त्यर्थः । "नही"ति, नीरूप-पृथिव्यभावादिति भावः । "धूमत्वादिकन्त्वि"ति, तथाच व्यभिचारिणि नातिव्याप्तिः । नन्वन्यूनवृत्तित्वरूपावच्छेदकत्वं मेयत्वादावपीति तत्साध्यकाव्याप्तिरत आह "तदवच्छेदकत्व"मिति । "तच्छून्यधर्म्मे"ति, धर्म्मत्वं वृत्तिमत्त्वं । तत्प्रयोजनमाह "तेने"त्यादिना । द्रव्यवान् मेयत्वादित्यत्र समवायेन द्रव्यस्य साध्यतायां मेयत्वसमानाधिकरण-गुणत्वानधिकरणमात्र-समवेतत्व-शून्यगगनादि-वृत्तित्वेऽपि तच्छून्यानि यावन्ति वृत्तिमन्ति सत्तादीनि(१) तदवृत्तित्वस्य द्रव्यत्वे सत्त्वान्नातिव्याप्तिरिति भावः ।

ननु धर्म्मत्वं साध्यतावच्छेदकसम्बन्धेन सम्बन्धित्वं वाच्यम् * । अन्यथा गगनादेरपि संयोगेन सम्बन्धितयोक्तदोषापरिहारात्,

---

* ननु धर्म्मपदं व्यर्थं, तथाहि तदनधिकरणमात्रवृत्तित्वं तदनधिकरणेतरावृत्तित्वे सति तदनधिकरणवृत्तित्वं, अत्र विशेष्यदलमनादृत्य-तदनधिकरणेतरावृत्तित्वस्यैव मात्रपदार्थत्वे तदनधिकरणेतरावृत्तित्वशून्यत्वं गगने नास्तीति कृत्वा-गगनवारणसम्भवे किं धर्म्मपदेनेति चेन्न धूमवान् वह्नेरित्यत्रातिव्याप्तिवारणाय तदनधिकरणेतरावृत्तित्वमित्यत्र वृत्तित्वं साध्यतावच्छेदकसम्बन्धेन वाच्यम् । एवं सति गुणत्वानधिकरणेतरावृत्तित्वस्याप्रसिद्ध्या संयोगसम्बन्धेन द्रव्यादि-साध्यक-मेयत्वादिहेतौ अवच्छेदकत्वलक्षणाव्याप्तिवारणाय तादृश-यावद्धर्म्मानधिकरणेतरत्ववन्निष्ठान्योन्याभाव-प्रतियोगितानवच्छेदके स्वाधिकरणत्वस्य-साध्यतावच्छेदकसम्बन्धेन वृत्तिमत्त्वरूपधर्म्मत्वस्यचोभयाभावस्तादृशं यद्यत्स्वं तदेवावच्छेदकमिति पारिभाषिकावच्छेदकलक्षणं निर्व्वाच्यम् । तथाचात्र द्रव्यवान् मेयत्वादित्यादौ तादृशानवच्छेदक-गगनादौ द्रव्यत्वाधिकरणत्वाभावो नास्तीति पारिभाषिकावच्छेदकत्वाभावात्, तादृशावच्छेदकं यद्यत्स्वं तद्भिन्नमेव साध्यतावच्छेदकमिति

(१) सत्तादीनि इति नास्ति ग पुस्तके ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

एवमभाव-द्रव्यान्यतरत्वेन समवायेन साध्यतायां मेयत्वादि-हेतौ व्यभिचारिणि तादृश-गुणत्वानधिकरणमात्र-समवेतत्वशून्येऽभावे वृत्तिमति तादृशान्यतरत्वस्य सत्त्वादनवच्छेदकत्वं स्यात्, तथाच संयोगेन द्रव्यस्य साध्यतायां मेयत्वादावतिव्याप्तिः तादृश-गुणत्वाद्यनधिकरणमात्र-संयुक्तत्वशून्यस्य संयोगेन वृत्तिमतोऽप्रसिद्ध्या द्रव्यत्वस्यावच्छेदकत्वाभावात्। एवं तच्छून्यधर्म्मावृत्तित्वमित्यत्रावृत्तित्वं साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसम्बन्धेन वाच्यम्, अन्यथा वह्नि-समानाधिकरणायोगोलकत्वाद्यनधिकरणमात्रवृत्तिता-शून्यायोगोलकीय-वह्नौ धूमत्वस्यापि कालिकसम्बन्धेन वृत्तित्वादवच्छेदकत्वापातात्। इत्थञ्च समवायेन द्रव्यस्य साध्यतायां मेयत्वादि-हेतौ तादृशगुणत्वानधिकरणमात्रवृत्तिता-शून्ये धर्म्मे सत्त्वादौ साध्यतावच्छेदकताघटकसमवायेन वृत्तित्वाप्रसिद्धेरवच्छेदकलक्षणाव्याप्तिः। न च तादृशधर्म्मानधिकरणमात्रवृत्तित्वाभाव-वृत्तिमत्त्वोभयाभाववद्-यावत्स्वाश्रयकत्वं तदवच्छेदकत्वं वाच्यम्। अभावीयविशेषणतया वृत्तिमत्त्वीयसम्बन्धविशेषेण चोभयाभावस्योभयवत्यपि सत्त्वात्, अन्यतरसम्बन्धेनाभावस्याननुगमात्। एवं सत्ताद्रव्यत्वोभयवान् जातिमत्त्वादित्यादौ वक्ष्यमाणरीत्याऽतिप्रसङ्गश्चेत्यस्वरसादाह "वस्तुतस्त्वि"ति।

तत्रातिव्याप्तिरिति मत्त्वा वृत्तिमत्त्वरूपधर्म्मत्वोपादानमिति निष्कर्षः। एतन्मते-वस्तुत इत्यादि दीधिति-ग्रन्थस्याभासस्तु सत्ताद्रव्यत्वोभयवान् जातिमत्त्वादित्यादिरिति भावः।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

दीधितिः ।

वस्तुतस्तु तादृश-धर्म्मानधिकरण-मात्रवृत्ति-स्वावच्छिन्नाधिकरणताकत्वं तदवच्छेदकत्वं वाच्यम् । तेन सत्ता-द्रव्यत्वोभयवान् गुणान्यत्व-विशिष्ट-सत्तावान् वा जातिमत्त्वादित्यादौ नातिप्रसङ्गः । सत्ताया गुणत्वाभाववन्मात्रवृत्तित्व–विरहेऽपि उभयत्वावच्छिन्नाधिकरणताया गुणत्वाभाववन्मात्रवृत्तित्वात् ।

दीधिति-प्रकाशः ।

"तादृशधर्म्मे"ति, साधनसमानाधिकरणधर्म्मेत्यर्थः । "स्वं" अवच्छेदकत्वेनाभिमतम् । तथाच संयोगेन द्रव्यस्य साध्यतायां सत्त्वादिहेतौ संयोगेन द्रव्यत्वावच्छिन्नाधिकरणतायास्तादृश-गुणत्वानधिकरणमात्रवृत्तित्वात् द्रव्यत्वस्य नावच्छेदकत्व-क्षतिः । तादृश-धर्म्मानधिकरणमात्रवृत्ति-स्वावच्छिन्नकत्वमित्युक्तौ गुणान्यत्वविशिष्टसत्तावान् जातिमत्त्वादित्यादौ गुणान्यत्वविशिष्टसत्तात्वावच्छिन्नस्य सत्त्वस्य गुणत्वानधिकरणमात्रवृत्तित्वाभावात् अतिप्रसङ्ग (१) इत्यधिकरणतापर्य्यन्तानुधावनम् । तादृशधर्म्मानधिकरणमात्रवृत्तित्वञ्च तादृश-धर्म्माधिकरणावृत्तित्वं, इतरांशस्य वैयर्थ्यात् । न च स्वावच्छिन्नाधिकरणता साध्यतावच्छेदकसम्बन्धेन

---

(१) अतिप्रसङ्गमिति घ पुस्तके ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

वाच्या, अन्यथा धूमवान् वह्नेरित्यादौ कालिकसम्बन्धेन धूमत्वावच्छिन्नाधिकरणताया अयोगोलकत्वाधिकरण-वृत्तित्वेन धूमत्वस्यानवच्छेदकत्वापातात्; तथाच कालो घटवान् कालपरिमाणात्, ईश्वरज्ञानं घटवत् नित्यज्ञानत्वादित्यादौ कालिकसम्बन्धेन विषयतासम्बन्धेन च साध्यतायां तादृशावच्छेदकाप्रसिद्धेरव्याप्तिरिति वाच्यम्। येन येन सम्बन्धेन स्वावच्छिन्नाधिकरणता तादृशी तेन तेन सम्बन्धेन स्वावच्छिन्न-प्रकारकज्ञानभिन्नं यत्साध्यतावच्छेदकसम्बन्धेन यत्साध्यतावच्छेदकावच्छिन्न-प्रकारकं ज्ञानं तदवच्छिन्न-सामानाधिकरण्यस्य विवक्षितत्वात्, विवेचयिष्यते चेदमुपरिष्टात्। महाकालान्यत्वविशिष्ट-घटत्वस्य ईश्वरज्ञानान्यत्वविशिष्ट-घटत्वस्य च तत्रावच्छेदकत्वादिति कश्चित्। ननु तच्छून्यधर्म्मपर्य्याप्तिवृत्तिकत्वं वाच्यम्। सत्ता-द्रव्यत्वोभयत्वञ्च न सत्तापर्य्याप्तिवृत्तिकमत आह "गुणान्ये' ति।

दीधितिः।

"प्रमेयत्वादे"रिति। ननु व्यतिरेकित्वेन धर्म्मो विशेषणीयः। वस्तुतस्तु यावत्पदं तादृस्य कस्यापि (१) न वैयधिकरण्यावच्छेदकमेतावन्मात्र-स्फोरणाय, तथाच साधन-समानाधिकरण-धर्म्मनिरूपित--वैयधिकरण्यावच्छेदकं यद्यत्तद्भिन्न-धर्म्मवता यावत्तादृशावच्छेदकत्व-

---

(१) कस्यापि तादृशस्य इति हस्तलिखित पुस्तके।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

शून्यधर्म्मता वा समं सामानाधिकरण्यमिति पर्य्यवसितं, अतो दोषान्तरमाह "महानसादा"विति। तथाच तदनधिकरणत्वं तदभावाधिकरणत्वं तद्वद्भिन्नत्वं वा द्वयमपि दुष्टमित्यर्थः।

दीधिति-प्रकाशः।

व्यतिरेकित्वं अन्योन्याभाव-प्रतियोगितावच्छेदकत्वं तच्च नाकाशाभावे, व्यतिरेकि यावद्धर्म्माधिकरणाप्रसिद्धा (१) तदनधिकरणमप्रसिद्धं, प्रातिस्विकरूपेण धर्म्मस्योपादाने चावच्छेदकस्यैव तथोपादानमुचितं किं व्यतिरेकित्व-विशेषणेनेत्याह "वस्तुतस्त्वि"ति। "तादृशस्ये"ति। एवञ्च यावत्पदं तत्तद्धर्म्म-वैयधिकरण्यावच्छेदकं यदुयत्तत्तद्भेदकूटस्य बोधनाय। ननु धूम-समानाधिकरण-पर्व्वतत्वादि-वैयधिकरण्यावच्छेदक-महानसीय-वह्नित्वाद्यभिन्नतया वह्नित्वादेर्न तादृशावच्छेदक-भेद-कूटवत्त्वमत आह "यावत्तादृशे"ति। तथाच तादृशावच्छदकत्वस्य महानसीयत्व-विशिष्टवह्नित्वे पर्य्याप्तत्वेऽपि शुद्धवह्नित्वे तदभावः प्रतीति-बलादभ्युपेयत इति भावः। यद्यप्यवच्छेदकत्वस्य व्यासज्यवृत्तित्वे तदवच्छिन्नभेदोपि शुद्धवह्नित्वे सम्भवति, एको न द्वावितिवत्, तथापि तदनभ्युपगमेनेदम्। "तथाचे"ति, इत्थञ्च साधन-समानाधिकरणो धर्म्मो वह्निरेवेति ध्येयम्।

---

(१) यावद्धर्म्माणामधिकरणाप्रसिद्धा इति ध पुस्तके।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

दीधितिः ।

एतेन तदधिकरणावृत्तित्वमत्र वैयधिकरण्यमिति निरस्तं, समवायितया महानसवृत्तित्वं वह्नौ नास्तीति प्रतीतेर्वह्न्यादेरपि तादृशवैयधिकरण्याधिकरणत्वात्, सम्बन्धविशेषेण वैयधिकरण्य-विवक्षायान्तु नोक्तदोष इति ध्येयम् ।

दीधितिप्रकाशः ।

मूलस्य न्यूनतां परिहर्त्तुं तदधिकरणावृत्तित्वरूपमपि वैयधिकरण्यं दूषयति "एतेने"ति । "सम्बन्धविशेषेणे"ति, एतत्तत्त्वं प्रागेव निरूपितम् ।

तत्त्वचिन्तामणिः ।

अथानौपाधिकः सम्बन्धो व्याप्तिः, उपाधिश्च साध्य-व्यापकत्वे सति साधनाव्यापकः, व्यापकत्वन्तु तद्वन्निष्ठात्यन्ताभावाप्रतियोगित्वम्। व्यभिचारे चावश्यमुपाधिः । प्रतियोगित्वं न विरोधित्वं सहानवस्थाननियमलक्षणं, गोत्वाश्वत्वयोरतथात्वात् अन्योन्याभावप्रतियोगिन्यसत्त्वाच्च, किन्तु यथाधिकरणाभावयोः स्वरूपविशेषः सम्बन्धस्तथा प्रतियोगित्वमनुयोगित्वमपि,

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

अभावविरहात्मत्वं वेति चेत् यत्किञ्चित्साध्य-व्यापक-साधनाव्यापकधर्म्म-निषेधो न धूमादौ, प्रकृतसाध्य-व्यापकसाधनाव्यापकधर्म्मश्च सिद्धासिद्धिभ्यां न निषेद्धुं-शक्यः, यावत्साध्य-व्यापके प्रमेयत्वादौ साधनाव्याप-कत्वं यावत्साधनाव्यापके च घटत्वादौ साध्य-व्यापकत्वं निषिध्यते इति चेन्न व्यधिकरणत्वात्। यावत्साधना-व्यापकमव्यापकं यत्साध्यस्य, यावत्साध्य-व्यापकं व्यापकं वा यस्य तत्त्वं तदिति चेन्न सोपाधेरपि तथात्वात् तथाहि साधनस्य वह्नेरव्यापकं यावदार्द्रेन्धनन्तत्प्रत्येक-मव्यापकं साध्य-धूमस्य, द्वितीये साध्य-धूमस्य व्यापक-मार्द्रेन्धनं तद्व्यापकं महानसीय-वह्नेः। नापि साध्यं यावद्व्यभिचारि तदव्यभिचारित्वमनौपाधिकत्वं, साध्या-व्यभिचारित्वस्यैव गमकत्व-सम्भवात्, तच्च दूषितम्।

दीधितिः।

उपाधिपदस्य साध्य-समव्याप्त-वचनतया आत्मा-श्रय-प्रसङ्गादाह "साध्य-व्यापके"ति। व्यापकत्वं व्याप्ति-निरूपकत्वं आत्माश्रयादि-ग्रस्तमत आह "तद्वन्निष्ठे"ति। यत्रोपाधिरव्याप्यवृत्तिर्नानाव्यक्तिको वा तत्रापि व्याप्य-

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

वृत्तिरखण्डश्चान्ततस्तद्वद्भिन्नत्व--प्रकारक--प्रमाविषयत्वाभावादि-रेवास्ति। यदि च तस्यापि विशेषणान्तर-विशिष्टस्य द्वित्वाद्यवच्छिन्नस्य वा तत्राभाव-सम्भवस्तदा साध्य-समानाधिकरणात्यन्ताभाव-प्रतियोगितानवच्छेदकीभूत-साधन--समानाधिकरणात्यन्ताभाव--प्रतियोगितावच्छेदक-धर्म्मवत्त्वं दलद्वयार्थो बोध्यः।

दीधिति-प्रकाशः।

"आत्माश्रये"ति, साध्य-निरूपित-व्याप्तेः साध्यादि-निष्ठायाः प्रवेशादात्माश्रयः*। "आत्माश्रयादी"ति, धूमवान् वह्नेरित्यादौ† धूम-निरूपित-धूमनिष्ठ-व्याप्तेरपि लक्ष्यतया धूमनिष्ठ-व्याप्ति-निरूपकत्वस्य धूम-निष्ठस्यापि प्रवेशादात्माश्रयः, धूमसामग्र्यादि-निष्ठस्य प्रवेशेत्वन्योन्याश्रयः। धूमसामान्यादिनिष्ठस्य धूमव्याप्तिनिरूपकत्वस्यापि धूमसामग्रीव्यापकत्व-घटितोपाधि-घटितत्वात्, तत्र च धूम-निष्ठस्य धूमसामग्री-निष्ठ-व्याप्ति-निरूपकत्वस्य घटकत्वादिति। ननु यत्रोपाधिरव्याप्य-वृत्तिर्नानाव्यक्तिको वा तत्रोपाधि-लक्षणा-सत्त्वादनौपाधिकत्व-लक्षणातिव्याप्तिरत आह "यत्रे"ति।

---

* साध्य-समव्याप्ताव्याप्यत्वं साधने, इत्यर्थलाभेन धूमस्यापि धूम-समव्याप्यत्वात् तदव्याप्यत्व-घटितव्याप्तौ धूमनिष्ठ-धूमनिरूपितव्याप्तेरपि निवेशादिति भावः।

† अत्रापि साध्य-व्यापकाव्याप्यत्वं साधने, इत्यर्थ-लाभेन धूमस्यापि धूमव्यापकत्वात् तदव्याप्यत्व-घटितव्याप्तौ धूमनिष्ठ-धूमनिरूपितव्याप्तेरपि निवेशादिति भावः।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

इदमेतद्वत्त्वत् द्रव्यत्वादित्यत्रैतत्कपि-संयोगोऽव्याप्यवृत्तिरूपाधिः, धूमवान् वह्नेरित्यादौ आर्द्रेऽन्धनादि-नानाव्यक्तिकोपाधिः। "अन्तत" इति, व्यभिचार-निरूपकाधिकरण-तत्तद्व्यक्ति-भिन्न-त्वस्यैवाखण्डस्य सर्व्वत्र सम्भवादिति भावः *। "तद्व"दिति, तत्पदेनाव्याप्यवृत्तिर्नानाव्यक्तिकोपाधिश्च संगृह्यते। तत्र तत्र तत्कपि-संयोगवद्भिन्नत्वप्रकारक-प्रमाविशेष्यत्वाभाव आर्द्रेन्धनवद्भिन्नत्व-प्रकारक प्रमाविशेष्यत्वाभावश्चाखण्डो व्याप्यवृत्तिरेक (१) उपाधि-रित्यर्थः। तद्वद्भिन्नत्वाभावस्य तदभिन्नत्वात् तत्प्रकारक-प्रमा-विशेष्यत्वस्य च विशेष्य-भेदेन भिन्नत्वात् † गुरुतरानुसरणम्। "तस्यापि" अखण्डस्यापि, विशिष्टस्यातिरिक्तत्वे विशिष्टाभावस्य सम्बन्धाभावात्मकत्वे वा विशेष्यस्य न तत्प्रतियोगित्व-मत आह "द्वित्वाद्यवच्छिन्नस्य वे"ति, "सम्भव" इति, द्वित्वावच्छिन्नाभाव-स्यातिरिक्तस्य केचिदनभ्युपगमात् क्लृप्ताभावस्यैव तादृशप्रतीति-विषयत्वाभ्युपगमादिति। "साध्यसमानाधिकरणे"ति, अत्र तादृश-प्रतियोगितानवच्छेदकत्वं यद्रूपेण तद्रूपेणैव तादृश-प्रतियोगितावच्छेदकत्वं वाच्यं, तेन सद्धेतौ शुद्धस्येन्धनत्वस्य वह्निसमानाधिकरणा-भाव-प्रतियोगितानवच्छेदकस्य महानसीयत्व-विशिष्टस्य तस्य धूम-

---

* व्यभिचाराधिकरण-तद्व्यक्तिभेदस्य तूपाधित्वेनाज्ञानदशायाञ्चोपाधित्वे-नाभिमतोयस्तद्वह्निचत्व-प्रकारक-प्रमाविशेष्यत्वाभाव एवोपाधिः सुलभः इति "अन्ततः" पदेन सूचितमिति तत्त्वम्।

† तथाच तस्य तादृशाभाव-प्रतियोगित्वात्तथैव दोष इति भावः।

(१) चाखण्डसर्व्वव्यवृत्तिरेक इति घ पुस्तके।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

समानाधिकरणाभाव-प्रतियोगितावच्छेदकत्वेऽपि न क्षतिः। प्रतियोगितयोरेकसम्बन्धावच्छिन्नत्वादिकं पश्चाद्वक्ष्यति।

दीधितिः।

अनवस्थान्निरसितुमाह "प्रतियोगित्व"मिति। "सहे"ति एक-देश-कालावच्छेदेनेति पूरणीयम्। तेन नाव्याप्यवृत्तेरभावस्य प्रागभावादेश्च प्रतियोगितायामव्याप्तिः। "अन्योन्ये"ति, अत्र समवायादि-सम्बन्धावच्छिन्न-प्रतियोगिताकाभाववति महानसादौ संयोगादिना वह्न्यादेर्वृत्तेर्येन सम्बन्धेनाभावस्तद्वति तेनावृत्तिर्वक्तव्या, इत्यञ्च तेन सम्बन्धेनासम्बद्धत्वोक्तौ नायं दोषः। अन्योन्याभावस्य तादात्म्यसम्बन्धावच्छिन्न-प्रतियोगिताकतया तद्वति तेन सम्बन्धेन प्रतियोगिनोऽसम्बद्धत्वात्, परन्तु समवायेन सत्ताया अभावस्य प्रतियोगितायामव्याप्तिः, तद्वति समवायेन वृत्तेरप्रसिद्धेः, तादृशस्व-सम्बन्धाधिकरणावृत्ति-तत्कत्वाभिधाने च व्यधिकरण--सम्बन्धावच्छिन्नाभाव--प्रतियोगितायामव्याप्तिः, सिद्धान्तलक्षण-वक्ष्यमाणरीत्या च खण्डशः प्रसिद्ध्या तत्परिहारोऽपीति ध्येयम्।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

दीधिति-प्रकाशः ।

"अनवस्था"मिति, विरोधित्वस्य परस्पराभाव-व्याप्यत्वरूपस्य* प्रवेशे तद्व्याप्तेरपि (१) विरोधित्वरूप-प्रतियोगित्व-घटकतया (२) व्याप्यन्तराणां प्रवेशादनवस्थेत्यर्थः। निरुक्तसहानवस्थायित्वे तदधिकरणावृत्तित्वरूपे व्याप्तेरप्रवेशादनवस्थाया अभावेऽपि दोषान्तरमेव तत्रेति ध्येयम्। "अव्याप्यवृत्ते"रिति, अत्रैकदेशो नावच्छेदकः। "प्रागभावादे"रिति, अत्रैककालो नावच्छेदकः †। "येन सम्बन्धेने"ति, तत्सम्बन्धावच्छिन्न-प्रतियोगिताकाभाववति तेन सम्बन्धेन प्रतियोगिनोऽवृत्तित्वं वक्तव्यमित्यर्थः। तथापि तादात्म्येन वृत्तित्वस्याधेयत्व-रूपस्याप्रसिद्ध्या कथमन्योन्याभाव-प्रतियोगि-साधारण्यमत आह "इत्यञ्चे"ति, सम्बन्धभेद-विवक्षणे चेत्यर्थः। "नायं दोषः" नाव्याप्तिः। "तद्वति" समवाय-सम्बन्धावच्छिन्न-सत्ताभाववति सामान्यादौ। "तादृशे"ति,

---

* सहानवस्थाननियमलक्षणस्येत्यर्थः।

† इत्यञ्च स्वाभावावच्छेदक-देशावच्छिन्न-स्वाभावाधिकरण-वृत्तित्व-स्वाभावावच्छेदककालावच्छिन्न-स्वाभावाधिकरण-वृत्तित्वोभयाभाववत्त्वं प्रतियोगित्वम्। न च व्याप्यवृत्तिकाभावस्थले अवच्छेदकाप्रसिद्ध्या तत्प्रतियोगितायामव्याप्तिरिति वाच्यम्। स्वाभावानवच्छेदकदेशानवच्छिन्न-स्वाभावाधिकरण-वृत्तित्व-स्वाभावानवच्छेदककालानवच्छिन्न-स्वाभावाधिकरण-वृत्तित्वोभयाभाववत्त्वस्य विवक्षितत्वात्। स्वाभावानवच्छेदकत्वञ्चावच्छेदकता-सम्बन्धेन स्वाभाववत्त्वं, तेन व्याप्यवृत्तिकाभावस्थले नावच्छेदकाप्रसिद्धि-निबन्धनो दोषः। प्रागभाव-प्रतियोगिनि स्वाभावानवच्छेदककालावच्छेदेन स्वाभावाधिकरण-कपालवृत्तित्वसत्त्वादुभयाभाववत्त्वमेवमन्यत्रापीति बोध्यम्।

(१) तद्व्याप्त्यपि इति घ पुस्तके। (२) घटक इति घ पुस्तके।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

प्रतियोगितावच्छेदक-सम्बन्धेन प्रतियोगि-सम्बद्धं यदधिकरणं तदवृत्त्यभावकत्वमित्यर्थः। प्रकृते च तादृश-प्रतियोगि-सम्बद्धमधिकरणं सत्तावदेव तत्र सत्त्वाभावस्यावृत्तित्वान्नाव्याप्तिरिति भावः। यद्यपीत्थमपि सत्ताभाव-निष्ठे सत्तारूपाभाव-प्रतियोगित्वेऽव्याप्तिस्तत्र तादृश-प्रतियोगि-सम्बद्धं यदधिकरणं सत्ताभाव-वदेव (१) तत्र तादृशाभाववत्ता-नियामक-समवायेन वृत्तेरप्रसिद्धेस्तथापि सप्तम-पदार्थ-रूपाभाव-प्रतियोगित्वमेव लक्ष्यमिति यदि ब्रुयात् तदा नोक्ताव्याप्तिर्घटत इति दोषान्तरमाह "व्यधिकरणे"ति। संयोगेन जात्यभावादौ संयोगेन जातिसम्बद्धाधिकरणाप्रसिद्धेरव्याप्तिरित्यर्थः। "खण्डश" इति, यत्प्रतियोगितावच्छेदक-सम्बन्ध-सामान्ये यत्प्रतियोगिकत्व-तत्तद्देशकालाद्यवच्छिन्न-यदभावाधिकरणानुयोगिकत्वोभयाभावस्तस्य तदभाव-प्रतियोगित्वत्। संयोग-सम्बन्ध-सामान्ये च जाति-प्रतियोगिकत्व-जात्यभाववदनुयोगिकत्वोभयाभावसत्त्वान्न-तत्प्रतियोगित्वेऽव्याप्तिरिति। "तत्परिहार" इति। तस्य उक्तदोषस्याव्याप्तेः परिहारः। आकाशादौ घटाद्यभाव-प्रतियोगित्वस्य * वारणाय-स्वाभावाधिकरणानुयोगित्वेत्य-

---

* यत्प्रतियोगितावच्छेदकसम्बन्धसामान्ये यत्प्रतियोगिकत्वाभाव इत्युक्तौ घटाभाव-प्रतियोगितावच्छेदक-संयोगसम्बन्धसामान्ये गगन-प्रतियोगिकत्वाभावात्तस्यापि घटाभाव-प्रतियोगित्व-प्रसङ्गोऽतश्चरमदलमावश्यकम्। तस्यार्थविवेचनेन दोषमाह "आकाशादा"वित्यादि। चरमदलदाने तु प्रथमद्वितीय यत्पदाभ्यामेक व्यक्तिरेव गृह्यते, तथाच प्रकृते गगनस्य न घटाभाव-प्रतियोगित्वं, किन्तु स्वाभावस्यैवेति ध्येयम्।

(१) सत्त्वाभाववदेवेत्यत्र सामान्यादीति पाठः घ पुस्तके।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

स्यावश्योपादाने स्वस्याभाव इत्यत्रैवमुभयाभाव इत्यत्र षष्ठ्यर्थस्य प्रतियोगित्वस्यापि निरुक्तिरपिना सूचिता *।

दीधितिः।

"अभावविरहात्मत्व"मिति। न चान्योन्याभाव-प्रतियोगि-तत्त्वावच्छेदकयोरप्रसक्त्यतिप्रसक्ती; प्रकृतो-पयोगि-प्रतियोगितामात्रस्य लक्ष्यत्वे तु लक्षणे अत्यन्ता-भावपद-वैयर्थ्यं, सर्व्वत्र नित्यस्य नित्यसाधारण-रूपाव-च्छिन्नस्य वा उपाधिता-सम्भवात्, इतरथा तु भेदप्रति-योगिता-वारणाय संसर्गाभाव-परतया तस्य सार्थकत्वा-दिति वाच्यम्। विरहपदस्य तज्ज्ञान-प्रतिबन्धक-ज्ञान-विषयार्थकत्वात्। प्रतिबध्नाति हि तादात्म्येन प्रतियोगि-ज्ञानमन्योन्याभाव-बुद्धिं, प्रतिबन्धकत्वञ्चा-त्रैक-कालावच्छेदेन एकत्रावर्त्तमानत्वं अभावपदस्य च स्वाभाव-परत्वात्।

दीधिति-प्रकाशः।

"अप्रसक्तिः", अन्योन्याभाव-प्रतियोगिनि, तस्यान्योन्याभाव-विरहत्वाभावात्। "अतिप्रसक्तिः" तत्त्वावच्छेदके † तस्यैवान्यो-

---

* तत्प्रतियोगित्वञ्च स्वरूप-सम्बन्धविशेष इति भावः।

† अन्योन्याभाव-प्रतियोगितावच्छेदके इत्यर्थः।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

न्याभाव-विरहत्वादिति। "प्रकृतोपयोगी"ति, व्याप्तिलक्षण-घटकेत्यर्थः। "मात्रस्ये"ति, मात्रपदेनान्योन्याभाव-प्रतियोगि-त्वस्य व्यवच्छेदः। तथाचेदं पर्य्यवसन्नं, साध्यवन्निष्ठो योऽत्यन्ता-भावस्तदभावत्त्वरूपं यत्प्रतियोगित्वं तदभाववत्त्वे सति साधन-वन्निष्ठो योऽत्यन्ताभावस्तदभावत्वरूपं प्रतियोगित्वं यत्र, स उपाधि-रेतस्याभावो यत्र, तत्रानौपाधिकत्व-रूपव्याप्तिरिति। "लक्षणे" उपाधिलक्षणे। "वैयर्थ्य"मिति, धूमवान् वह्नेरित्यादौ धूमवति वर्त्तमानो य आर्द्रेन्धनाद्यन्योन्याभावस्तदभावत्वस्यार्द्रेन्धनादाव-भावेन तत्रोपाधिलक्षण-गमनसम्भवेनानौपाधिकत्वरूपव्याप्तिलक्षण-स्यातिव्याप्त्यभावादन्योन्याभाव-प्रतियोगिता(१)वारकं अत्यन्तपदं व्यर्थमित्यर्थः। ननु तद्धूमवान् वह्नेरित्यादौ तदार्द्रेन्धनस्याप्युपा-धित्वात् तस्य च तद्धूम-समानाधिकरण-ध्वंस-प्रागभाव-* प्रति-योगित्वादनुपाधितापत्तिरतो-ध्वंसादि-वारणायात्यन्तपदं सार्थक-मत आह "सर्व्वत्र-नित्यस्ये"ति। तत्रापि व्यभिचाराधिकरणायो-गोलकाद्यन्यत्वस्योपाधित्व-सम्भवान्नानौपाधिकत्व-लक्षणातिव्याप्तिः, न च तथापि तदार्द्रेन्धने उपाधि-लक्षणाव्याप्तिरिति वाच्यं, उपाधि-लक्षणस्याप्रकृतत्वान्न तदव्याप्तिर्दोष इति भावः। नित्यस्यापि विशिष्टाभावादि-प्रतियोगित्वात् अवच्छेदकानुसरणमावश्यकं,

---

* समवायिनाशाधीन-समवेतनाशस्य प्रतियोगि-समवायिदेशनियतत्वाभावात्-यत्र्वतादावपि तादृशार्द्रेन्धनध्वंसस्य वृत्तेर्धूम-समानाधिकरणत्वमक्षतमिति। अथवा-र्द्रेन्धनावयवे तत्समानाधिकरणत्वमिति ध्येयम्।

(१) प्रतियोगितेति नास्तिघ पुस्तके।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

तथाचानित्यस्यापि नित्य-साधारण-धर्म्मेण प्रकृतोपाधिता सम्भवत्येवेत्याशयेनाह "नित्यसाधारणे"ति । तथाच तदार्द्रेन्धनायोगोलक-भेदान्यतरत्वेन तदार्द्रेन्धनस्यापि उपाधित्वमित्यर्थः । "इतरथा" भेद-प्रतियोगिता-साधारण-प्रतियोगितामात्रस्य लक्ष्यते । "भेद-प्रतियोगिते"ति, धूमवान् वह्नेरित्यादावयोगोलकान्यत्वादेरुपाधि-र्धूमवन्निष्ठभेद-प्रतियोगित्वादिति । "तस्य" अत्यन्ताभावपदस्य । न च सर्व्वत्र व्यभिचाराधिकरणान्यस्य साध्य-साध्यवदन्यतरस्य वा तत्त्वेनोपाधित्वं सम्भवत्येवेति तद्वारणमफलमिति वाच्यम् । इदं जन्यत्ववत् पृथिवीत्वादित्यत्र व्यभिचाराधिकरण-परमाणु-भेदस्य परमाणुत्वाभावस्य वा नोपाधित्वं, तस्य जन्यत्व-समानाधिकरण-भेद-(१)प्रतियोगित्वात् । परमाणुभिन्नस्य जन्यत्व-तद्वदन्यतरस्य वा नोपाधित्वं तादृशस्य परमाणावपि सत्त्वेन साधन-व्यापकत्वात्* । न च तादात्म्यसम्बन्धेन साधनाधिकरणे परमाण्वादावसत्त्वात् साधनाव्यापकत्वमक्षतं † सम्बन्धविवक्षायाः प्रकृतेऽकृतत्वात् ‡ ।

---

* परमाणौ परमाणुभिन्नस्य द्व्यणुकस्य जन्यत्व-तद्वदन्यतरस्य च द्व्यणुकस्य सत्त्वात्, परमाणौ तयोरत्यन्ताभावासत्त्वात् साधन-व्यापकत्वमिति भावः ।

† अथाच परमाणुभिन्नस्य जन्यत्वतद्वदन्यतरस्य च परमाणुनिष्ठभेदप्रति-योगितावच्छेदकत्वादिति भावः ।

‡ तथाच परमाणौ सम्बन्ध-सामान्येन तयोरभावविरहात्, साधन-व्यापक-तेति भावः । नन्वेवं सतिधूमवान् वह्नेरित्यादावेवोक्तक्रमेणायोगोलकान्यत्वादेः साधनव्यापकतयोपाधित्वाभावाद्व्याप्तिलक्षणातिव्याप्तिसम्भवे एतावद्दूरपर्य्यन्तानु-धावनमफलमिति चेन्न धूम-धूमवदन्यतरस्योपाधित्वात् तस्य च वह्निमत्परमाणु-निष्ठाभावप्रतियोगित्व-सम्भवादिति ।

(१) भेद इत्यत्रान्योन्याभाव इति घ पुस्तके ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

सम्बन्ध-विवक्षणेत्वत्यन्तपदानुपादानस्य "वस्तुतस्त्वि"त्यादिना स्वयमेव वाच्यत्वात्। एवं तत्परमाणुवृत्तित्वादिनापि नोपाधित्वं * सम्बन्ध-सामान्येन परमाणुवृत्तित्वस्य जन्यत्ववद्द्व्यणुकनिष्ठभेद-प्रतियोगितावच्छेदकत्वात्, स्वरूपसम्बन्धेन परमाणुवृत्तिरूपादेः परमाणावपि सत्त्वेन साधन-व्यापकत्वादिति।

केचित्तु घटाभावान्यत्ववान् मेयत्वादित्यादौ व्यभिचार-निरूपकाधिकरणस्य घटाभावस्य यदन्यत्वं तदवच्छिन्नभेदस्य घटाभावात्मकतया घटाभावान्यत्वस्य घटाभावान्यत्वसमानाधिकरण-घटाभाव-प्रतियोगितावच्छेदकत्वात् घटाभावान्यो नोपाधिः, घटाभावत्वप्रकारक-प्रमाविशेष्यत्वाभावस्य च साध्यवन्निष्ठभेद-प्रतियोगितावच्छेदकत्वेन तदाश्रयस्यानुपाधितापत्त्या अत्यन्तपदस्य संसर्गाभावपरतया सार्थकत्वमित्याहुः।

अन्योन्याभाव-प्रतियोगिन्यव्याप्तिं निरस्यति "प्रतिबध्नाति ही"ति, प्रतिबन्धकत्वं कारणीभूताभावप्रतियोगित्वं चेत्तदात्माश्रय इत्यत आह "प्रतिबन्धकत्वञ्चात्रे"ति। "अत्र" प्रतियोगिता-लक्षणे। प्रतियोगिज्ञान-तदभावज्ञानयोर्भिन्नकालावच्छेदेनैकत्रात्मनि वृत्ते "रेककालावच्छेदेने"ति। एक-शरीरावच्छेदेनेत्यपि बोध्यम्। तेन कायव्यूह-दशायां भिन्नशरीरावच्छेदेनैकत्रात्मनि

---

* परमाणुवृत्तित्वं सम्बन्धसामान्येन यत्किञ्चित् सम्बन्धेन वा आद्ये साध्याव्यापकत्वमाह "सम्बन्धसामान्ये"त्यादि, द्वितीय साधनव्यापकत्वमाह स्वरूपसम्बन्धे"त्यादि इति।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

एककालावच्छेदेन तयोर्वृत्तावपि न दोषः। अन्योन्याभावबुद्धिं प्रति प्रतियोगितावच्छेदकज्ञानस्यापि प्रतिबन्धकत्वात् तत्रातिव्याप्तिं निरस्यति "अभावपदस्यचे"ति, घटान्योन्याभावस्तु न घटत्वस्याभाव इति न तत्रातिव्याप्तिरिति भावः।

दीधितिः।

वस्तुतस्त्वेक-सम्बन्धावच्छिन्नायास्तत्समानाधिकरणाभाव-प्रतियोगितायाः अनवच्छेदकमपि भवत्येव सम्बन्धान्तरावच्छिन्नायास्तस्या अवच्छेदकमतो यत्-सम्बन्धावच्छिन्नायाः साध्य-समानाधिकरणाभाव-प्रतियोगितायाः अनवच्छेदकं तत्सम्बन्धावच्छिन्नाया एव साधन-समानाधिकरणाभाव-प्रतियोगितायाः अवच्छेदकं तद्वाच्यम्। तथाच संसर्गाभावत्वमनुपादेयमेव। वा शब्दोऽत्वास्वरस-सूचनाय। स च व्यधिकरण-सम्बन्धेन सर्व्वस्य प्रतियोगिनस्तादृशभ्रमे मानाभावात्। स्वाभाव-सम्बन्धित्वस्य स्वाभावज्ञान-विषयत्वस्य वा लघोः सर्व्वत्र सम्भवितत्वात् स्वाभावेत्यादौ षष्ठ्यर्थ-प्रतियोगितायाः प्रवेशात्, तत्र स्वरूप-सम्बन्धस्य शरणीकरणीयतया तस्यैवावश्यकत्वेन तथात्वौचित्याच्च।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

अभावत्व-प्रतिबन्धकत्वयोः प्रतियोगिता-घटितत्वात्, तथाविध-व्यवहार-गोचरस्यापि विना प्रतियोगितां निर्व्वक्तुमशक्यत्वाच्च ।

"यत्साध्यस्य" यत्समानाधिकरण-साध्यस्य। "तथा-हो"त्यादि, यत्समानाधिकरणात्यन्ताभाव-प्रतियोगिता-वच्छेदकं यावत्साध्य-समानाधिकरणात्यन्ताभाव-प्रति-योगितावच्छेदकं साध्य-समानाधिकरणात्यन्ताभाव-प्रतियोगितानवच्छेदकं यावत् यत्समानाधिकरणा-त्यन्ताभाव-प्रतियोगितानवच्छेदकं तत्त्वमित्यर्थे तु नोक्तदोष इति ध्येयम्। प्रतियोगितयोश्चैकसम्बन्धा-वच्छिन्नत्वं विशेषणताविशेषावच्छिन्नत्वं वा वक्तव्यम्। तेन प्रतियोगितावच्छेदकमात्रस्यैव यत्किञ्चित्सम्बन्धा-वच्छिन्न-साध्यसमानाधिकरणात्यन्ताभाव-प्रतियोगिता-वच्छेदकत्वेऽपि एकसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यसमानाधि-करणात्यन्ताभाव-प्रतियोगितानवच्छेदकस्य सम्बन्धा-न्तरावच्छिन्न-साधनसमानाधिकरणाभाव-प्रतियोगिता-वच्छेदकत्वेऽपि च न क्षतिः। व्यभिचारिणि तु यत्राधि-करणे व्यभिचारो विशेषणताविशेषावच्छिन्न-तन्निष्ठा-भाव-प्रतियोगितावच्छेदकं साध्यवत्त्व-प्रकारक-प्रमा-

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

विषयत्वत्वं विशेषणता-विशेषावच्छिन्न-साध्यसमानाधिकरणाभाव-प्रतियोगितानवच्छेदकमिति नातिप्रसङ्गः ।

दीधिति-प्रकाशः ।

वक्ष्यमाणाखरसादाह "वस्तुतस्त्वि"ति । "एकसम्बन्धे"ति, तथाच यत्किञ्चित्सम्बन्धाविशेषित-प्रतियोगितानवच्छेदकत्व-घटित-व्यापकत्वस्याप्रसिद्ध्या व्यापकत्वदले यत्किञ्चित्सम्बन्धावच्छिन्नत्वस्य प्रतियोगितायां विवक्षणे अव्यापकत्वदले च तदविवक्षणे वह्निमान् धूमादित्यादौ नानौपाधिकत्वं स्यात् । तत्र समवायावच्छिन्न-वह्नि-समानाधिकरणाभाव-प्रतियोगितानवच्छेदकीभूतस्यापि द्रव्य-त्वत्वादेः संयोगावच्छिन्न-धूमसमानाधिकरणाभाव-प्रतियोगिताव-च्छेदकत्वात्, द्रव्यत्वस्योपाधित्व-सम्भवात् । न च प्रतियोगिता सामान्यानवच्छेदकत्व-घटितमेव व्यापकत्वं वाच्यम् (१) धूमवान् वह्नेरित्यादावयोगोलकभेदत्वमेव धूमवन्निष्ठाभाव-प्रतियोगिता-सामान्यानवच्छेदकं, संयोगावच्छिन्नाभाव-प्रतियोगितायामयो-गोलकभेदत्वस्य गुरुतया भेदत्वस्यैवावच्छेदकत्वादिति वाच्यम् । जन्यमात्रस्यैव कालोपाधितयाऽयोगोलकभेदानधिकरणदेशा-वच्छेदेन कालिकसम्बन्धावच्छिन्न-प्रतियोगिताकायोगोलक-भेदा-भावस्यापि धूमवन्निष्ठतया-ऽयोगोलकभेदत्वस्य तादृशाभाव प्रति-योगितावच्छेदकत्वात् । एवं पृथिवी रूपादित्यादौ व्यभिचारा-

---

(१) वाच्यमिति नास्ति ध पुस्तके ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

धिकरण-जल-भेदादीनां कालिकसम्बन्धावच्छिन्नाभावस्य पार्थिव-परमाणौ सत्त्वादुपाधेरप्रसिद्धिरित्यादिकभूह्यम्। "तत्सम्बन्धा-वच्छिन्नाया एवे"ति। वह्निमान् धूमादित्यादौ तु द्रव्यत्वे नातिप्रसङ्गः, (१) तत्र समवायावच्छिन्नधूमवन्निष्ठाभाव-प्रति-योगितावच्छेदकत्वस्य द्रव्यत्वेऽभावादिति भावः। "तद्वाच्यं" उपाधित्वं वाच्यम्। "तथाचे"ति, इत्थं विवक्षणे अन्योन्याभाव-मादाय दोषाभावादिति(२)। "स च" अस्वरसश्च। "व्यधि-करणसम्बन्धेने"ति, यद्यपि समानाधिकरण-सम्बन्धावच्छिन्ना-भाव-स्थलेऽपि सर्व्वत्राभाववति तेनैव सम्बन्धेन प्रतियोगिनो भ्रमे मानाभाव इति व्यधिकरण-सम्बन्धानुसरणमफलमिति तथापि तेन सम्बन्धेन प्रतियोगिमत्ताज्ञानं यत्र * तत्र तत्कालाव-च्छेदेन तदात्मीय-तदभाववत्ताज्ञानाभाव इत्युक्तौ नाप्रसिद्धिः सम्भवतीति तत्पर्य्यन्तानुधावनमिति। अत्र सर्व्वत्र पञ्चम्यन्तानि "सचे"त्यत्र हेतुत्वेनान्वीयन्ते (३)। स्वाभावज्ञान-प्रतिबन्धक-ज्ञानविषयत्वमित्यत्र गौरवमत आह "स्वाभाव सम्बन्धित्वस्ये"ति, सम्बन्धत्वस्य नियम-(४)घटितत्वेन (५) अनौपाधिकत्वलक्षणे (६)

---

* विशेष्यतासम्बन्धेनेति भावः।

(१) द्रव्यत्वे न प्रसङ्ग इति घ पुस्तके।

(२) दोषासंसर्गादिति इति घ पुस्तके।

(३) पञ्चम्यन्तं सचेत्यनेनान्वयि इति ग पुस्तके।

(४) व्याप्ति इति घ पुस्तके।

(५) घटकत्वेन इति ख पुस्तके।

(६) व्याप्तिलक्षणे इति घ पुस्तके।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

	Rs.	
Markandeya Purana, Fasc. 5-7 @ /10/ each	1	14
Mīmāṁsā Darśana, Fasc. 1-9 @ /10/ each ...	6	4
Nyāyavārtika, Fasc. 1-6 @ /10/ each	3	12
*Nirukta, Vol. IV. fasc. 1-8 @ /10/ each	5	0
*Nitisara, Fasc. 3-5 @ /10/ each	1	14
Nityācārapaddhatiḥ, Fasc. 1-7 @ /10/ each	4	6
Nityācārapradīpaḥ Vol. I. Fasc. 1-8 ; Vol. II, Fasc. 1-3. @ /10/ each ...	6	14
Nyayabinduṭikā, Fasc. 1 @ /10/ each	0	10
*Nyāya Kusumāñjali Prakaraṇa Vol. I, Fasc. 2-6 ; Vol. II, Fasc. 1-3 @ /10/ each	5	0
Nyayasarah	2	0
Padumawati, Fasc. 1-5 @ 2/	10	0
*Pariçiṣṭa Parvan, Fasc. 3-5 @ /10/ each	1	14
Prākrita-Paingalam, Fasc. 1-7 @ /10/ each	4	6
Prithivirāj Rāsa. Part II, Fasc. 1-5 @ /10/ each	3	2
Ditto (English) Part II, Fasc. 1 @ 1/-	1	0
Prākrta Lakṣaṇam Fasc. 1 @ 1/8/ each	1	8
Parāçara Smṛti, Vol. I, Fasc. 1-8 ; Vol. II, Fasc. 1-6 ; Vol III, Fasc. 1-6 @ /10/ each	12	8
Parāçara, Institutes of (English) @ 1/- each	1	0
Pariksamukha Sutram	4	0
Prabandhacintāmaṇi (English) Fasc. 1-3 @ 1/4/ each	3	12
Rasarnavam, Fasc. 1-3	3	12
Saddarsana-Samuccaya, Fasc. 1-2 @ /10/ each	1	4
Samaraieca Kaha Fasc. 1-3, @ /10/	1	14
Sāṅkhya Sūtra Vṛtti, Fasc. 1-4 @ /10/ each	2	8
Ditto (English) Fasc. 1-3 @ 1/- each	3	0
*Sankara Vijaya, Fasc. 2-3 @ /10/ each	1	4
Six Buddhist Nyaya Tracts.	0	10
Srāddha Kriyā Kaumudī, Fasc. 1-6 @ /10/ each	3	12
Sragdharā Stotra (Sanskrit and Tibetan)	2	0
Suçruta Saṁhitā, (Eng.) Fasc. 1 @ 1/- each	1	0
Suddhikaumudī, Fasc. 1-4 @ /10/ each	2	8
Sundaranandam Kavyam	1	0
Suryya Siddhanta fasc. 1	1	4
Syainika Sastra	1	0
*Taittreya Brahmana, Fasc. 11-25 @ /10/ each	9	6
" Pratisakhya, Fasc. 1-3 @ /10/ each	1	4
*Taittirīya Saṁhitā, Fasc. 27-45 @ /10/ each	11	14
Tāṇḍya Brāhmaṇa, Fasc. 10-19 @ /10/ each	6	14
Tantra Vārteka (English) Fasc. 1-8 @ 1/4/ each	10	0
Tattva Cintāmaṇi, Vol. I, Fasc. 1-9, Vol II, Fasc. 1-10, Vol. III, Fasc. 1-2, Vol. IV. Fasc. 1, Vol. V, Fasc. 1-5, Part IV. Vol. II, Fasc. 1-12 @ /10/ each	24	6
Tattva Cintamani Didhiti Vivriti, Fasc, 1, @ /10/ each	0	0
Ditto Prakas, fasc. 1-2, @ /10/ each	1	4
Tattvārthadhigama Sutram, Fasc. 1-3 @ /10/ each	1	14
Tirthacintamoni, fasc, 1, @ /10/ each	0	10
Trikāṇḍa-Maṇḍanam, Fasc. 1-3 @ /10/ each	1	14
Tul'si Satsai, Fasc. 1-5 @ /10/ each	3	2
*Upamita-bhava-prapañca-kathā, Fasc. 1-2, 5-13 @ /10/ each	6	14
Uvāsagadasāo, (Text and English) Fasc. 1-6 @ 1/- each	6	0
Vallāla Carita, Fasc 1 @ /10/	0	10
Varṣa Kriyā Kaumudī, Fasc 1-6 @ /10/ each	3	12
*Vāyu Purāṇa, Vol. I, Fasc. 3-6 ; Vol. II, Fasc. 1-7, @ /10/ each	6	14
Vidhāna Pārijata, Fasc. 1-8 Vol. II. Fasc. I @ /10/ each	5	10
Ditto Vol. II, Fasc. 2-4 @ 1/4/	3	12
Vivādaratnākara, Fasc. 1-7 @ /10/ each	4	6
Vṛhat Svayambhū Purāṇa, Fasc. 1-6 @ /10/ each	3	12
*Yoga Aphorisms of Patanjali, Fasc. 3-5 @ /10/ each	1	14
Yogasāstra of Hemchandra Vol. I. Fasc. 1-3	3	12
Tibetan Series.		
Baudhyastotrasangraha, Vol. I (Tib. & Sans.)	2	0
A Lower Ladakhi version of Kesarsaga, Fasc. 1-4 @ 1/- each	4	0
Nyayabindu of Dharmakirti, Fasc. 1	1	0
Pag-Sam S'hi Ṭiṅ, Fasc. 1-4 @ 1/- each	4	0
Rtogs *brjod dpag hkhri S'iṅ* (Tib. & Sans. Avadāna Kalpalatā) Vol. I, Fasc. 1-8 ; Vol. II. Fasc. 1-7 @ 1/- each	15	0
Sher-Phyin, Vol. I, Fasc. 1-5 ; Vol. II, Fasc. 1-3 ; Vol. III, Fasc. 1-6, @ 1/ each	14	0
Arabic and Persian Series.		
'Ālamgirnāmah, with Index, (Text) Fasc. 1-13 @ /10/ each	8	2
Al-Muqaddasi (English) Vol. I, Fasc. 1-4 @ 1/- each	4	0
Akbarnāmah, with Index, Fasc. 1-37 @ 1/8/ each...	55	8

*The other Fasciculi of these works are out of stock and complete copies cannot be supplied.

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

Āīn-i-Akbarī, Fasc. 1-22 @ 1/8/ each	33	
Ditto (English) Vol. I, Fasc. 1--7, Vol. II, Fasc. 1--5, Vol. III, ...	36	
Ditto (English) Vol. I, Fasc. 1--8 ; Vol. II, Fasc. 1-7 Vol 3 @ 1/4/ each	20	0
Arabic Bibliography, by Dr. A. Sprenger, @ /10/	0	10
*Bādshāhnāmah, with Index. Fasc. 1--19 @ /10/ each	11	14
Conquest of Syria, Fasc. 1-9 @ /10/ each ... ... Rs.	5	10
Catalogue of Arabic Books and Manuscripts, 1-2 @ 1/- each	2	0
Catalogue of the Persian Books and Manuscripts in the Library of the Asiatic Society of Bengal. Fasc 1--3 @ 1/ each	3	0
Dictionary of Arabic Technical Terms, and Appendix, Fasc. 1-21 @ 1/8/ each	31	8
Farhang-i-Rashīdi, Fasc. 1-14 @ 1/8/ each	21	0
Fihrist-i-Ṭūsī. or, Ṭūsy's list of Shy'ah Books, Fasc. 1--4 @ 1/- each ...	4	0
Futūḥ-uṡh-Shām of Wāqidī, Fasc. 1--9 @ /10/ each	5	10
Ditto of Āzādi, Fasc. 1--4 @ /10/ each	2	8
History of Gujarat	1	0
Haft Asmān, History of the Persian Masnawi, Fasc. 1 @ /12/ each ...	0	12
Hisātory of the Caliphs, (English) Fasc. 1--6 @ 1/4/ each	7	8
Iqālnamah-i-Jahāngīrī, Fasc. 1--3 @ /10/ each	1	14
Iṡābah, with Supplement, 51 Fasc. @ 1/- each	51	0
Ma'ṡāir-i- Ālamgīrī, Fasc. 1--6 @ /10/ each	3	12
Maa'āṡir-ul-Umarā, Vol. I, Fasc. 1--9, Vol. II, Fasc. 1--9 ; Vol. III, 1-10 ; Index to Vol. I, Fasc. 10-11 ; Index to Vol. II, Fasc. 10-12 ; Index to Vol. III, Fasc. 11-12 @ /1/ each	35	0
Maghāzi of Wāqidi, Fasc. 1--5 @ /10/ each	3	2
Marhamu 'L-Ilali 'L-Mu'Dila	1	0
Muntakhabu-t-Tawārikh, Fasc. 1--15 @ /10/ each	9	6
Ditto (English) Vol. I, Fasc. 1--7 ; Vol. II, Fasc. 1--5 and 3 Indexes ; Vol. III. Fasc 1 @ 1/ each	16	0
Muntakhabu-l-Lubāb, Fasc. 1- 19 @ /10/ each	11	14
Ditto Part 3, Fasc. 1	1	0
Nukhbatu-l-Fikr, Fasc. 1 @ /10/	0	10
Niẓāmī's Khiradnāmah-i-Iskandari, Fasc. 1--2 @ /12/ each	1	8
Qawaninu 's-Sayyad of Khuda Yar Khan 'Abbasi, edited in the original Persian with English notes by Lieut. Col. D. C. Phillott	5	0
Riyāzu-s-Salātīn, Fasc 1--5 @ /10/ each	3	2
Ditto (English) Fasc. 1--5 @ 1/	5	0
Tadhkira-i-khushnavīsān	1	0
Tabaquāt-i-Nāṡiri, (English), Fasc. 1-14 @ 1/- each	14	0
Ditto Index	1	0
Tārīkh-i-Fīrūz Shāhi of Ziyāu-d-dīn Barni Fasc. 1--7 @ /10/ each ...	4	6
Tārīkh-i-Fīrūzshāhi, of Shams-i-Sirāi Aif. Fasc. 1--6 @ /10/ each ...	3	12
Ten Ancient Arabic Poems, Fasc. 1--2 @ 1/8/ each	3	0
Tuzuk-i-Jahāngirī, (Eng) Fasc. 1 @ 1/	1	0
Wis-o-Rāmin, Fasc. 1--5 @ /10/ each	3	2
Zafarnāmah, Vol. I, Fasc. 1--9, Vol. II, Fasc. 1--8 @ /10/ each	10	10

ASIATIC SOCIETY'S PUBLICATIONS.

1. ASIATIC RESEARCHES. Vols. XIX and XX @ 10/ each	20	0
2. PROCEEDINGS of the Asiatic Society from 1870 to 1904 @ /8/ per No		
3. JOURNAL of the Assiatic Society for 1870 (8), 1871 (7), 1872 (8), 1873 (8), 1874 (8), 1875 (7), 1876 (7), 1877 (8), 1878 (8), 1879 (7), 1880 (8), 1881 (7), 1882 (6), 1883 (5), 1884 (6), 1885 (6), 1886 (8), 1887 (7), 1888 (7), 1889 (10), 1890 (11), 1891 (7), 1892 (8), 1893 (11), 1894 (8), 1895 (7), 1896 (8), 1897 (8), 1898 (8), 1899 (8), 1900 (7), 1901 (7), 1902 (9), 1903 (8), 1904 (16), @ 1/8 per No. to Members and @ 2/ per No. to Non-Members		
N. B.—The figures enclosed in brakets give the number of Nos. in each Volume.		
4. Journal and Proceedings, N. S., 1905, to date, (Nos. 1-4 of 1905 are out of stock), @ 1-8 per No. to Members and Rs. 2 per No. to Non-Members.		
5. Memoirs, 1905, to date. Price varies from number to number. Discount of 25% to Members		
6. Centenary Review of the Researches of the Society from 1784-1883 ...	3	0
7. Catalogue of the Library of the Asiatic Society, Bengal, 1910, ...	8	0
8. Moore and Hewitson's Descriptions of New Indian Lepidoptera, Parts I--III, with 8 coloured Plates, 4to. @ 6/ each	18	0
9. Kaçmiraçabdāmṛta, Parts I & II @ 1/8/	3	0
10. Persian Translation of Haji Baba of Ispahan, by Haji Shaikh Ahmad-i-Kirmasi, and edited with notes by Major D. C. Phillott. ...	10	0
Notices of Sanskrit Manuscripts, Fasc. 1-34 @ 1/ each	34	0
Nepalese Buddhist Sanskrit Literature, by Dr. R. L. Mitra ...	5	0

N.B.—All Cheques, Money Orders, &c. must be made payable to the "Treasurer, Asiatic Society," only.

Books are supplied by V. P. P. 14-4-11.